

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ
KATEDRA HISTORICKÝCH VĚD

Mlynáři na Litomyšlsku
(1650–1800)

DIPLOMOVÁ PRÁCE

AUTOR PRÁCE: Miluše Vopařilová
VEDOUCÍ PRÁCE: prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

2008

**UNIVERSITY OF PARDUBICE
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES**

**Millers of the Litomyšl area
(1650-1800)**

THESIS

**AUTHOR: Miluše Vopařilová
SUPERVISOR: prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.**

2008

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra historických věd
Akademický rok: 2006/2007

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Miluše VOPAŘILOVÁ**

Studijní program: **N7105 Historické vědy**

Studijní obor: **Kulturní dějiny**

Název tématu: **Mlynáři na Litomyšlsku /2. pol. 17.stol. - 18. stol./**

Zásady pro vypracování:

Studentka se seznámí s dosavadní odbornou literaturou, týkající se zadaného tématu. Provede základní archívní výzkum v archívních fondech, v nichž lze očekávat existenci pramenů, týkajících se pojednávaného tématu, zvláště ve Státním oblastním archívu v Zámruku (Velkostatek Litomyšl), na litomyšlském pracovišti okresního archívu (fondy Cech mlynářů Litomyšl, Archív města Litomyšl), v Národním archívu a v Archívu Národního musea.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Štěpán, L. - Křivanová, M.: Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách, Praha 2000.

kolektiv: Studie o technice v českých zemích 1800 - 1918, díl I., in: Sborník Národního technického muzea v Praze č.20, Praha 1983.

kolektiv: Studie o technice v českých zemích 1800 - 1918, díl II., in: Sborník Národního technického muzea v Praze č.20, Praha 1984.

kolektiv: Studie o technice v českých zemích 1800 - 1918, díl III., in: Sborník Národního technického muzea v Praze č.21, Praha 1985.

Karas, J.: Historický vývoj mlynářství, Praha 1919.

Páris, F.: Dějiny mlynářství, Praha 1913.

Křivanová, M.: Mlýny a mlynářství v historických pramenech, in: Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny, Vysoké Mýto 2002.

Winter, Z.: Právo mlýnu dané podle zvyku staročeského. Český lid 14/1905.

Winter, Z.: Český průmysl a obchod v XVI.věku, Praha 1913.

Vedoucí diplomové práce:

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

Katedra historických věd

Datum zadání diplomové práce:

30. dubna 2007

Termín odevzdání diplomové práce:

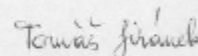
31. března 2008

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Hráček, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2007

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury a pramenů.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 21. června 2008

Miluše Vopařilová

Tímto bych chtěla vyslovit poděkování prof. PhDr. Petru Vorlovi, CSc. vedoucímu mé diplomové práce, za vedení této práce.

Veliké díky patří především mé rodině, za její podporu, trpělivost a pochopení.

Ráda bych na tomto místě poděkovala také pracovníkům Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, obsluze badatelný v Oblastním archivu v Zámrsku a v neposlední řadě také kolegům a přátelům z Regionálního muzea v Litomyšli. Děkuji.

Anotace

Vopařilová, Miluše. *Mlynáři na Litomyšlsku /2. pol. 17. stol. – 18. stol./*. Pardubice: Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, 2008, s. 139, přílohy s. 19.

Úkolem této diplomové práce je podat celkový obraz o rozšíření mlynářské živnosti na litomyšlském panství v letech 1650- 1800. První část studie představuje mlynářství jako jedno ze základních potravních řemesel, které patřilo již od počátku k lidské civilizaci a spolu s ní se také rozvíjelo. Další část je zaměřena na český mlýn v 17. a 18. století. Zaobírá se nejen technickou stránkou mlýnského stavení, ale také jeho obyvateli. Třetí část práce popisuje rozdílné postavení mlynářů, kteří mohli mít mlýn v nájmu, zakoupený nebo byli jeho svobodnými majiteli. Hlavním tématem této kapitoly je však především vnitřní uspořádání mlynářského cechu v Litomyšli a jeho postavení v rámci městské společnosti. Čtvrtá část předkládá soupis mlýnů městského panství. Představuje tedy dva potažmo tři městské mlýny a další mlýny ve vsích poddaných městu. Nejobsáhlejší pátá část studie se zabývá mlýny na zámeckém panství. Práce obsahuje také přehledné tabulky k městským a vrchnostenským mlýnům a praktický jmenný rejstřík.

Klíčová slova: Litomyšlsko, mlynáři, mlýny, řemeslo.

Annotation

Vopařilová, Miluše. Millers of the Litomyšl region (2nd half of the 17th century – 18th century). Pardubice: Faculty of Arts, University of Pardubice, 2008, p. 139, p. add. 19.

The task of this thesis is to give an overall picture of the extension of the mill trades on the Litomyšl estate in the years 1650 to 1800. The first part of the study represents the mill trade as one of the basic food crafts, which was already since the beginning a part of human civilization and along with it also developed. Another part is aimed at Czech Mill in the 17th and 18th century. It deals not only with the technical aspect of the mill buildings, but also with their inhabitants. The third part describes the different position of the millers who could be just tenants, liege owners or free owners. The main theme of this chapter is, however, in the first place the internal organization of the millers' guild of Litomyšl and its position within the town. The fourth part presents an inventory of mills of the Town-estate. It shows two, respectively three town mills and other mills in the villages of the Town-estate. The most extensive (fifth) part of the study deals with the mills on the Castle-estate. The report contains also a summary sheet for the Town and the Castle mills and a practical name index.

Keywords: Litomyšl region, millers, mills, craft.

Obsah

I. Úvod	1 - 4
II. Historický vývoj mlynářství	5 - 11
III. Český mlýn v 17. – 18. století	12 - 23
IV. Cech mlynářů v Litomyšli	24 - 39
V. Historický a hospodářský vývoj Litomyšlského panství	40 - 44
VI. Mlýny městského panství	45 - 72
VI. 1. Městské mlýny	45 - 52
VI. 2. Mlýny ve vsích městského panství	53 - 72
VII. Mlýny zámeckého panství	73 - 109
VII. 1. Panský mlýn	73 - 75
VII. 2. Mlýny na rybnících	76 - 84
VII. 3. Mlýny na Loučné a jejich přítocích.....	85 - 94
VII. 4. Mlýny na Desince a jejich přítocích.....	95 - 104
VII. 5. Mlýny na Třebovce a jejich přítocích	105 - 107
VII. 6. Mlýny na Řetovce	108
VII. 7. Mlýny na Svitavě	109
VIII. Závěr	110 - 111
IX. Resumé	112 - 115
X. Jmenný a místní rejstřík	116 - 132
X. 1. Místní rejstřík.....	116 - 120
X. 2. Jmenný rejstřík.....	120 - 132
XI. Seznam použitých zkratek	133
XII. Prameny a literatura	134 - 138
XII. 1. Prameny.....	134 - 136
XII. 2. Literatura.....	137 - 138
XIII. Seznam příloh	139
XIV. Přílohy	140 - 158

I. Úvod

Za téma této diplomové práce jsem si zvolila zmapování rozšíření vodních mlýnů na litomyšlském panství v letech 1650-1750 (1800). Pro základní orientaci v problematice vodních mlýnů jsem již od počátku čerpala především z díla autorů Luděk Štěpán a Magdy Křivanové, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*¹. Tato obsáhlá studie se souhrnně zabývá historií, vývojem mlýnů a životem v nich, přičemž sama čerpá ze starší literatury a učebnic mlynářského oboru. Na tuto knihu navazuje nejnovější dílo věnované problematice mlynářství, jehož autory jsou Luděk Štěpán, Radim Urbánek a Hana Klimešová. Studie má název *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II.*² Příkladem jiného přístupu k problematice vodních mlýnů je řada *Vodní mlýny v Čechách*³ od Josefa Klempery, která předkládá především citace archivních pramenů, literatury a vzpomínek pamětníků. Podle prostudované literatury jsem usoudila, že k jednomu tématu se dá přistupovat zcela odlišně. Někteří badatelé se věnují technické stránce mlýnů, jiní zkoumají mlýny v odrazu dochovaných písemných materiálů. Jen v menší míře je pozornost věnována konkrétním osudům jednotlivých mlynářských usedlostí a jejich majitelům. Většina autorů se také častěji věnuje samým počátkům mlýnů nebo naopak jejich stavu v 19. a 20. století. Příkladem takového přístupu může být drobná studie Arnošta Pospíšila.⁴ I přes pozornost, která je mlýnům v poslední době věnována, stále zůstává dostatek neprobádaných archivních materiálů, dějinných období a výzkumem nedotčených oblastí.

Tato studie by měla předložit osudy konkrétních mlýnů, v daném časovém období, na pozadí hospodářského vývoje panství.⁵ Litomyšlské panství a jeho územní rozsah určily také

¹ ŠTĚPÁN, Luděk – KŘIVANOVÁ, Magda. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000. ISBN 80-7203-254-2. /dále ŠTĚPÁN. *Dílo I.*/

² ŠTĚPÁN, Luděk – URBÁNEK, Radim – KLIMEŠOVÁ, Hana et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*. Praha, 2008. ISBN 978-80-257-0015-0. /dále ŠTĚPÁN. *Dílo II.*/

³ KLEMPERA, Josef: *Vodní mlýny v Čechách*. díl VI. Praha, 2003. ISBN 80-7277-146-9. /dále KLEMPERA. *Vodní mlýny.*/

⁴ POSPÍŠIL, Arnošt. *Mlýny a mlynáři ve staletích: na povodí vodních toků Moštěnky, Juhyně, Bystřičky, Rusavy, Mojeny, Dřevnice, Holešov*, 2003. ISBN neuvedeno. /dále POSPÍŠIL. *Mlýny a mlynáři.*/

⁵ Historický a hospodářský vývoj panství je zpracován v literatuře: CIBULKOVÁ, Věra. *Hospodářství a správa na velkostatku Litomyšl v 2. polovině 18. století*. Diplomová práce 1964. SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli. Sběrka vědeckých a liturgických rukopisů. R 19. /dále CIBULKOVÁ. *Hospodářství.*/ KŘIVKA, Josef. *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů: Příspěvek k dějinám českého velkostatku 16. – 17. století*. Praha, 1959. /dále KŘIVKA. *Litomyšlský velkostatek.*/ SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. Praha, 1882./dále SEDLÁČEK. *Hrady.*/ MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. Praha 2004. ISBN 80-7106-312-6. /dále MAŤA. *Svět.*/ BŮŽEK, Václav et al. *Věk urozených: Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha-Litomyšl, 2002. ISBN 80-7185-417-4. /dále BŮŽEK. *Věk urozených.*/ SKŘIVÁNEK, Milan - VOPÁLKA, Pavel. *Litomyšl: Starobylé město*. Praha, 2002. ISBN 80-85192-77-2./dále SKŘIVÁNEK. *Litomyšl.*/ SKŘIVÁNEK, Milan. *Hospodářství města Litomyšle od konce 30leté války do 3/4 18. století*. Litomyšl, 1981. SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli. Sběrka vědeckých a liturgických rukopisů. R 198./dále SKŘIVÁNEK. *Hospodářství.*/ REICHERTOVÁ, Květa. *Litomyšl*. Praha, 1977. /dále REICHERTOVÁ. *Litomyšl.*/

region a povodí, kterým se tato práce věnuje. Zmapovány tak byly mlýny na rybnících na území panství a na povodí řek Loučná, Desinka, Třebovka, Svitava, Novohradka a řadě jejich přítoků a drobných vodotečí spadajících do vymezené oblasti.

Vzhledem k velikosti území nebylo v rámci této diplomové práce možné prostudovat a využít všechny dostupné prameny k mlýnům. Pozornost jsem věnovala pouze vodním obilným mlýnům rozděleným podle své vrchnosti do dvou logických celků. Prvním menším celkem byly mlýny ve vsích městského panství a samotném městě Litomyšli. Druhou skupinu tvoří mlýny spadající pod vrchnostenskou správu majitelů panství. Cílem studie bylo zjistit počet mlýnů v dané oblasti, pokud možno zmapovat jejich majitele v daném období a především poskytnout přehled mlýnů na Litomyšlském panství. Tento základní soupis mlýnů by měl posloužit jako pramenná základna a podnítit další badatele k podrobnějším studiím.

Na počátku celé práce jsem se pokusila ve stručnosti shrnout vývoj mlynářství jako jednoho z nejstarších oborů lidské činnosti. V následující kapitole jsem se věnovala českému mlýnu v 17. a 18. století. Mlýn jsem zde představila jako technickou stavbu, zdroj obživy i domov mlynářovi rodiny.⁶ Značná pozornost byla věnována i cechovní organizaci mlynářů v Litomyšli, která sdružovala mlynáře z celého litomyšlského panství.⁷ Písemné materiály cechu mlynářů v Litomyšli se však zachovaly pouze ve zlomcích. Proto bylo třeba využít také prameny z fondu Archiv města Litomyšl.⁸

Jedním z nejzákladnějších pramenů pro poznání mlýnů jsou katastry, tedy zakreslení a sepsání pozemkového majetku, původně sloužící pro vyměření pozemkové daně. I tato studie využila nejstarší katastr, kterým je berní rula,⁹ dokončená roku 1654. Dělena je podle tehdejších krajů a následně i panství. Najdeme zde soupis všech obcí a mj. zmínku, zda se

RŮŽIČKA, Jindřich. Nárys hospodářského a společenského vývoje litomyšlského okresu. In *Vlastivědný sborník Pardubický kraj. 700 let Litomyšle*. Pardubice, 1959. /dále RŮŽIČKA. *Nárys*./

⁶ Tyto kapitoly vycházely z následující literatury: JANOTKA, Miloslav – LINHART, Karel. *Zapomenutá řemesla: Vyprávění o lidech a věcech*. Praha, 1984. ISBN neuvedeno. /dále JANOTKA. *Zapomenutá řemesla*./ KARAS, J. *Historický vývoj mlynářství*. Praha, 1919. /dále KARAS. *Historický vývoj*./ KŘIVANOVÁ, Magda. Mlýny a mlynářství v historických pramenech. In *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny*. Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě, 2002. /dále KŘIVANOVÁ. *Sborník referátů*./ POSPÍŠIL. *Mlýny a mlynáři*. ŠTĚPÁN. *Dílo I*. WINTER, Zikmund. *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha, 1913. /dále WINTER. *Český průmysl*./ WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526-1620)*. Praha, 1909. /dále WINTER. *Řemeslnictvo*./ WINTER, Zikmund. *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*. Praha 1906. /dále WINTER. *Dějiny řemesel*./

⁷ SOKA Litomyšl, Cech mlynářů a krupařů Litomyšl 1665-1894. sign. L 3, Artikule cechu mlynářského města Litomyšle 5.12. 1665, sign. L 2, Artikule čeledi mlynářské města Litomyšle 5. 12. 1665.

⁸ SOKA Litomyšl, AML, Knihy do roku 1790. Jednalo se mimo jiné o knihy se zápisy sporných záležitostí, zápisy ze zasedání městské rady v hospodářských věcech, městské gruntovní knihy, knihy testamentů, gruntovní knihy jednotlivých poddanských vsí a také seznam mlýnů z roku 1747.

⁹ MATUŠÍKOVÁ, Lenka – PAZDEROVÁ, Alena. *Soupis poddaných podle víry 1651: Chrudimsko 2*. Praha, 2001. ISBN 80-85475-74-X. /dále MATUŠÍKOVÁ. *Soupis*./

v obci nacházel mlýn.¹⁰ Pro litomyšlské panství využil berní rulu Milan Skřivánek ve své studii *Hospodářství města Litomyšle od konce 30leté války do ¾ 18. století*. Významným pramenem poloviny 17. století je také Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651. Tento zdroj je ale v některých případech málo konkrétní a nepřesný.¹¹ Dalším pramenem se mi stal tereziánský katastr,¹² který vznikl již od roku 1704 a oproti berní rule zahrnoval i dominikál. V platnost vstoupil roku 1748 a v soupisech jsou mj. uvedeny vodní mlýny a jejich doplňková zařízení jako pily, stoupy, valchy, olejny, hamry aj., včetně informací o počtu složení.¹³ Josefský katastr dokončený roku 1789 již zahrnoval rustikální i dominikální půdu a také zdanění bylo u obou skupin stejné. Poprvé se zde setkáme s čísly parcel a také s pozdějšími čísly popisnými.¹⁴ Josefský katastr je také prvním, ke kterému existují mapy, tzv. I. vojenské - josefské mapování. Výchozí mapou I. mapování byla Müllerova mapa Čech.¹⁵

Významným pramenem pro poznání problematiky mlýnů byly urbáře panství z let 1659 a 1772-1773.¹⁶ Velmi cenné informace se nacházeli také ve fondu Pozemkové knihy Okresního soudu Litomyšl – Knihy velkostatku Litomyšl. Pravým pokladem se pro tuto práci stala Gruntovní kniha zakoupených mlýnů, jejíž zápisy začínají rokem 1694.¹⁷ Hodnotným pramenem jak pro vrchnostenské tak městské mlýny, který je v této práci často citován, je

¹⁰ Soupis se však týkal pouze poddanské půdy - rustikálu. Podkladem pro vyměřování daní byly dlouho pouze soupisy půdy, sestavované na základě písemných přiznání vrchnosti o počtu selských usedlostí na jejich panstvích. Pozemky poddaných se v berní rule nově rozlišovaly na zemědělské a neobdělávané a dále se dělily podle jakosti půdy. Daň se ale platila také za provozování živnosti a podniků. Pro kontrolu a úpravu údajů přiznaných v první rule, vznikla roku 1684 tzv. *druhá berní rula*, používaná do roku 1748.

¹¹ MATUŠÍKOVÁ. *Soupis*. V řadě případů bylo místo hospodářovi živnosti uvedeno pouze jeho postavení ve veřejném životě obce. Mlynáři byli často vybíráni do funkcí konšelů a rychtářů a v soupise pak byla uvedena na místě povolání pouze tato funkce. Patrně i zde hrály svou roli peníze a daňové zatížení obyvatel.

¹² RADIMSKÝ, J. - TRANTÍREK, M.: *Tereziánský katastr: rustikál. (kraje A-CH)*. Praha 1964. /dále RADIMSKÝ. *Tereziánský katastr.*/

¹³ K popisu mlýnu byla připojena i důležitá poznámka o tom, zda se jedná o mlýn n stálé či nestálé vodě. S mými poznatky se však soupis Tereziánského katastru neshoduje, vím o několika mlýnech, které nejsou vůbec zmíněny. Takže pro mé zkoumání je to bohužel nevěrohodný pramen.

¹⁴ Způsob placení daní i vlastní výměr daně vzbudil vlnu nevole a tak byl katastr roku 1790 odvolán. V upravené podobě začal platit nový, nazývaný někdy jako *tereziano-josefínský*, roku 1793. Tento katastr se stal také podkladem pro založení zemských desk a pro daňové předpisy do doby, než vstoupil v platnost stabilní katastr.

¹⁵ Mapování Čech proběhlo v letech 1764-1767 vojáky, kteří mapy překreslovali doslova od oka. Pro zjištěné nedostatky během rakousko-pruské války, byly některé oblasti již v letech 1780-1783 revidovány.¹⁵ Pro ty se bohužel starší mapy nedochovaly. Zachyceny jsou zde vodní plochy a toky a zvýrazněny bývají také mlýnské budovy.

¹⁶ SOBA Zámorsk. VsL. Urbář č. 123, inv. č. 3041, Litomyšl panství 1659. SOBA Zámorsk. VsL, Urbář č. 124, inv.č. 3066, Litomyšl panství 1772-1773. V tomto urbáři se mi však podařilo dohledat pouze 33 mlýnů z celkového počtu 60, který uvádí Tereziánský katastr již v roce 1748.

¹⁷ SOBA Zámorsk, POZK Litomyšl, Knihy velkostatku Litomyšl, inv.č. 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852.

Soupis mlýnů z roku 1704.¹⁸ Spolu s využitím dalších pramenů z fondu Velkostatek Litomyšl¹⁹ jsem se pokusila o základní zmapování všech mlýnů na území panství.

¹⁸ Národní archiv Praha, Nová manipulace, sign. S-2-17, Chrudimský kraj, Panství Litomyšl 1704, Město Litomyšl 1704.

¹⁹ SOBA Zámorsk, VsL. Šlo především o hospodářské inventáře a další písemnosti spojené se správou panství.

II. Stručný vývoj mlynářství

Nejstarším způsobem rozmělnování zrna, doloženým již v raném neolitu v Malé Asii, bylo drcení za použití většího dolního a menšího horního kamene, tzv. třičem. Mleč si klekl k velkému kameni, horní, častým používáním většinou oválný kámen, uchopil oběma rukama a roztíral obilí na drobný šrot. Získávání šrotu pomocí těchto zrnotěrek byla namáhavá a zdlouhavá procedura a proto byla většinou vykonávána ženami a otroky.²⁰ Zrnotěrky používala řecká i římská společnost, rozšíření nastalo v době bronzové.

V Čechách se zrnotěrky používaly od 5.- 4. tisíciletí př.n.l. až do příchodu Keltů v mladší době železné. S nimi se do českých zemí dostal také nový typ mlýnku – horní část zrnotěrky byla opatřena nálevkovitou prohlubní s otvorem, kudy se zrno dostávalo mezi třecí plochy. Horní kámen měl navíc otvory k zasunutí dřevěných rukojetí, které umožňovaly přímočarý pohyb.

Mletí zrnotěrkami mělo však hned několik nevýhod. V rozmělněném zrní byly odštěpky z kamene, zrní se v průběhu mletí rozbíhalo aj. To mělo za následek přechod k používání prohloubených spodních kamenů kulatého nebo čtvercového tvaru. Také horní kámen se stále více začínal podobat palici. Odtud byl již jen krok ke vzniku hmoždíře.²¹

Nástupci zrnotěrek tzv. rotační mlýnky – žernovy, u nichž byl horní kámen ručně uváděn do pohybu, se objevily kolem poloviny prvního tisíciletí v oblasti východního Středomoří. Nejstarší řecké kruhové mlýnky pocházejí z 5. století př.n.l.²² Horní kameny se později zvětšily natolik, že k jejich otáčení byla používána síla zvířat.²³

U nás zavedly rotační mlýnky Keltové nejpozději počátkem 2. století př.n.l. Vyznačovaly se běhounem s násypovou výduť, otvorem pro osu, otvorem k uchycení rukojeti a zářezy. Měly průměr 30 – 40 cm a výšku nad 10 cm. Podle dochovaných exemplářů pocházely ze dvou výrobních míst – z Malých Žernosek – Oparna a z Kunětic. Mlýnky vyrobené z čediče byly importovány z Porýní.²⁴ Rotační mlýnky, vyráběné ve zmíněných

²⁰ KARAS. *Historický vývoj*. s.10.

²¹ Hmoždíř, který byl asi 1 metr hluboký se však již nedal vyrábět z kamene a zhotovoval se ze silného kmene, stejně tak palice 1 1/2 metru dlouhá byla ze dřeva. KARAS. *Historický vývoj*. s. 16.

²² Řekové přičítali vynález mlýnů bohyni Demetře, která dle pověstí naučila lidstvo pěstovat obilí, vyrábět z něj mouku a z ní pokrmy. Spartáncé uváděli za vynálezce mlýnů boha Dia. KARAS. *Historický vývoj*. s. 19.

²³ Velké antické mlýny, jejichž spodní kameny byly kónické podobně jako výduť horního otočného dílu, poháněné silou zvířat stály v Pompejích před jejich zánikem v roce 79 n.l. a zásobovaly moukou asi dvacet zdejších pekáren. K rotačním mlýnkům patří i římské dížové mlýnky.

²⁴ ŠTĚPÁN. *Dílo I*. s. 8.

centrech nebo z polotovarů v dílnách při oppidech, patřily k vybavení domů a dvorců. Nejčastěji jsou doloženy v kúlových nadzemních domech.²⁵

Ke zdokonalení ručních žernovů došlo v Čechách ve slovanském období. Zvětšil se jejich průměr, měly provrtané středy i ve spodních kamenech a osazené příčky tzv. papřice – kypřice, umožňující regulaci rozestupu mezi kameny. Tyto mlýnky provázely hradištní období a prolínaly celým středověkem. Usazením žernovu do jakési bedny, zachycující semleté obilí, došlo k vylepšení a zefektivnění mlecího procesu. Tyto tzv. truhlíkové mlýnky jsou považovány za předchůdce dnešního lubu.

Významný pokrok v mlecím procesu přinesly samotížné ruční mlýnky používané Římany zřejmě již od konce starověku. Podmínkou účinnosti samotížného mlýnu bylo, že vrchní kámen musel být tak těžký, aby svou vlastní vahou stačil na roztírání zrn. Tyto samotížné mlýnky byly zpočátku velmi malých rozměrů.²⁶ Mlýnky nalezené ve Francii měly kameny o průměru 32 cm, přičemž spodní byl vysoký 6 cm, horní kámen kuželovitého tvaru dosahoval 15 cm. Oba vážily 25 kg. Spodní nehybný a prohloubený kámen měl ve svém středu stojatý čep z tvrdého dřeva, později ze železa, na který dosedal vrchní kámen s vydutou mlecí plochou a nálevkou na obilí. Pomocí rukojeti se horní kámen otáčel dokola nebo se jím komíhalo do stran. Tyto mlýny měly svůj význam především v místech, kde nebyly v dosahu mechanické mlýny, nebo v obležených hradech a pevnostech. Na středověké ruční mlýnky navazovaly podobné mlýnky v prostředí bezzemků a menších rolníků až do 19. století a počátku století 20tého.²⁷

K přípravě krup, obilních šrotů nebo drcení olejnin sloužící ruční nebo šlapací stoupy – hmoždíře, které se používaly již od nejstarších dob, se v horských oblastech uplatnily také ještě ve 20. století.²⁸

Velký zlom ve vývoji mlynářství znamenal vynález vodního kola. Jeho počátky spadají do období egyptských civilizací před třemi tisíci let. V Asii bylo předchůdcem vodního kola kolo čerpací, poháněné lidskou či zvířecí silou, která byla v posledních staletích př. n. l. nahrazena silou vody. Na plný rozvoj čerpacích kol však mělo přímý vliv zavedení jednoduchých žentourů upravených k přenosu lidské či zvířecí síly pomocí ozubeného

²⁵ ŠTĚPÁN. *Dílo I.* s. 9.

²⁶ Tvořily důležitou součást výzbroje římských legionářů, díky jejichž výpravám se tyto mlýnky dostaly do Španělska, Francie, Německa i Anglie. Staří Řekové je používali i v bojích, kdy je vrhali po nepřátelích.

²⁷ Nejmladší známý jednoduchý mlýnek má na svém spodku datování 1903, jeho běhoun je však podstatně starší. Tento mlýnek mlel obilí ještě v období první světové války v Horním Vestci v Železných horách.

²⁸ HUSA. *Homo faber.* s. 42.

soukolí.²⁹ Systém ozubeného soukolí se stal později základním mechanismem využívaným v mlýnech na spodní či vrchní vodu. Žentourové mlýny byly i nadále využívány v oblastech, kde nebyl dostatek vodotečí. Uplatnění tak došly v obléhaných hradech a městech, jak usuzujeme z nalezených mlecích kamenů, jejichž rozměry odpovídají mechanickým mlýnům.³⁰

První vodní mlýny jsou známy z oblasti Malé Asie z 1. století př.n.l.³¹ Mlýny měly horizontální vodní kolo ve formě turbíny se lžicovými lopatkami, na jehož svislé hřídeli byl umístěn běhoun. Tento typ mlýnů se později rozšířil dále na východ, na Balkán, západně pak do Španělska, Irska a odtud až do Skandinávie.

Oproti zmíněným řeckým mlýnům měly římské vodní mlýny vertikální vodní kola s vodorovnou hřídelí a s převodem na svislou hřídel mlecího kamene. Spojením tří základních prvků – rotačního kamene, pohonu vodním kolem a převodu ozubeným kolem – vzniklo charakteristické složení vodního mlýna dalších dvou tisíciletí. Tento technický pokrok v konstrukci vodních mlýnů v závěru starověku, přesto nezaručil větší rozšíření vodních obilních mlýnů. Jak starověké tak i raně středověké hospodářství disponovalo levnou otrockou silou a tak většina obilí byla i nadále zpracovávána na ručních mlýnech.

Do střední Evropy se vodní mlýny rozšiřovaly přes jihozápad kontinentu během prvních století n.l.³² Z Franské říše pochází nejstarší zpráva o vodním mlýně z roku 1011, ze Slovenska z roku 1135, z Polska z roku 1145, z území Moravy z roku 1150, z Uher z konce 11. století a z Ruska z roku 1267.³³

Ve většině evropských oblastí byly vodní mlýny do 13. století součástí klášterních a zeměpanských velkostatků,³⁴ tvořily nezbytné vybavení při nově zakládaných městech. V tomto období také převládají vodní mlýny na spodní vodu, nejčastěji umístěné přímo na břehu řeky.³⁵ K rozšíření vodních kol na vrchní vodu, které umožňovaly využití energie i

²⁹ Tento vynález je připisován hned dvěma významným učencům – Archimédovi (287-212př.n.l.) nebo Herónovi Alexandrijskému (1.století), který popsal i větrné kolo, k jehož většímu využití došlo až za dalších tisíc let.

³⁰ ŠTĚPÁN. *Dílo I.* s. 15.

³¹ Jednou z nejstarších zpráv o vodním kole je zmínka Římanů o dobytí rezidence krále Mithridata (120-63př.n.l.) v Malé Asii, k jejímuž zařízení patřilo právě vodní kolo.

³² Ve Francii nacházíme zmínky o vodních mlýnech již v 6.st., v 8. st. se přidává Anglie, území dnešního Švýcarska, jižní Německo a v 9. století korutanští Slované.

³³ ŠTĚPÁN. *Dílo I.* s. 12.

³⁴ Biskup Řehoř z Tours (6.století) zaznamenal zajímavé detaily při založení klášterního mlýna: „*Tady mlýny bratři otáčejí ještě rukou a pšenici pro denní stravu drtí. Zdálo se opatu prospěšné zříditi místo toho vodní mlýn na břehu řeky. Poté křížem přes řeku zatloukl piloty a nahromadil přes ně větší množství kamenů, vytvořil jez a v náhonu přinucením tekla voda, skrze jejíž proudění nechal on otáčet vodním kolem zařízení velikou rychlostí.*

³⁵ Spolu s rozšířením vodních mlýnů, které byly schopné zpracovat více obilí oproti ručním mlýnkům, a vyrobit více mnohdy i kvalitnější mouky, začalo docházet k oddělování do té doby společných živností mlynáře – pekaře. Pekaři mohli i nadále mlít mouku na ručních mlýncích a zpracovávat ji, ale časem bylo stále výhodnější

drobných vodotečí v horských a podhorských oblastech, došlo na sklonku středověku. Předpokládá se, že jejich rozšíření souviselo především s potřebou tehdejší železářské výroby, k pohonu hamerských kladiv, měchů a brusů.

První vodní mlýn v Čechách, o němž máme písemnou zmínku, vystavěl na řece Pšovce tesař Halak, syn Mladův, pro Svacha při zakládání města Žatce roku 718. Jak píše Václav Hájek z Libočan ve své Kronice české z roku 1541 vzbudil tento mlýn „*kterýž voda táhla*“ všeobecný údiv a stal se vzorem pro stavbu vodních mlýnů na jiných řekách.³⁶

V zakládací listině břevnovského kláštera z roku 993 nalezneme další písemnou zprávu o vodním mlýně. Dočteme se v ní, že kníže Boleslav II. daroval klášteru dva mlýny pod pražským hradem na řece Vltavě a právo postavit další mlýny. Listina je však mladším falzem, pravděpodobně ze 13. století.³⁷

Mezi nejstarší vodní mlýny v Čechách patří mlýn v Klášteře Hradiště nad Jizerou, o němž máme zmínku z roku 1100, při sázavském klášteře sloužil mlýn již roku 1140, k roku 1183 je zmiňován mlýn při špitále sv. Jana v Praze. V listině kanovníka Zbyhňeva z let 1120-1140, popisující založení kostela v Uněticích, je také zmiňován vodní mlýn. Od roku 1178 stály Šítkovské mlýny v Praze patřící vyšehradské kapitule.³⁸ O mlýnech v královských městech nacházíme zmínky v panovníckých a šlechtických listinách.³⁹

Od 12. do 16. století se v Čechách stavěly mlýny hlavně při kláštorech, městech a hradech. Výstavba vodních mlýnů, které byly zdrojem jistých finančních příjmů, byla podporována panovníkem, šlechtou i církevními institucemi. Vliv vrchností se projevil již ve 13. století, kdy byl zaveden mlýnský přímus, jenž znamenal pro poddané nucené mletí v daném mlýně a pravidelné platby za mletí.⁴⁰

Hradní mlýny, které se vyznačovaly menšími rozměry a měly pouze jedno složení, tvořily ve vrcholném středověku součást hospodářských předhradí.⁴¹

Kromě ručních, žentourových a vodních mlýnů byly již od středověku známy mlýny na větrný pohon. Tyto větrné mlýny pronikly do Evropy až na počátku druhého tisíciletí,

nakoupit mouku od mlynáře. Mlynář a pekař tedy přestávají být jednou osobou a s tím přibývají spory právě mezi dříve spřízněnými řemesly, pokud jeden začal zasahovat do živnosti druhého řemeslníka.

³⁶ KARAS. *Historický vývoj*. s. 36.

³⁷ ŠTĚPÁN. *Dílo I*. s. 13.

³⁸ ŠTĚPÁN. *Dílo II*. s. 25.

³⁹ Mlýny v královských městech Hradci, Jaroměři, Chrudimi, Mýtu a Poličce jsou zmiňovány např. v listině římského krále Albrechta I. a rakouského a štyrského vévody Fridricha z roku 1307, kde se stanovuje v případě svatby královské dcery platba z každého mlýna.

⁴⁰ ŠTĚPÁN. *Dílo I*. s. 14.

⁴¹ Mlýnec hradu Krašova s kolem na vrchní vodu stál blízko hradu ve stráni pod předhradím. Mlýn hradu Týřov s kolem na spodní vodu ležel na okraji potoka Úpoře pod hradem. Na hradě Švihov se k roku 1505 uvádějí dokonce dva mlýny.

pravděpodobně prostřednictvím Arabů, kteří je poznali v Persii a Číně. V Asii semřlali obilí pomocí větru již v 7. století. První větrný mlýn v Čechách byl postaven v roce 1277 v Praze na Strahově.⁴²

Již od starověku byla k pohonu čerpacích zařízení, rumpálů, zvedání břemen a k zajištění pohybu obléhacích věží využívána šlapací kola. S vynálezem ozubených převodů mohla šlapací kola pohánět také obilní mlýny. U nás byl tento druh mlýnů spíše výjimkou, i když jsou v malé míře doloženy ještě v 19. století.

Od 11. století docházelo v některých přímořských oblastech k pokusům o pohánění mlýnů pomocí přílivu a odlivu.

V naší oblasti vycházela základní konstrukce středověkého i novověkého mlecího zařízení z římského mlýna, popsaného Vitruviem⁴³: „*Vodní a paleční kolo je umístěno na vodorovné hřídeli a pastorek na svislé kovové hřídeli, která prochází spodním kamenem a na vrcholu nese kámen běhoun, kterým otáčí. Mlecí kameny s násypným košem leží v úrovni mlecí podlahy, položené na masivní trémové hranici.*“⁴⁴

Rozměry u nás nalezených mlecích kamenů středověkých mechanických mlýnů odpovídají rozměrům římského mlýna 70-100 cm.⁴⁵ Na hradě Vizmburk před rokem 1447 byly mlecí kameny o průměru 83 a 87 cm, na hradě Lanšperk průměr 77 cm.

Oproti římským byly středověké mlecí kameny ploché a měly již papřici – kypřici zapuštěnou a tvarovanou tak, jak ji u nás známe ze všech pozdějších přírodních mlecích kamenů – běhounů. Ve střední Evropě se mlecí kameny vyvíjely dvěma směry. V Čechách, severní a východní Evropě se pořizovaly běhouny daleko vyšší než spodky. Západně a jižně od Čech tomu bylo naopak, horní kameny měly i větší průměr a lub posazený na širším spodním kameni.

Mezi zařízení některých středověkých mlýnů patřily mechanické stoupy k oloupávání obilného zrna a k jeho drcení. Také valchy, které byly svým mechanismem stoupám podobné,

⁴² Zpráva o stavbě větrného mlýna uvádí: „*Toho léta opat kláštera Strahovského s konventem svým uhradivše se, povolali jednoho velmi mistrného mlynáře, kázali sobě postaviti ve své zahradě mlejn větrný mistrně udělaný tak, že se tomu všickni lidé divil. A ten mlejn dával mouky všem obyvajícím v témže klášteře.*“

⁴³ Markus Vitruvius Pollio slavný vojenský inženýr a architekt, žijící za císaře Augusta, uvádí ve svém díle „*De architektura*“ vzniklém asi roku 24 př.n.l., popisuje čerpací vodní kolo na spodní vodu.

⁴⁴ ŠTĚPÁN, *Dílo I.* s. 16.

⁴⁵ Římské mlýnské kameny se zhotovovaly z tvrdé lávy, jejíž zdroje byly nejen v Itálii, ale i ve Francii (Auvergne) a Německu (Niedermendig). Více než 30 kusů antických mlýnských kamenů bylo nalezeno ve Warzenau u Štrasburku v Alsasku. Jde patrně o náklad potopené lodi, která vezla hrubě opracované kameny z basaltové lávy pocházející ze zmíněného Niedermendigu. Šlo však o kameny menších rozměrů určených patrně pro výrobu samotížných kamenů ručních mlýnků. Ze stejného materiálu se však vyráběly i mlýnské kameny o průměru až 1 metr. KARAS, *Historický vývoj.* s. 33.

nacházely své uplatnění v Evropě již od 12. století v soukenictví, od 13. století ve výrobě papíru a v olejních. Také v Českých zemích byly středověké obilní mlýny, zejména ve městech, vybaveny soukenickými valchami, olejářskými stoupami a brusy, které se pronajímaly jako šlejfirny.

Za nedůležitější změnu v technologii středověkých mlýnů lze považovat zmechanizování prosévání meliva, které se do té doby provádělo ručně. Přes vlněné a žíněné pytlíky různé hustoty se melivo prosívalo na mouku a další produkty. Pohyb prosívacích pytlíků umožňovalo zařízení u nás nazývané hasačert, jehož vynález na začátku druhé poloviny 15. století je přisuzován pražským mlynářům.⁴⁶ Do mlýnic vybavených hasačertem se stavěly moučnice, kterými procházel pytlík a které zachycovaly prosáté melivo. K moučnicím patřily i truhly, později doplněné mechanickými sítý – žejbry. V německé literatuře se vznik pytlování klade na začátek 16. století s odvoláním na Cvikovskou kroniku z roku 1502, která se však o českém vynálezu o třicet let dříve nezmiňuje.⁴⁷

Od 16. století docházelo při výrobě mouky, krup, krupek a jáhel ke zlepšování technologii a tím i zvyšování kvality výsledných produktů. Základem bělejší mouky bylo čištění přes větší počet pytlíků a síta různé hustoty. Při výrobě krup a jáhel byly původní stoupy nahrazeny specializovanými krupníky - holendry a jahelníky.

Výraznou změnu do vývoje mlynářství přinesly ve 40. letech 19. století nové mlecí kameny, vyrobené z francouzského sladkovodního křemence. Tyto umělé kameny umožňovaly obilí drtit a řezat, oproti starším a měkčím pískovcovým kamenům, které obilí pouze roztíraly.⁴⁸ Francouzské kameny postupně nahradily tradiční pískovcové kameny ve všech mlýnech. České přírodní kameny se nadále používaly jen ve složení určeném ke šrotování, v holendrech a jahelkách.

Umělé kameny nebyly jedinou a nejvýraznější změnou, kterou přineslo do mlynářství 19. století. Již v letech 1785 – 1790 vznikl ve Virginii v Americe první mechanizovaný mlýn. Vynálezci, této ve své době obdivované technické novinky, Oliver Evans a Thomas Ellicot zavedli do mlecího procesu nová síta a stroje, které přinášely dokonalejší předčištění obilí, třídění meliva, míchání a ukládání mouky. Nástup uměleckých mlýnů umožnil celkový rozvoj strojírenství a od 20. let 19. století zavádění řemenů ve Francii, kde již roku 1815 stál první

⁴⁶ Zikmund Winter uvádí, že prosévání mouky pytlováním vzniklo v Čechách v polovině 15. století, kdy pražští mlynáři začaly užívat zařízení zvané hasačert. Další zmínkou o pytlování nacházíme v listině Vladislava Jagelonského, která odpovídá na stížnost pekařských pomocníků z roku 1478. Pekařští pomocníci se učili prosévat melivo ručně a hasačert jim tedy sebral možnost obživy. Stejný problém řešili také kutnohorští mlynářští tovaryši roku 1477. WINTER. *Dějiny řemesel*. s. 882.

⁴⁷ ŠTĚPÁN. *Dílo I*. s. 17 -18.

⁴⁸ Do Čech se nejdříve dovážely hotové kameny a teprve později surový kámen. Výrobou umělých kamenů se jako první v rakouské monarchii začala zabývat firma Hübner – Opitz Pardubice roku 1866.

mlýn tohoto typu.⁴⁹ Umělecké mlýny se následně začaly stavět i ve střední Evropě. První umělecký mlýn v Čechách stál již roku 1842 v Žacléři. Byl však pro odpor cechu a technické potíže přestavěn na mechanickou přádelnu. Od roku 1850 se nové vybavení mlýnů rozšiřuje, uměleckých mlýnů přibývá a od konce 19. století přecházela na umělecké složení i většina menších mlýnů.⁵⁰

Dalším krokem na cestě zprůmyslnění mlynářské výroby bylo zavedení válcových stolic. Jejich tovární výroba znamenala konec řemeslné práce mlynářů a sekerníků na hlavním zařízení mlýna – mlecím stroji. Válcové stolice a další stroje umožnily práci ve mlýně postupně automatizovat. Koncem 19. století se v Čechách nacházely poloautomatické i automatické mlýny, jejichž zařízení vyráběla velice kvalitní mouku.

Pokrok se nezastavil ani u pohonu mlecího zařízení. Celodřevěná vodní kola, která na mnoha mlýnech sloužila až do druhé poloviny 20. století, byla nahrazována vodními koly s kovovými hřídelemi a rozetami. Lepší využití vodní energie představovaly turbíny, jejichž vynález spadá do Francie roku 1832. V Anglii 18. století má svůj počátek parní stroj, který také našel své využití jako pohon mlýnů. Symbolem takového parního mlýna se stal tovární komín. Stejně jako parní pohon i pístové motory se zpočátku používaly jako doplňkový pohon vodního mlýna při nedostatku vody. Nejmladší formou pohonu mlýna byly elektrické motory.

⁴⁹ ŠTĚPÁN. *Dílo I.* s. 28.

⁵⁰ Nejmenší umělecké mlýny se daly vtěsnat do dvou podlah starého českého mlýna s využitím půdního prostoru. Tam zařízení pokračovalo na dalších dvou nových podlahách, což si vyžadovalo stavební úpravy, které by tyto prostory zvětšily. Častěji se však stavěly nové vícepodlažní mlýnice.

III. Český mlýn v 17. – 18. století

Během 16. století došlo v českých zemích k značnému rozšíření vodních mlýnů. Umožňovalo to zlepšení hospodářské situace, lepší výnosy obilí a možnost využití i drobných vodotečí ve vyšších polohách, ke kterému přispělo zavádění vodních kol na vrchní vodu. Mlynáři a sekerníci stavěli vodní kola různých konstrukcí a využívali tak terénní podmínky i průtoky vody. Budovali technicky náročné splavy, hráze rybníků a vodní náhony k mlýnům. Stavby vodních obilních mlýnů, které zakládali především šlechtici a měšťané, byly často rozšířeny o další výrobní zařízení. Mlýn byl také nezbytným vybavením výrobních center jako železárny, sklárny, těžební centra a výrobny. Od 16. století stavěli mlýny také poddaní a svobodníci nejen ve městech a vsích, ale i na samotách pod rybníky a na malých potocích.⁵¹

Mlýny se staly svéráznou součástí venkovských sídel a české krajiny, např. v roce 1605 se uvádí v Čechách 8 491 mlecích složení. Z tohoto období pochází u nás nejstarší datované mlýnské stavby: Bláhová Lhota 1508 (1507), Vysoké Mýto 1541, Žumberk 1548, Luže 1550 (1551), Bradlecká Lhota 1568, Velvary 1573, Žemličkova Lhota 1600, Řestoky 1604. Ne všechny tehdejší mlýny však sloužily k mletí obilí na mouku. Lze říci, že dříve bylo nazýváno mlýnem každé zařízení, které využívalo energii vody na pohon vodního kola. Zaznamenané mlýny tak můžeme rozdělit podle jejich účelu. K pořezu dřeva a k jeho dalšímu zpracování sloužily tzv. mlýny pilné, tj. pily. Mlýny valchovní zpracovávaly soukenické výrobky, vlnu, len, papír, kúry, koření, sůl, dřevěné uhlí, poháněly prachárny, brusírny aj. Rudné mlýny drtily rudu a jiné suroviny. Jejich sílu využívala i hutní dmychadla. Do hřídele vodního kola mohla být zavedena kladiva hamrů, tj. kováren. Mlýny, ve kterých se z ječmene vyráběly kroupy se nazývaly stoupy. Pokud byla v takovém mlýně drcena semena olejnin a následně z nich tlačěn olej, nazývaly se mlýny olejními.⁵² Obilí se ve mlýnech mohlo také pouze drtit – šrotovat a odtud název mlýnů šrotovních. A konečně obilné mlýny sloužící k drcení obilí, jeho mletí, prosévání a třídění dle požadovaných druhů mouky.⁵³

⁵¹ Roku 1590 bylo na rožmberských statcích 123 poddanských mlýnů s 216 koly, na jeden mlýn tak připadaly asi dvě vesnice. ŠTĚPÁN. *Dílo I.* s. 19.

⁵² Olejny – zábojny, drcení semen pomocí pichy tj. zašpičatělého kúlu, které střídavě dopadaly do dřevěných jamek v kmenu, kam se sypala semena určena k drcení. Rozdrcená směs se přelévávala horkou vodou, hnětena a zahřívána na plotně. Poté byla směs dána do žíněné plachty, vložena do rázu / obvodový plášť bez dna/, zatížena těžkým víkem a následně lisována pomocí páky z těžkého trámu. Vylisovaný olej se používal v domácnostech, třeba na svícení. Výlisky zvané záboje byly znovu drceny a ještě jednou prošly celým procesem, teprve potom byly určeny ke krmení domácích zvířat nebo při vaření. Patřilo k povinnostem mlynářů tyto záboje odevzdávat jako naturální dávky vrchnosti.

⁵³ POSPÍŠIL. *Mlýny a mlynáři.* s. 8.-9.

Mlýny byly vybaveny tzv. českým složením a lišily se pouze velikostí, počtem mlecích složení a různými doplňkovými zařízeními jako jsou stoupy na kroupy nebo jahelky. Mlýn spolu s vlastním hospodářstvím zaručoval mlynáři určité společenské postavení a nezanedbatelnou jistotu obživy.

Termínem *starý český mlýn*⁵⁴ se označoval mlýn využívající vodní sílu a zařízení ke zpracování obilí, postavený často místními řemeslníky a z místních materiálů. Základem českého mlýna bylo jedno nebo více mlecích složení. Mlecí složení představovala ucelený stroj s vlastním pohonem a skládalo se z hranice, pohonu s převodem, mlecího zařízení a prosévání.

Mlýnská hranice byla nosnou konstrukcí pro mlecí zařízení – kameny, lub, nasýpací koš a mlecí podlahu. Tu spojovaly s dolní podlahou příkré schůdky. Hranice se umísťovala podél návodní zdi, která při jednom až dvou složeních spoluvytvářela zadní průčelí mlýna. Při více složeních byla součástí delší okapové strany. Hranici, nesoucí váhu mlecích kamenů a odolávající otřesům při provozu mlýna, stavěli mlynáři, sekerníci nebo tesaři jako masivní konstrukci převážně z dubového dřeva. U mlýnů založených na pilotách tvořily základy hranice dřevěné podvaly, u ostatních podezdívky. Základní prvky hranice mohly být také vystavěny z monolitních kamenných sloupů, případně svorů a překladů. Nejen u panských, ale i u selských mlýnů byla hranice, tedy její čelní sloupy a hlavy vodorovných příčných trámů, obdivuhodně zdobené. Tato výzdoba byla určena především pro příchozí a mlecce, kteří právě v prostoru před hranicí odebírali melivo.⁵⁵

Starý český mlýn měl pro každé mlecí složení jedno vodní kolo. Výjimku tvoří mlýny na silné vodě, kde se daly stavět dvojnásobné převody umožňující současně pohon dvou mlecích složení. Základním řešením pohonu bylo vodní kolo, umístěné vně návodní zdi v lednici, jehož hřídel procházela pod hranicí, kde nesla paleční kolo. Paleční kolo zasahovalo dolní polovinou do vyžděné prohlubně podkolí s kamenným nebo topolovým žlabem. Žlab se naplňoval vodou vždy, když kolo příliš vysychalo. Palce palečního kola zapadaly do kladnice na svislém železí, uloženém dolním koncem v pánvičce s nárazem osazeném v kobylici. Na vrcholu železí ležela kypřice zapuštěná do mlecího kamene běhounu, kterým otáčela. Od železí také vycházel pohyb prosévacího pytlíku a žejbra. Paleční kolo se stavělo v určitém poměru k vodnímu kolu, jeho průměr dosahoval většinou dvou třetin vodního kola. Při

⁵⁴ Označení *starý český mlýn* měl patrně vyjadřovat jeho odlišnost od *starého německého mlýna*, jenž se odlišoval rozměry mlecích kamenů, způsobem otřásání prosévacím pytlíkem a také uspořádáním čela moučnice. Teprve od 2. pol. 19. stol. se označení *české složení* /obyčejné mlecí složení/ užívá na odlišení od *amerického složení* /umělecké složení/.

⁵⁵ Dubové hranice mlýnů a sloupy stropních průvlaků patří k nejstarším dřevěným konstrukcím u nás. ŠTĚPÁN. *Dílo II.* s. 45 – 46.

přímém převodu se těžko dosahovalo ideální obvodové rychlosti běhounu. Stavitelé mlýnů si k vyšší rychlosti pomáhali vkládáním dalších převodů na hever nebo vystrák.

Základem mlecího ústrojí byly mlecí kameny. Dolní nepohyblivý spodek seděl na trámcih obklopen podlahou a obrubou, které částečně převyšoval. Čtverhraný otvor v tomto spodním kameni vyplňovala kuželice a kuželíky, která přesně vymezovala polohu železí procházejícího středem a otáčejícího horním kamenem. Tento běhoun nesla kypřice zapuštěná do jeho spodní plochy a nasazená na vrcholu železí. Na obrubě kolem spodního kamene seděl lub a oba kameny uzavíral tak, že po obou stranách zůstala mezera asi 15 mm. Obilí se mezi kameny sypalo pomocí násypného koše, zavěšeného nad lubem na štálcích. Dno koše zvané korčák, skloněné k otvoru uprostřed lubu, viselo pod košem na provazech nebo řemínkách. Seřízení sklonu korčáku a jeho otřásání umožňovalo, aby obilí z koše padalo mezi kameny rovnoměrně. Z lubu se melivo tlačilo otvorem výmětem v čelním trámu moučnicku a dále truhlíčkem do moučnice k prosévání. V moučnicku mohly být otvory dva. Jeden do zmíněné moučnice a druhý mimo ni, určený jen pro šrotování, přičemž nepoužívaný otvor se utěsnil.⁵⁶

Až do vynalezení hasačertu se rozemleté obilí přesívalo ručně pomocí zíněných sít a dalších nástrojů. Od vynalezení hasačertu pražskými mlýnáři v 70. letech 15. století se stala typickým vybavením mlýna moučnice. Tou procházel prosévací pytlík utkaný z ovčí vlny nebo žíní. Před moučnicí stála truhla a vlastní hasačert byl ukrytý mezi palečným kolem a moučnicí. Otřásáním prosévacího pytlíku se z meliva odebírala jemná mouka, která padala do moučnice. Hrubší části meliva, jako otruby a krupice, vypadávala přes žejbro do moučné truhly nebo do násypky. Pokud byla truhla určena jen pro hrubší části, nazývala se šrotová. Moučnice se pro snazší vybírání mouky stavěly bez boční stěny nebo části zadní stěny a také šikmé. Čelo moučnice patřilo k nejzdobenějším částem mlýna.

Mletí na českých mlýnech bylo jednoduché; obilí buď suché nebo kropené se rozemílalo a co nepropadlo skrze pytlík do moučnice, vypadlo do truhly a znovu se vynášeno do nasýpacího koše tak dlouho (obvykle 8-9krát), až zbývaly jen otruby. Tak se získala nejdříve nejbělejší mouka, tzv. vejražek, později vypadávala mouka temnější a temnější. Ručním vyséváním se z meliva získával krušák /šrot/, otruby, krupice, jemná krupička zvaná kozička a prvně jmenovaná mouka. Po zavedení hasačertu a žejbrování zbylo na ruční práci pouze čištění krupice. Nejdéle od 18.století se pracovní postup rozšířil ještě o špicování, jímž se odstraňovaly obilné špičky a částečně také slupky.

⁵⁶ ŠTĚPÁN, *Dílo I.* s. 44-47.

Tak jako bylo neodmyslitelnou součástí mlýna vodní kolo, nešlo by využít jeho potenciál bez přívodu vody. Mlýny mohly stát přímo na potoce či rybníce. K jiným mlýnům se voda musela přivádět vodotočinou nebo náhonem, které vedly vodu do rybníka nebo přímo na mlýn. K odtékání vody z mlýnských kol sloužila strouha. Dostatečnou zásobu vody zajišťovaly rybníky tzv. nadýmáčky nebo také vodní nádržky, jejichž ústí se nazývalo chobot. Důležitou součástí rybničního systému byl splav se stavidly a podlahou, jimiž se přebytečná nebo přivalová voda po deštích vypouštěla z rybníka, aby nedošlo ke stržení hráze. V takovém případě bylo neodmyslitelnou součástí rybníka i prlení nebo kabelna, tj. hradba z tyčí či latí postavená v rybníce před stavidly, bránící rybí násadě, aby při vytáhnutí stavidla neodplula z rybníka.

Pokud byl mlýn na spodní vodu a stál na malé říčce, přiváděla se voda řečištěm, strouhou nebo též náhonem, na kterém stál splávek tzv. jízek s podlážkou a záplavou bez stavidel. V průměru bylo možno protékající vodou v potoce souvisle mlít asi 25 týdnů v roce, v podhorských oblastech ještě méně než v nížině.⁵⁷ Odpadní vodu odváděla jalová strouha. Svůj význam měla na řece tzv. zbranice čili česlice s lávkou na hontinách. Česlice byly 2-4 sáhy před stavidly v náhoně šikmo vedle sebe do země /řečiště/ zaražené, skoro na 1 střevíc od sebe vzdálené, nahoře o krajní trám - průboj mlýnské lávky se opírající dubové, oblé trámy nebo silné tyče. Jejich účelem bylo zachytit proutí a ostatní předměty plovoucí v řece, aby neporouchaly vodní kola.⁵⁸

Pro mlýny na velkých, splavných řekách bylo základem řečiště, od něhož nad jezem odbočoval náhon a přiváděl vodu k mlýnu. Na něm stál jez k zadržování vody.⁵⁹ Pod jezem se budoval podjízek, tj. hromada kamení a prkna po délce jezu, zajišťující, aby proud vody padající z jezu, hlavní jez nepodmílal. Při vysoké nadbytečné vodě bývala otvírána mlýnská vrata tj. hradba z na dvou stranách osekaných a na sebe položených trámů zřízená poblíž mlýna. Před nárazem velkých ledových ker při jarním tání chránily mlýn tzv. kobyly postavené šikmo přes řeku před mlýnem. A i zde sloužily svému účelu česlice jako na menších řekách. Navíc tu byla okřídílí /krosna/ mezi česlicemi a stavidly utvořená z malých česlicek k ochraně vodních kol. Vedle mlýnských stavidel, která regulovala přítok vody na kola, stávala jemčina nebo též stavidlo jalového žlabu. Vodu pro kola na spodní vodu přiváděly žlaby, jejichž dlažba /podlaha z fošen/ a bortny /postranní stěny/ byly přibity hřeby

⁵⁷ POSPÍŠIL. *Mlýny a mlynáři*. s. 9.

⁵⁸ [cit.2008-20-4] <<http://www.rodokmeny.kvalitne.cz/mlynarstvi.htm>>

⁵⁹ Zde se nacházel jezový a břežní cejch, tj. dubový u stavidel v přítomnosti úředníka a mlynářů zaražený kůl, který ukazoval do jaké výšky se smí voda zdýmat a jak vysoko mají být položeny prahy u žlabů a hlavní záplava na jezu. Byla zde umístěna i tabulka s letopočtem, kdy byl cejch zaražen.

na jehly /kůly/ pod vodou a staviva /stojaté sloupy mezi žlaby/, které dělily žlaby od sebe. Na stativách byly položeny remlíky tj.dva trámy napříč žlabem, které nesly čepy vodních kol.

Potoční mlýny se dělily podle velikosti. Nejmenší mlýn s malou nádrží nebo i bez ní, obyčejně o jednom složení s vodním kolem habánem s osmi lokty průměru se nazýval krcálek nebo také mlýn nebeský. Majitel býval posměšně nazýván „žabař na nebeském“ nebo „krcálník“, protože čekal na déšť, tedy „vodu nebeskou“ či „nápadní“. Drnčákem byl nazýván mlýn na vrchní vodě, pod nadýmáčkem (větší nádrží) nebo i bez ní, o 1-2 složeních, hnaný vodou drnovou, tj. vodou u lučních nebo lesních pramenů vyvěrajících „pod drnem“. Druhým byl podrybní mlýn tj. pod větším rybníkem a s nádrží - nadýmáčkou o dvojm až čtverým složení. Mlynáři z drnčáků a podrybních mlýnů byli nazýváni „drncálníky“, „potočníky“ nebo „malovodskými“⁶⁰

Poříční mlýny se dělily do pěti kategorií. Pokud byl poříční mlýn vystaven na břehu nazýval se pozemský (pobřežní) mlýn. Mlynáři se říkalo „velkovodský“. Mlýn postavený na kůlech na prodlouženém společném žlabu pozemského mlýna se označoval mlýn na boudě (buďák, bouda). Tento mlýn stál tedy částečně na břehu a částečně ve vodě. Na jehlách vedle pozemského mlýna dále do řečiště se stavěla tzv. šejdovna. Její mlynář se nazýval „šejdovník“ nebo „šejdýř“.⁶¹

Zvláštním druhem poříčního mlýna byl tzv. povodník. Byl to mlýn na spodní vodě, velké řece, jehož celý stroj nebo vodní kolo „hubenáč“ i se zhlavími býval při malé vodě snížen a naopak při velké vodě vyzdvižen. Škrtnice nebo také lodňák, lodník, lodní, okrutový mlýn byl umístěný na dvou kompách (hlubokých prámech). Obyčejně bývaly dvě škrtnice na třech kompách a měly na prostřední kompě zhlaví a čepy vodních kol umístěny společně.⁶²

Provoz vodního obilního mlýna byl tedy po celý rok závislý na množství vody. Pokud bylo vody málo, mlýn stál. Když tekla voda přívalem, mohla taková povodeň strhnout splav a poničit zařízení mlýna, jehož opravy často vedly k zadlužení mlynáře. Snad i proto většina úročních mlynářů na litomyšlském panství měla se svou vrchností dohodu podobnou té, kterou uzavřel v roce 1694 Mikoláš Waydner mlynář ve mlýně pod Višňárem: *„Naproti tomu /platu/ kdyby pak splav někdy sešel a dříví shnilo má se mu ta hora dříví ku potřebě z panských lesův dovésti. On pak řemeslníkům a dělníkům od díla platiti povinen bude. Nadto taky mají se mu struhy kudy se voda vede skrze robotíře panský vyházetí a on jim chléb dle*

⁶⁰ JANOTKA. *Zapomenutá řemesla.* s. 34.

⁶¹ Tyto pekařské mlýnky, kterým se říkalo také škrtnice nebo škrťáky, vznikly v Praze pod Šitkovskými mlýny již r. 1384. Byly však již od svého vzniku jablkem sváru mezi mlynáři a pekaři, kteří na nich měli mlít mouku pouze pro svou potřebu. Šejdři ale často mouku také prodávali. WINTER. *Řemeslnictvo a živnost.* s. 640.

⁶² JANOTKA. *Zapomenutá řemesla.* s. 34.

obyčejně aby dával.“⁶³ V zimě potoky zamrzaly a uvíznout v ledu mohlo i mlýnské kolo, pokud se led pravidelně neodsekával. Váha zmrzlé vody mohla kolo značně poškodit.

Mlýnářské řemeslo nebylo lehkým živobytím. Ve venkovských mlýnech se pracovalo často i 16 hodin denně v prachu, hluku i mrazu. Pracovní den začínal kolem páté hodiny, mnohdy však mlýn mlel nepřetržitě i v noci. Těžké pytle s obilím se ručně vynášely po schodech, výsledné melivo a mouka se opět přemísťovalo ručně. Celoroční práce mlynáře se neomezovalo jen na mletí mouky, i když obsluha zákazníků, příjem obilí na mletí, vydávání výrobků, evidování účtů a kontrola plateb byly hlavní náplní mlýnářského řemesla. K tomu bylo potřeba mlýnské zařízení seřizovat a opravovat. Udržovat stavení, vodní kolo, náhon a splav. Nezbytný byl častý úklid a zametání všech podlaží mlýna. Před jarní oblevou se mlynář musel řádně připravit na jarní příval vody. Splav musel být zcela průtočný, aby velké množství vody nepoškodilo náhon nebo mlýn. Každoročně již v srpnu bylo mleto nové obilí, v tom roce sklizené. Před novou sezónou bylo třeba vyčistit a opravit mlýn a všechna jeho zařízení. Živobytí mlynáře zcela záviselo na rozmarech přírody a následné kvalitě úrody. Mlynáři mnohdy každoročně ekonomicky přežívali od jara k jaru při namáhavé práci ve mlýně i na poli.⁶⁴ I proto mlýny často měnily své majitele nebo nájemce. Někteří mlynáři z mlýnů a od těžké práce i zbíhali. Příkladem může být výčet majitelů malého mlýna v Budislavi v druhé polovině 17.století: „V lednu roku 1651 byl tento mlýn /v Budislavi/ prodán Tomáši synu Martina Blažka rychtáře Jarošovského, protože mlynář Martin Ječminko z živnosti zběhl.“⁶⁵ Ještě téhož roku v červnu byl mlýn prodán dál. Novým mlynářem po Tomášovi Novákovi se stal Urban Frycziar. Roku 1655 kupuje mlýn od Urbana Frycziaara navrátilce Martin Ječminko za 100 kop.⁶⁶ Ke svému mlýnu a řemeslu se tedy vrátil již po několika letech. Zda jej k tomu vedla finanční stránka věci nebo rodová mlýnářská čest, se už asi nedozvíme. Dalším příkladem zběhnutí z gruntu může být životní osud Víta Kysylky syna Václava Kysylky mlynáře v Horním Újezdě. Ten roku 1647 koupil grunt v téže vsi za 290 kop. Již roku 1650 však „...Matěj, syn Pavla Sejkory, ujal a koupil grunt nanejvyš spuštěný,

⁶³ POZK, inv.č. 2108, fol. 21a.

⁶⁴ Mlynáři trpěli typickými nemocemi, nejčastěji zaprášením plic tzv. záduchou a revmatismem. Časté byly i vážné úrazy při údržbě mlýnských zařízení, sekání ledu aj. Snad i proto umírali v relativně nízkém věku kolem 40 let.

⁶⁵ AML, kn 86, fol. 41b.

⁶⁶ Tento Martin Ječminko již roku 1648 zakoupil v Budislavi pustou chalupu. Zběhl tedy z mlýna již roku 1648? Mělo to spojitist s koncem války či válkou samou? Když v roce 1657 Martin Ječminko zemřel, dělila se pozůstalost mezi jeho šest dětí. Přičemž nejstarší syn Šimon přebral po otci mlýn. Předpokládám tedy, že již v roce 1648 byl Martin Ječminko živatelem početné rodiny. Musel mít tedy zajištěn jiný druh obživy, ale jaký, to se mi nepodařilo zjistit. Poslední zmínka patří vdově po Martinovi, která si roku 1659 za 40 kop kupuje již zmiňovanou chalupu, ve které rodina žila v letech 1648-1655. AML, kn 86, fol. 42a,b, 56.

od něhož Vít Kysylko, zmrhaje všecky svršky, sběhl a na nic jej přivedl...".⁶⁷ Za tři roky se snížila cena gruntu téměř o polovinu na 150 kop míšenských grošů. Opuštění gruntu či živnosti nebylo patrně častým, ale ani neobvyklým jevem. Zejména v polovině 17. století, kdy doznívala třicetiletá válka. Pokud se na tento jev podíváme z druhé strany, byly opuštěné grunty tzv. poustky naopak příležitostí pro nové hospodáře. Byla to šance pro mladší syny či podruhy, kteří se mohli ujmout těchto relativně laciných gruntů. Spolu s hospodářstvím a jistými příjmy si mohli založit i rodinu.

Našly se však mlynářské rody, které žily na mlýnech po celé generace. Za příklad takového mlynářského rodu můžeme jmenovat výše zmíněný rod Kysylků v Horním Újezdě, který hospodařil na mlýně na Hraničkách v letech 1569-1783.⁶⁸ Mlynáři z rodu Kysylků provozovali mlynářskou živnost také na mlýně v Kamenných Sedlištích.⁶⁹ Dalším rodem, který mlynářil na mlýnech v povodí Desinky, byl rod Pakostů.⁷⁰ Mlýn v Tisové patřil v letech 1694-1752 rodu Strnadů. Tento rozvětvený rod vlastnil v 18. století i mlýn pod Horeckým rybníkem a mlýn pod rybníkem Švábem.⁷¹ Mezi dalšími rody můžeme jmenovat rod Čermáků z Osíka a z Podkošířského mlýna, Syrových z Dlouhých Luk, Židků v Němčicích, Podhajských v Osíku a v Němčicích aj.⁷²

Mlýny často nesly jména mlynářů, kteří na mlýně hospodařili. Tyto názvy se dochovaly často i do dnešních dnů.⁷³ Jak bylo ještě v 17. století běžné, přejímal i nový hospodář přízvisko gruntu, na který přišel, stejně tak mlýna. Za příklad poslouží již jmenovaný Vít Kysylko, který zběhl z gruntu. Neutekl však daleko. Přiženil se na statek v části vesnice a v dalších gruntovních zápisech je označován jak jménem svým „Kysylka“, tak i jménem svého tchána „Podlubnický“.⁷⁴ Jméno mlynáře mohlo patřit i k lukám, polím, splavům, potokům a mlýnským strouhám.⁷⁵

Mlynáři byli, až do zrušení poddanství v polovině 19. století, podřízeni vrchnosti, městu nebo obci. Každý mlynář, ať už nájemník nebo vlastník, měl od své vrchnosti stanoveny poplatky – nájemné a jejich termíny. Poplatky odevzdávali v penězích, naturálních

⁶⁷ [cit.2008-23-4]<<http://www.fortunecity.com/victorian/durer/23/histal/cz>>

⁶⁸ [cit.2008-23-4]<<http://www.fortunecity.com/victorian/durer/23/histal/cz>>

⁶⁹ POZK, inv.č. 2108, fol. 80, 81.

⁷⁰ Ti drželi dva mlýny v Kamenných Sedlištích a jeden v Horním Újezdě. POZK, inv.č. 2108, fol. 78, 112.

⁷¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 1-3, 8-9, 15-18.

⁷² POZK, inv.č. 2108. POSPÍŠIL. *Mlýny a mlynáři*. s. 9-10.

⁷³ Toto tvrzení dokládajícím příkladem může být mlýn v Horním Újezdě, který koupil v roce 1650 Matouš Ležák. A i když se v průběhu staletí vystřídali na mlýně mlynáři z rodu Králů, Pakostů a naposled Boštíků, dodnes se tento mlýn nazývá Ležákův. Stejně tak nynější majitel je stejně často označen jménem Boštík jako Ležák.

⁷⁴ [cit.2008-23-4]<<http://www.fortunecity.com/victorian/durer/23/histal/cz>>

⁷⁵ POSPÍŠIL. *Mlýny a mlynáři*. s. 11.

nebo robotních povinnostech. Nájemní mlynáři odváděli vrchnosti výmelné, ze kterého si směli třetinu či čtvrtinu ponechat.⁷⁶ Již od středověku ukládala vrchnost mlynářům tzv. krmení vepřů moučnými ometky, které bylo v 17. století převáděno na peněžní dávku. Povinností vůči vrchnosti mohlo být i chování určitého druhu zvířectva, např. krmení a výcvik loveckých psů. Již na počátku 16. století byly všechny mlýna zatíženy daní. Z každého vodního kola platil mlynář 30 krejcarů. K robotním povinnostem mlynářů patřily většinou tesařské a truhlářské práce na panských budovách a zařízeních, včetně mostů, splavů, jezů a lávek. Oproti všem povinnostem měli mlynáři i jisté výhody – rajonizace poddaných k určitému mlýnu, panské dřevo na opravy, čištění vodních náhonů prací robotníků aj.

Ke zrušení rajonizace došlo r. 1783 dekretem Josefa II. V roce 1787 bylo povoleno mlít i mimo územní rozsah určitého panství. Mlynářům bylo však i mnohem později stále nařizováno pro koho mají mlít.⁷⁷

Mlynáři měli ve společnosti zvláštní postavení, které bylo dáno jejich všestranností. Radily při stavbách i povodních. Často podávali svědectví ve sporech svých sousedů, svědčili na svatbách a stávali se kmotry mnoha dětí. Vzhledem k tomu, že ve mlýně se setkávali a potkávali nejrůznější lidé, byl mlýn i místem předávání zpráv a zkušeností. Mlynáři byli často znalí písma, vlastnili knihy, ovládali díky vandru cizí řeč. Není proto divu, že právě mlynáři byli zároveň i kronikáři. Ať již sepisovali dějiny mlýna, rodu či celé vesnice. V pozdějších letech to byli právě mlynáři, kteří se nebránili technickému pokroku, elektrifikaci či novinkám v zemědělství.

Manželství mlynářů byla uzavírána s ohledem na potřeby a budoucí prosperitu živnosti. Nevěsta či ženich, kteří pocházeli ze mlýna, znali poměry, věci i činnosti nutné k hladkému provozu řemesla a byli proto zpravidla upřednostňováni při výběru životního partnera. Ve světle tohoto praktického poznatku neudiví vzájemné příbuzenská propojenost mlynářských rodů. Příkladem může být František Wocelka mlynář na mlýně pod rybníkem Švábem ve vsi Horky. Když roku 1757 kupoval mlýn od svého otce za 300 kop míšenských měl tuto sumu rozdělit rovným dílem mezi sebe a své čtyři sestry, z nichž dvě byly provdány za mlynáře. Konkrétně Anna byla manželkou mlynáře Karla Podhajského z mlýna pod Lačnovem a Kateřina byla panímámou na mlýně Jana Strnada v Tisové.⁷⁸

⁷⁶ Od roku 1588, kdy zasedal zemský sněm moravský, bylo nařízeno, aby nově pronajímané mlýny byly pronajímány pouze za pátý díl výmelného.

⁷⁷ Např. v letech 1942 – 1945 za období protektorátu a také v roce 1946, kdy bylo opět nařízeno úřady mletí jen na povolení, vydávané dle stanovených kritérií zemědělské politiky a to až do doby ukončení kolektivizace zemědělství. Mnoho mlýnů tak přišlo o zákazníky a po roce 1950 byl jejich provoz zcela zastaven.

⁷⁸ POZK, inv.č. 2108, fol. 9a.

I proto, že mlýny často stály na samotách mimo ves, musela být mlynářská rodina co nejsamostatnější. Cesty k mlýnům mohly být za velkých dešťů a sněhových vánic nesjízdné, a tak pro případnou pomoc při povodni, požáru, úrazu či nemoci bylo daleko. Rodina si musela ve většině případů pomoci sama. Takto stížené životní podmínky pak logicky zvládal lépe člověk, který v nich od malička vyrůstal. To vše osvětluje pragmatičnost při výběru nevěsty či ženicha. Manželka mlynáře musela svými znalostmi zastat manžela v době jeho nepřítomnosti, nemoci či úrazu. V případě úmrtí se mlynářka ujímala i starostí spojených s provozem mlýna. Z těchto důvodů byl životní partner z mlynářského prostředí více než vítán.⁷⁹

Hlavní slovo na mlýně měl tedy „*pan otec*“. Mlynář byl vlastníkem nebo nájemcem mlýna, většinou ve mlýně i pracoval. Na mlynářce „*panímámě*“ spočíval chod domácnosti, v případě vdovství i provoz mlýna. O tom, že se zdaleka nejednalo o výjimečný jev, svědčí i následující příklady. V roce 1631 mlynářila na panském mlýně ve městě Litomyšli Anna Šrutová.⁸⁰ O dvacet jedna let později měla na panském mlýně hlavní slovo Anna Wintrová.⁸¹ Na počátku 18. století si dokonce Kateřina vdova Šlezingerova koupila od svého bratra mlýn v Dlouhých Lukách.⁸² Roku 1749 byla cerekvickou mlynářkou Anna Tiehlová.⁸³ V Člupku ve 30. letech 18. století hospodařila na mlýně Mariana Podhajská.⁸⁴ Ve druhé polovině 18. století nacházíme mlynářky jako samostatně hospodařící ženy na mlýně v Němčicích a Horkách.

I když mlynáři a jejich rodiny byli vždy trochu výjimečnou složkou společnosti i oni většinou vytvářeli tzv. jednoduchou rodinu tvořenou jen rodiči a svobodnými dětmi. Charakteristickým znakem tohoto typu západoevropské rodiny byl vyšší sňatkový věk a to, že do manželství vstupovali lidé, kteří měli zajištěnou existenci včetně samostatného bydlení.⁸⁵ S tím úzce souvisela čelední služba obvyklá v naší oblasti, kde mladí lidé i ze zámožných selských rodin odcházeli na několik let do služby jako čeledíni a děvečky. Ve službě získávali pracovní návyky i prostředky pro budoucí samostatné hospodaření. Mlynářští synové a dcery také odcházeli na mlýny do sousedních vsí a měst. Čelední služba vytvářela i určitou formu sociálního zabezpečení pro děti z chudých rodin a sirotky. Součástí západoevropské rodiny

⁷⁹ POSPÍŠIL. *Mlýny a mlynáři*. s. 12-13.

⁸⁰ AML, kn 112, fol.42.

⁸¹ AML, kn 112, fol.80.

⁸² POZK, inv.č. 2108, fol. 43ab.

⁸³ AML, kn 47, fol. 8a.

⁸⁴ POZK, inv.č. 2108, fol. 107ab-108a.

⁸⁵ Roku 1651, kdy vznikal soupis poddaných podle víry, byla těsně po válce větší možnost získat pustou usedlost, získat hospodářství a osamostatnit se. I proto je pro české rodiny tohoto období charakteristický poněkud nižší sňatkový věk.

byla i instituce výměnku, který představoval smluvní zajištění existence odstoupivšího hospodáře. Usedlost tak přecházela do rukou dědice ještě za života otce.⁸⁶

V soupise podle víry zaujmou i značné věkové rozdíly mezi manžely. Zvyšovaly se zejména druhými sňatky ovdovělých mužů, kteří si brali za manželky častěji mladé dívky než stejně staré vdovy. Tomuto trendu mlynářské prostředí zase trochu odporuje. Starší vdovy na zavedených mlýnech neměly o mladší manžele z řad mládků nebo stárku právě nouzi. Pro mladého mlynáře tak byla svatba celkem snadnou cestou, jak získat pod své vedení mlynářskou živnost.

Mlým byl však i domovem mlynářské chasy. Zpravidla nejmladším byl mlynářský učeň nazývaný smetiprach a straší prášek. Profesně výš stál tovaryš. Byl mlynářem po vyučení, který byl tzv. na zkušené a pracoval za nestálý plat. Stanovený plat pobíral vyučený mlynář, který měl zpravidla za sebou i zkušenost vandru a nazýval se mládek. Stárek měl pod dohledem mládky i učedníky. Řídil veškerou činnost ve mlýně, byl však podřízen majiteli či nájemci mlýna. Přední tovaryš v pekařské mlýnici se nazýval šejdř a byl zavázán věrnostní přísahou pekařům. Pokud se ve mlýně mlel slad, bývali mezi zaměstnanci také sladomelové a mleči. Ti byli zase povinni svou věrností sladovníkům. Mlynářským řemeslníkem putujícím od mlýna k mlýnu byl krajánek. Krajánek mohl být nejen vyučeným mlynářem, ale i sekerníkem, tedy vysoce kvalifikovaným řemeslníkem, který pracoval při stavbě mlýnů, jezů, mostů, lodí a při projektování a úpravách vodních toků.⁸⁷

Nejstarší vodní mlýny ve východních Čechách byly přízemními domky dělenými na světnici (případně ještě komoru) a na mlýnici, která byla současně síní. Velikost mlýnice a případně i šalandy se řídila počtem mlecích složení. Již od 18. století se směrem na sever od Labe začaly mlýny měnit v patrové budovy, jižně a východně od této hranice se zachovala přízemní podoba mlýnů až do doby, kdy se začalo přecházet na „umělecká“ složení, tedy zhruba do 2. pol. 19. století.

Obytná místnost ve mlýně byla prostorná s velkým, pevným a zpravidla generace pamatujícím stolem⁸⁸ se židlemi a lavicemi u zdi, které v případě potřeby sloužily i k přespaní. Při kamnech stála chlebová pec, v blízkosti byly kuchyňské potřeby, skříně i postele. Rodinný život se soustřeďoval do takové jedné prostornější místnosti, která byla kuchyní, společnou místností i ložnicí. Zaměstnanci mlýna, kteří nebyli rodinnými

⁸⁶ MUSIL, Jiří et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. 2. vydání. Praha, 1998, s.105 a násl. ISBN 80-204-0720-0. /dále MUSIL. *Dějiny obyvatelstva*./

⁸⁷ JANOTKA. *Zapomenutá řemesla*. s. 39.

⁸⁸ Stůl byl natolik významnou a stálou součástí vybavení mlýna, že je v několika případech uváděn v gruntovních knihách při změně majitele mlýna ve výpisu přídavek k mlýnu mezi jiným „mlejným nářadím“.

příslušníky, mívali někdy samostatnou místnost „špalandu“. Tato místnost pro mlynářskou chasu bývala zároveň i čekárnou pro mleče. Nábytek v šalandě býval velmi skromný. Stál zde stůl se zásuvkou pro potřeby na šití a spravování moučných pytlů, 2-3 lavice zvané valachy, sloužící k posezení mlečů a zároveň ke spaní mlynářské chasy. V koutě stávala stará skříň – alměš, k ukládání svátečního oděvu chasy, menší skříňka na sekernické nářadí byla přibita na zdi. Starší šalandy mívaly krby a výklenek pro kahance na svícení, později zde byla železná kulatá kamna s plechovým kamnovcem na vřelou vodu k vypařování zamrzlých stavidel. Pod stropem několik rohatin na pracovní oblek a bidelců nad kamny k sušení klínů odrážek a pružinek. Pod valachem byl umístěn špalek k sekání nábojů a ceví. V šalandě přespávali i krajánci putující od mlýna ke mlýnu, a tak se často stávala příjemným místem pro večerní besedu.⁸⁹

Ve mlýně bylo dbáno na pořádek a čistotu. Z toho důvodu neměly cizí osoby přístup do vyšších poschodí a jiných prostor mlýna. Pro skládání a přípravu meliva sloužila tzv. zanáška. Prášníkem se nazývala prachová komora, která sloužila k ukládání a prosévání prachů smetených po mlýnici a v podkolí.⁹⁰ Zejména v městských mlýnech měla své využití moučnice. Tato velká místnost sloužila k přípravě mouky pro pekaře, krupaře nebo perníkáře, kteří mleli větší zásoby mouky. V podkroví mlýna se nacházela obilní podlaha a železnice. Obilní podlaha sloužila k ukládání výmelného,⁹¹ které mlynář získal jako mzdu za semleté obilí a ukládal do truhly mejtnice. Když byla truhla plná, odnášelo se výmelné na zmíněnou obilní podlahu na hromadu. Železnice byla zásobní komora, kam se ukládaly vejražní, staré i nové pytle a zbytky mlýnských částí, které mohly být ještě využity.

Mlynáři oblékali světlý zaprášený oděv, který byl z bezpečnostních důvodů vždy bez cípů a šosů, čímž se předcházelo případnému zachycení otáčejícími se transmisemi a řemenicemi. Na hlavě nosili bílou čepici s kšiltem a na nohou lehčí obuv. Denní strava se příliš nelišila od venkovských domácností. Obsahovala však převážně mlýnské výrobky a v průběhu roku se přizpůsobovala možnostem v domácnosti i sezónním zdrojům v hospodářství.⁹² Maso od řezníků se do kuchyně v průběhu roku téměř nekupovalo, vystačilo

⁸⁹[cit.2008-20-4] <<http://www.rodokmeny.kvalitne.cz/mlynarstvi.htm>>

⁹⁰ Podkolí byla prohloubená prostora mezi podvaly, v níž se otáčela moučná (paleční) kola.

⁹¹ Na pozemských mlýnech tvořilo výmelné šestnáctý díl.

⁹² Například ještě v roce 1950 byla v žákovickém mlýně asi taková: Kolem 6 hodiny ráno snídaně, zpravidla vařené mléko nebo bílá káva z cikorky a „melty“ a chléb. K dopolední svačině chléb s vajíčkem nebo s vaječnou, někdy se sýrem nebo s kouskem špeku, někdy osmaženým. Základem oběda byla vždy hustá polévka. Nejméně třikrát týdně byla k obědu polévka a koláče, jindy díl masa drůbežního, někdy vepřového nebo skopového. K tomu brambory nebo knedlíky se zelím, případně chlebem. Na odpolední svačinu byla často černá cikorková káva, někdy bílá nebo čaj, někdy podmásli. K tomu chléb s máslem, sýrem, případně s povidly, někdy s marmeládou či s tvarohem. K večeri pak chléb s mlékem nebo bílou kávou. Moučná strava jednoznačně převažovala.

se s vlastním hospodářstvím, s chovem drůbeže a vepře. Uzeniny se na stole nevyskytovaly vůbec, někdy však bylo domácí uzené maso. Často byla k jídlu krupice, kaše, oukrop se škvarky a se zelím, také chléb se škvarky, dle toho, jaké bylo roční období a co bylo právě ve spíži. Příprava všech jídel spočívala v rukou panímámy, případně pověřené dcery. Při stolování byla dodržována zvyklostní pravidla. Každý měl u stolu své místo, pan otec v čele nebo uprostřed stolu.

Součástí života mlynářů téměř na všech vesnických mlýnech bylo i polní hospodářství s chovem dobytka a drůbeže, což umožňovalo celoroční obživu všech členů domácnosti. Z téhož důvodu bývaly ve mlýnech také olejny, kašníky, krupárny, pekárny, sušárny i lisy na ovoce, pálenice lihu, valchy. Vše bylo podmíněno silou pohonu vodního, větrného, případně jiného a také možnostmi, pracovitostí a obětavostí mlynáře a všech lidí v domácnosti. Každý příchozí i každý zákazník byl ve mlýně vždy přívětivě a přátelsky přivítán a dle možností obsloužen.⁹³

⁹³ POSPÍŠIL. *Mlýny a mlynáři*. s. 13-14.

IV. Cech mlynářů v Litomyšli

Mlynářské řemeslo mělo již od svého počátku mezi ostatními živnostmi zvláštní postavení. Mlýny, které byly pro svou nákladnost ve vlastnictví vrchnosti, spravovali mlynáři, kteří byli vůči majiteli mlýna v závislém postavení.

Mlynář mohl být na mlýně v nájmu, a pak se nazýval mlynář náhlební. Takový mlynář byl zpravidla členem cechu a za jeho najmutí musel majitel mlýna cechu platit. Stejně jako za najmutí mlynářské čeládky. Na středně velkém venkovském mlýně brával náhlební mlynář v 16. století plat 20-30 kop míšenských ročně a deputát. Zpravidla mu bylo určeno i jak velké hospodářství při mlýně může mít.

Pokud měl mlynář podíl na příjmech i na nákladech provozu mlýna, byl tzv. nájemní mlynář. Zpravidla byl najímán tzv. na „čtvrtý groš“ či „čtvrtý peníz“, což znamenalo, že pobíral čtvrtý díl důchodů a zároveň se stejným dílem podílel na nákladech. Ale tento systém byl užíván do konce 16.století. Pozdější nájemní smlouvy byly již sjednávány na pevný roční nájem. Výše nájemného se lišila podle velikosti a živnosti mlýna a také podle oblasti. Například mlýn pod Krumlovem, vystavěný za 102 kopy, byl pronajímán roku 1563 za 40 kop míšenských ročně. Ve městě Stříbře si roku 1571 najal mlynář obecní mlýn za 80 kop ročně. O dvacet let později v Praze bylo roční nájemné malého mlýna s kroupníkem 68 kop. Velký pražský mlýn Sovovský byl roku 1602 pronajat za 300 kop míšenských.⁹⁴

Panský mlýn v Litomyšli o pěti složeních byl pronajímán v roce 1659 za 20 strychů pšenice, 160 strychů obilí a deset prasat ročně.⁹⁵ V roce 1704 činil roční nájem na tomto mlýně již 70 zlatých, 20 strychů pšenice a 100 strychů obilí.⁹⁶ Oba městské mlýny platili pololetní nájem. Zatímco u Pražského mlýna činil půlroční poplatek 80 kop, mlýn zvaný Špitálský splácel pouze 10 kop dvakrát do roka. Oproti Pražskému mlýnu však odváděl 55 strychů obilí pro chudé špitálníky.⁹⁷

Třetí možností mlynáře bylo odkoupení mlýna od vrchnosti za roční úrok, čímž získal mlýn do dědičného držení. Tento právní akt byl zaznamenán do gruntovních knih,⁹⁸ kde byla mimo jiné zapsána i cena kupované nemovitosti. Z ní byl určen tzv. závdavek, který složil kupující v hotovosti a zbytek ceny se splácel v následujících letech jako tzv. „...gruntovní

⁹⁴ WINTER. *Řemeslnictvo*. s. 638.

⁹⁵ VsL, inv.č. 3041, fol. 9b.

⁹⁶ NAP, sign. S-2-17.

⁹⁷ NAP, sign. S-2-17.

⁹⁸ Pro litomyšlské panství existuje gruntovnice vyhrazená právě mlýnům tzv. Gruntovní kniha zakoupených mlýnů z let 1664 – 1852.

peníze... “. V případě zakoupených mlýnů na litomyšlském panství odváděli tito mlynáři úroční peníze do zámeckého důchodu až do tzv. „...vyjítí summy hlavní...“, tedy stanovené ceny mlýna. Výše úroku byla odvozena od této hodnoty. Vzhledem k tomu, že se ceny mlýnů kolem roku 1700 mohly pohybovat od 200-1500 kop míšenských, byla i výše úroku velmi rozdílná. Nejčastěji se pohybovala mezi 8 – 12 kopami míšenskými ročně, najdeme však i úrok 4 kopy stejně jako 20 kop míšenských.⁹⁹

I když mohl mít úroční mlynář mlýn zakoupen, nemusel vlastnit pozemek, na kterém byl mlýn vystavěn. Za takový pozemek pak platil roční nájemné jeho vlastníkovi, nejčastěji obci. Tak například Jan Kúrka majitel mlýna v Tisové v letech 1740-1760 platil obci tisovské 1 kopy ročně „...za místo, kde mlýn stojí...“. Stejně tak i jeho syn a nástupce Václav Kúrka.¹⁰⁰ Podobně i Jan Brýdl platil od roku 1740 ročně 2 zlaté 30 krejcarů za půdu, na které postavil mlýn, jejímu majiteli Jakubu Eliášovi z Horek.¹⁰¹

Když pak mlýn přecházel z otce na syna, zetě nebo cizího kupce, přejímala se ve většině případů jak cena mlýna, tak způsob splátek. Příjemcem těchto splátek však již nemusela být vrchnost, ale předchozí majitel mlýna či jeho dědicové, v případě, že byl mlýn před svým prodejem zcela splacen. Pokud ale uvažíme, že sumy dosahující stovek kop se splácely ročně po 8 – 12 kopách, často tedy 15 – 30 let, nebylo zakoupení mlýna zodpovědností pouze jedné generace. Majetek i s dluhy přecházel z otce na syna a právě v této rodové návaznosti a již zmíněné zodpovědnosti spočívala jedna z příčin silné rodové tradice v mlynářském řemesle.

V případě, že byl mlýn rozšířen, přistavěn nebo se přikoupily pole, louky a tím se zvětšilo i k mlýnu přináležející hospodářství, byla cena mlýna navýšena. V návaznosti na vyšší cenu se zvedly i splátky. I nadále však dědiční majitelé mlýnů platili úrok do zámeckého důchodu. Z dochovaných zápisů však není vždy docela jasné, zda se jedná ještě stále o splácení původní kupní ceny nebo o daň vrchnosti.

Roku 1702 koupil Václav Wočetka mlýn pod rybníkem Švábem pod vsí Horkami od Václava Strnada za sumu 215 kop míšenských v hotovosti. „*Poněvadž má Mlejn Zaplacený, bude toliko Platu neb Auroku Stálého Každoročně po osmi kopách do důchodu povinen platititi a odváděti.*“¹⁰² Z tohoto zápisu vysvítá možnost tzv. stálého úroku, tedy povinného platu, který odváděl každý mlynář, bez ohledu na to, zda mlýn má či nemá zaplacen. Mohla to být tzv. „...daň z vody neb mlejna...“ tedy platba vrchnosti, která na oplátku ze své

⁹⁹ POZK, inv.č. 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852.

¹⁰⁰ POZK, inv.č. 2108, fol. 119ab.

¹⁰¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 123a

¹⁰² POZK, inv.č. 2108, fol. 8b.

pravomoci nařizovala poddaným, u kterého mlynáře jsou povinni mlít své obilí. Tuto teorii podporuje i výklad zápisu týkajícího se mlýna u Horeckého rybníka. Ten v roce 1694 koupil Václav Němec za 300 kop. Ročně pak platil 8 kop do důchodu zámeckého, 15 kop daň z vody a 6 kop za prase.¹⁰³ Od Václava Němce koupil tento mlýn v roce 1702 Václav Strnad za sumu 400 kop v hotovosti. Tato suma pokryla dluhy za nesplacené gruntovní peníze, dluhy do důchodu a zbylo 18 zlatých a 14 krejcarů pro Václava Němce. Roční poplatky nového majitele činily 15 kop do důchodu a 6 kop za krmený prase.¹⁰⁴ Mlynář Strnad je tedy již opravdu majitelem mlýna a jím odváděné poplatky se dají považovat za obvyklé platy vázané na mlýny. V polovině 18. století se však častěji než s platem „...za krmený prase...“ setkáváme v gruntovních zápisech s platem „...z meliva...“. Daň z vody /8-15 kop/ a z meliva se platila dvakrát do roka na sv. Jana a o Vánocích.¹⁰⁵

Zvláštní postavení měli i mlynáři, kteří s povolením vrchnosti vystavěli na panství mlýn z gruntu na vlastní náklady. Za jejich počin jim byly udělovány jisté výhody, ale i tak zde existovala jistá forma závislosti. Tak vznikl například roku 1720 mlýn pod rybníkem Štítem, který vystavěl Jakub Abraham z Morašic a byl po dobu svého mlynaření osvobozen od platů do důchodu zámeckého. Cena mlýna byla „...šacována...“ na 300 kop a jeho potomkům je již stanoven plat 24 zlatých, jehož výše mohla být v budoucnu upravena. Jakub Abraham platil pouze za dědičně pronajatý pozemek, na kterém mlýn postavil.¹⁰⁶ Oproti tomu Matěj Pakosta, který roku 1729 postavil mlýn v Kamenných Sedlištích, platil roční úrok 12 zlatých.¹⁰⁷ Odpuštění platu tedy nebylo pravidlem. V roce 1740 postavil Jan Brýdl mlýn v Horkách u rybníka Heřmánek v hodnotě 250 kop míšenských. K tomu je mu vyměřen roční nájem ve výši 25 zlatých. Zakoupení mlýna nebo dokonce postavení budovy a pořízení mlýnského zařízení bylo značně nákladné. Jak již bylo zmíněno, dluhy byly po generace samozřejmě součástí dědičné mlynářské živnosti. V roce 1753 byl Václavem Wahem postaven mlýn v Javorníku. A i když se jednalo o malý mlýn v hodnotě 110 kop, přesto si na jeho stavbu musel vypůjčit od hrušovského papírníka Jana Plcha a litomyšlského měšťana Mikuláše Krauze. Tento dluh splácejí jeho potomci ještě po šestnácti letech.

Zaplacením celé částky za mlýn se však úroční mlynář nestával svobodným, pouze neplatil úroky vrchnosti, ovšem ostatní poddanské povinnosti vázané na grunt (roboty apod.)

¹⁰³ V gruntovním zápise se dočteme, že Václav Němec složil na sumu 300kop závdavek 60kop. I tak mu tedy zbývá doplatit 240kop a to po 8 kopách ročně. Výsledkem je závazek na dalších třicet let.

¹⁰⁴ POZK, inv.č. 2108, fol. 15ab.

¹⁰⁵ POZK, inv.č. 2108, fol. 57a.

¹⁰⁶ POZK, inv.č. 2108, fol. 105a.

¹⁰⁷ POZK, inv.č. 2108, fol. 112a.

musel vykonávat dále. Zakoupení nemovitosti na roční úrok bylo nejrozšířenějším způsobem vlastnictví nejen mlýnů, ale také gruntů v českých zemích.¹⁰⁸

Nejvýhodnější postavení měli svobodní mlynáři, kteří vlastnili mlýn bez úročních povinností, platů a jiných závazků. Ke svému majetku přišli většinou díky husitským bouřím. Držel-li totiž předtím některý mlynář klášterní nebo duchovenský mlýn právem zákupním, užíval jej pak dále v svobodném držení. Někdy prodávaly mlýny do soukromého vlastnictví i samy vrchnosti, zejména městské. Příklad svobodného mlýna nacházíme v polovině 17. století ve vsi Desné. Jeho majitel Jiří Kalaš tento grunt /později v pramenech nazývaný „...mlýn ležící pod desenskou svobodnou rychtou...“/ roku 1674 prodal městu Litomyšli.¹⁰⁹

Rozdílné postavení mlynářů stavělo tyto živnostníky mimo tradiční městskou společnost. A právě na získání měšťanství bylo vázáno i členství v řemeslném cechu. Většina mlynářů byla i nadále poddanými vrchnosti, města či obce. Tato skutečnost byla podpořena i malým počtem městských mlýnů a tím i mlynářů, kteří především v menších městech až do 16. – 17. století neměli potřebu organizovat se v samostatné cechy. Jiná situace byla například v Praze, kde již roku 1348 byl mlynář zapsán mezi staroměstskými měšťany.¹¹⁰ Jak však uvádí Winter, celkový počet mlýnů v městech pražských dosahoval nad dvacet.¹¹¹ O organizovanosti a vážnosti mlynářského řemesla v Praze svědčí i nařízení městské rady vydané již roku 1340, podle kterého měli být zvoleni čtyři páni z konšelů nebo z obce a příbrání čtyři mlynáři. Ti měli dohlížet na vyměření a oceňování vody na mlýnech. Z této mlynářské komise se na počátku 17. století vyvinul soud zemských mlynářů, který dohlížel na dodržování mlynářského práva v celém království.

Ostatní cechovní řemesla se mohla nad mlynáře povyšovat svým již po staletí daným postavením v městské společnosti. Tradiční cechovní organizace sdružovaly řemeslníky jedné či příbuzných živností již od středověku. Naproti tomu mlynářské řemeslo nebylo ještě v 17. století považováno za řemeslo městské.¹¹² A vzhledem k tomu, že pro vznik cechu byl určujícím faktorem počet mistrů, byly mlynáři již od počátku v nevýhodném postavení. Pokud bychom šli na čistě městských mlynářích, jejich počet by v Litomyšli v 17. století nepřevýšil číslo tři. Řešením malého počtu mistrů bylo sloučení mistrů tzv. potravních řemesel v jeden cech. Vzorem mohli být opět pražští mlynáři ve společném cechu s pekaři. O zmíněném

¹⁰⁸[cit.2008-20-4] <<http://www.rodokmeny.kvalitne.cz/mlynarstvi.htm>>

¹⁰⁹ AML, kn 26, fol. 1b.

¹¹⁰ WINTER. *Dějiny řemesel*. s. 126.

¹¹¹ Nezapočítával ale tzv. lodní mlýny, na kterých mleli obilí především pekaři pro svou výrobu. Tyto obecní lodní mlýnky byly pod mlýny Šítkovskými ve dvou řadách pod sebou a později přibýly ještě další na Poříčí u Helmova mlýna.

¹¹² Dokladem toho může být i spor z roku 1609, kdy pražští stuhaři odmítli přijmout do učení syna mlynáře právě pro jeho mlynářský původ. WINTER. *Řemeslnictvo*. s. 641.

pražském novoměstském spolucechu těchto dvou živností se dozvídáme díky sporům z roku 1520. Mlynáři, kteří byli stejně jako pekaři „...cehovně pro sebe...“, ale měli společnou hospodu, korouhev, oltář a řízení tovaryšů a jurisdikci nad nimi, se pokusili oddělit mlynářské tovaryše od pekařských. Ze strachu o reakci cechů v ostatních městech královských na takové osamostatňování, žádali pekaři rychlé zakročení. Výsledkem bylo větší osamostatnění obou řemesel a také čeledi, kterou nepotřebovali pekaři na svých mlýnech.¹¹³

Také v Litomyšli nacházíme k roku 1646 společný cech mlynářů, pekařů a perníkářů. Usuzuji tak z existence společné Knihy synů cechovních mistrů tzv. „*Registra Prozapsání Synů Mistrowskejch Poctiwejh Řemesel Mlynářského, Pekaržského a Perníkářského w Meste Lythomissly za Ložení dne 20. January Letha 1646*“¹¹⁴ Zápisy sahají až do roku 1827, takže je pravděpodobné, že tato kniha plnila svou původní funkci i po vzniku samostatného cechu mlynářského v roce 1665. Po roce 1662 však již pouze pro pekaře a perníkáře. K roku 1658 najdeme v této knize i seznam cechmistrů společného cechu: Jan Kuncz, Matouš Ležák, Jozef Skolys a Jan Wacek.¹¹⁵ Nakolik pevný svazek tvořila tato potravní řemesla je však otázkou. Pravděpodobně se jednalo o volnější spojení mistrů, pro něž bylo výhodnější vystupovat v rámci jedné větší cechovní organizace. Cechmistři společného cechu jsou uváděni roku 1661 a roku 1663 v městském purkmistrovském manuálu při obnově rady. Zároveň docházelo i k volbě cechmistrů. Nad cechem byl určen také dohled, konkrétně nad mlynáři: „*K dohlžení do mlejnuv k vyměření mouky jednomu každému Jakub Wodehnal a Jiří Motyčka.*“¹¹⁶ Pro samostatný cech jsou roku 1669 uváděni dva cechmistři Jan Pelikán a Jan Jeník. Cechmistři cechu mlynářského byli roku 1685 Jan Košťial /zároveň ve funkci kostelníka/ a Matěj Hausenka /zároveň starší obecní/. Matěj Hausenka byl však cechmistrem jen do roku 1687, kdy byl ze zdravotních důvodů z těchto povinností propuštěn.¹¹⁷

Roku 1745 se po zemřelém Janu Kunstovi stává cechmistrem Antonín Podhajský, mlynář pražský.¹¹⁸

Od 17. století se mlynáři sdružovali v samostatné cechy a po vzoru Prahy zahrnovaly do městského cechu i mlynáře z okolních vsí. Tímto přístupem počet členů cechu významně vzrostl. Snad tím stoupla i vážnost mlynářského řemesla. Práva a povinnosti, které měl mlynář vůči svému cechu, určovala jako v jiných řemeslech cechovní registra.

¹¹³ WINTER. *Dějiny řemesel*. s. 612.

¹¹⁴ CMKL, inv.č. 9, kn 3.

¹¹⁵ CMKL, inv.č. 9, kn 3, fol. 7.

¹¹⁶ AML, kn 24, fol. 20, 28.

¹¹⁷ AML, kn 27, fol. 80, 118.

¹¹⁸ AML, kn 45, vloženo.

Mlynářem byl již od středověku řemeslník, který mlel obilí na mouku pro chléb a na slad pro pivo. Mlynář však musel ovládat mnoho dalších činností spojených se stavbou mlýna. Musel totiž zhotovit i veškeré vybavení mlýna, což předpokládalo znalost užití a opracování dřeva i konečné opracování mlýnských kamenů. Mlynář, který musel umět přivést ke svému mlýnu vodu, se neobešel bez základních vědomostí o hydrologii, vodních tocích a měření. Právě zde hrálo nezastupitelnou roli předávání empirických zkušeností předchozích generací. Turnovský mlynářský řád z roku 1717 shrnuje všechny nutné dovednosti pro příslušníky mlynářského řemesla: „*Mlynářům náleží stavěti mlejny, pily, všelijaké vodní nástroje, činiti modely k postavení vodáren, papíren, nástrojů k valchování suken a koží a všeho, co by voda zatáhnouti mohla, též uvozovati vodu do domů, zámků, zahrad, vyváděti ji ze sklepů a studnic, dělati jezy, koliti břehy, mosty přes vody dělati.*“¹¹⁹

Roku 1665 se tři litomyšlští mlynáři Václav Šrut,¹²⁰ Jan Jenik¹²¹ a Václav Brachtl,¹²² vypravili do královských měst pražských k zemskému mlynářskému cechu¹²³ s cílem zažádat o vydání register pro vznikající cech litomyšlský. Jejich počínání mělo podporu pana hraběte z Trautmansdorfu, pana rychtáře, purkmistra a rady města Litomyšle, kteří jim vystavili tzv. přímluvy. Vliv těchto přímluv měl patrně velkou váhu, neboť byly zmíněny ve výsledných artikulech mlynářského cechu. Působnost cechu byla opsána následujícími slovy: „...*jejich tak dobrý Aumysl a Předsevzetí schwalujeme dotčeným Mlynářům všem při temž Městě Lithomyšli obývajícím nynějším i budaucím Artikule niže položené s dobrým vyšším Rozmyslem také bedlivým Uvážením jim předně Samým jakby dobrý Řád vzdělávati wedle toho se řídití a spravowati jměly jako také y Towaryšům a Čeládce při Miestě a okolo dotčeného Města Lithomyšle pracujícím dáwáme je za Řádné chwalitebné y Užitečné wyswědčujeme a seznávám, kteréž od nynějších Starších Cechmistrůw y jiných Obecních Mlynářůw, též budaucích jejich bez všeho Přerušení a zmatku držaný a zachowaný býti mají. A to dokud a tak dlauho dokudž bychom My aneb Potomci naši nětco lepšího neb platnějšího a Potřebnějšího k dobrému Pořádku Našemu neb jejich býti neuznali a nenařídili...*“¹²⁴ Z obratu „...*dotčeným Mlynářům všem při temž Městě Lithomyšli...*“ a podle toho, že výše jmenovaní mlynáři hospodařili na mlýnech v okolních vsích, usuzuji, že do cechovní

¹¹⁹ WINTER. *Řemeslnictvo*. s. 637.

¹²⁰ Syn Jana Šruta mlynáře v Třžku uvedeného v gruntovní knize panství roku 1636. POZK, inv.č. 2, fol. 177.

¹²¹ Mlynář v Benátkách dle POZK, inv.č. 3, fol. 745.

¹²² K roku 1719 je uváděn v Kšaftovní knize / VsL, inv.č. 17404, fol. B 147./ jako mlynář ve vsi Osíku.

¹²³ Již od 15.století bylo v českých zemích zvykem, že venkovské cechy žádaly o vydání svých statut podle vzoru cechu v hlavním městě. Předlohou litomyšlských register byl pražský mlynářský řád z roku 1601. Venkovský cech tak v budoucnu mohl žádat o posouzení sporných článků svůj zakládající cech pražský. Stejně tak mohl být zemský cech druhou soudní instancí při sporech v řemesle. WINTER. *Český průmysl*. s. 37 – 39.

¹²⁴ CMKL, sign. L 3.

organizace nenáleželi jen městští mlynáři. Vymezená práva a povinnosti platili i pro mlynáře z okolních vesnic, bez ohledu na to, zda se jednalo o mlynáře poddaného městu nebo vrchnosti.¹²⁵ Dokladem toho může být i případ Lukáše Čermáka, majitele zakoupeného mlýna pod rybníkem Košířem. Po jeho smrti roku 1731 se na mlýn k pozůstalé vdově přiřekl Jiřík Švihl. V gruntovním zápise, zaznamenávajícím tuto změnu majitele, jsou mimo jiné ve výpisu dluhů jmenovány i peněžní resty vůči cechu. Bývalý mlynář dlužil „...*Cechmistřovi mlynářskému 1 zlatý. Mladšímu cechu mlynářskému 2 zlaté. K témuž cechu když za mistra přistupoval 2 zlaté...*“.¹²⁶ Tento mlynář byl tedy mistrem avšak hospodařil uvnitř vymezené oblasti, ze které mlýny a jejich čeládka měly povinnost přistoupit k cechu. Otázkou zůstává pouze, jaké bylo jeho postavení uvnitř cechu. V cechovní organizaci platilo základní rozdělení na cechmistry, mistry, tovaryše a učně. U mlynářských cechů však bylo vnitřní rozdělení členů podle jejich postavení poněkud složitější. Cechmistři byli voleni z řad mistrů. Pro většinu městských cechů platilo pravidlo, že pokud se řemeslník chtěl stát právoplatným mistrem, musel být přijat za měšťana. Litomyšlští mlynáři si však tuto podmínku pro přijetí za mistra nekladli. A podle této podmínky by patrně košířský mlynář neuspěl, protože měšťanství bylo vázáno na vlastnictví městského domu. Tak se stal měšťanem města Litomyšle roku 1616 i konšelský mlynář Jiří Hrušovský. Ten zakoupil městský dům se zahradou za 540 kop. „*Což Jest pro budoucí poměr na relaci svrchupsaných osob radních k žádosti téhož Jiříka Hrušovského do kněch těchto městských purkrechtních zapsáno a jemu Jiříkovi právo městské dáno y také za suseda přijat.*“¹²⁷ Lze předpokládat, že právě tento čin jej posunul v cechovní hierarchii na místo právoplatného cechovního mistra mlynářského řemesla.

I přesto, že výše jmenovaný mlynář Lukáš Čermák nemusel být měšťanem, mohl být mistrem či obecním mlynářem. Často se za takového uchazeče o mistrovství přimlouval konšel. Označení za obecního mlynáře náleželo mlynářům z okolních vsí, kteří byli právoplatnými členy cechu. Pro mlynáře mimo zmíněnou oblast v okolí města platil patrně statut přesporního mlynáře. Ten si mohl po nějakém čase požádat o přijetí za obecního mlynáře a zbavit se tak povinnosti zasedat při schůzích mezi tovaryši. Pokud se mlynář nechtěl stát mistrem cechu, ale přesto by rád mlynářil, mohl stanout tzv. pod ochranou cechu. Toto postavení mu zaručovalo kvalifikovanou mlynářskou čeládku.

¹²⁵ Ke krumlovskému cechu mlynářů patřili, podle jejich register z roku 1614, všichni mlynáři na panství. WINTER. *Český průmysl*. s. 34.

¹²⁶ POZK, inv.č. 2108, fol. 59a – 61b.

¹²⁷ AML, kn 90, fol. 387a.

Při vymezení okruhu platnosti vzhledem k tovaryšům a učedníkům jsou registra konkrétnější: „...*také y Towyryšům a Čeládce při Miestě a okolo dotčeného Města Lithomyše pracujícím...*“.¹²⁸ Z této formulace plyne, že všichni mlynářští pomocníci spadali pod pravomoc městského cechu.

Z prvního artikulu litomyšlských mlynářských register vyplývá, že počet starších cechmistrů, kteří stáli v čele cechu, jejich volba i povinnosti závisely na hraběti, rychtáři, purkmistru a radě města. Byli sice představiteli cechu a do své funkce byli voleni, ale velký vliv si tu ponechávala již zmíněná městská rada či majitel panství, kteří cechmistry potvrzovali v jejich funkcích. Pro zvolení byl samozřejmostí požadavek na mistrovu čest, zkušenost a bohabojnost. Počet cechmistrů byl závislý na velikosti cechu. Ve většině případů se tento počet pohyboval mezi 1 – 4 cechmistry. Pravomoc cechmistrů zasahovala do tří sfér: finanční, kontrolní a soudní. Měli v opatrování klíče od pokladny, kde byl shromážděn majetek cechu získaný především různými členskými a vstupními poplatky. Dohlíželi také na výdaje, které tvořily z převážné většiny poplatky městské radě, rychtáři, případně vrchnosti, platy cechovních úředníků (písař, posel) a výdaje na charitativní a náboženské aktivity. Cechmistry také prováděli kontroly výrobků a nevyhovující kusy zabavovali a věnovali je školám, špitálům či chudým. Působili také jako mravnostní policie cechu. Soudní pravomoc cechmistrů se omezovala na přečiny, za které hrozila pokuta do výše deseti kop zlatých.¹²⁹ Obecně soudili hlavně prohřešky proti stanovám. Provinění se měla řešit pokutou nebo vězením a vnitřní spory urovnávat pokud možno smírem.

Druhý článek ukládal členům cechu opatrovat svěřený majetek, vybírat si poctivé řemeslníky, tovaryše, mládky, pilaře i prášky učít řádnému mlynářskému řemeslu. Pod hrozbou trestu bylo naopak zakázáno zaměstnávat děle jak tři dny řemeslníky „...*jimž práce v ošklivosti jest...*“.¹³⁰

Třetí pravidlo cechovního pořádku zakazovalo starším cechu bez souhlasu většího počtu obecních mlynářů přijímat nové členy. Uchazeč o členství pak musel doložit „...*své poctivé na svět zplození...*“¹³¹, dobré chování a řádné vyučení se řemeslu. Práce na vodním díle byly dost složité a mistr mlynář si v podstatě musel umět postavit vlastníma rukama celý mlýn. Důkazem zručnosti uchazeče o mistrovství bylo předvedení řemesla a zhotovení vybraných kusů. Proto každý tovaryš, který se chtěl stát mistrem, musel mít za sebou určitou

¹²⁸ CMKL, sign. L 3.

¹²⁹ WINTER. *Český průmysl*. s. 193.

¹³⁰ CMKL, sign. L 3.

¹³¹ Manželský původ byl vyžadován i u manželky budoucího člena mlynářského cechu. Stejně netolerantně se cechovní artikule staví i k bouřlivé minulosti manželky, vyjádřeno doslovně: „*kdo by sobě zjevnou kurvu neb pancharta za manželku pojal*“.

dobu „na zkušené“ než se mohl podrobit zkoušce. Mistrovským kusem bylo buď vodní nebo paleční kolo, pastorek nebo hřídel, vykroužení a osazení kamenů, či oprava nebo nové zbudování mostu nebo jezu. V případě litomyšlských mlynářů se jednalo o hřídel, vodní kolo a palečné, kladnici, vykroužení kamene, jeho osazení a uvedení celého mlýna do chodu. Povinností uchazeče bylo také domluvit se s cechmistry na výši vstupní částky.¹³² Jednou z výhod mistrů mlynářských bylo, že mohli o sobotním trhu krupařit. Dokladem toho je příklad mistra Josefa Kysylky z roku 1743.¹³³

Čtvrtý artikul upravoval podmínky přijetí tzv. přespolních mlynářů, kteří nebyli měšťany. Ti museli zaplatit vstupní poplatek 2 kopy míšenské a 2 libry vosku, k tomu každé čtyři roky 18 krejcarů. Jejich nižší postavení bylo vyjádřeno také jejich povinností sedět při schůzích mezi tovaryši a stejně jako oni se účastnit pohřbů. Po určitém čase si mlynář přespolní zažádat o přijetí mezi obecní mlynáře, jeho žádosti se vyhovělo, pokud ukázal svou zručnost v řemesle. Tento artikul řešil i situaci, kdy by si mlýn pronajal někdo mimo cechovní společenství. Takovému majiteli mlýna má tzv. čeládka odmítnout v mlýně pracovat, dokud se nevyřeší jeho členství.¹³⁴

Podrobnosti takové situace řešil pátý artikul. Majitel mlýna, který není vyučen v mlynářském řemesle, se musel před jeho užíváním dohodnout se staršími cechu o najmutí mlynářských pomocníků a zaplacení 2 liber vosku. Ale nesměl vaření a mouku prodávat pod hrozbou odejmutí čeledi.

Šestý artikul stanovoval výjimku pro syny cechovních mistrů. Pokud složil takový uchazeč o členství 4 libry vosku, nemusel dokazovat svou zručnost, nerozhodoval ani jeho stav. Musel však mít za sebou roky dobrého chování ve školách nebo ve službě. Pokud byl však „...nehodným synem...“ nebo vyučen v jiném řemesle, pak musel podstoupit stejnou zkoušku jako každý jiný uchazeč.

Sedmý článek cechovních artikulů dával vdově po mlynáři nebo majiteli stejná práva jako měl její zesnulý manžel, ovšem jen po dobu jejího vdovství. Pokud by se znova provdala, byl její manžel povinen požádat o přijetí za obecního mlynáře nebo o vstup pod ochranu cechu.

¹³² Někdy mezi lety 1718 – 31 se stal mlynářským mistrem Lukáš Čermák mlynář v Podkošířském mlýně, který dlužil cechu 2 zlaté za přistoupení. Může to být však jen dlužný zbytek z celkového vstupního poplatku. Takže minimálně 2zl. a víc.

¹³³ AML, kn 45, fol. 4a.

¹³⁴ Stejně opatření využili i pražští mlynáři, kteří v roce 1603 požadovali po majiteli mlýna za pronajmutí mlynářské čeládky poplatek 50kop a 4 libry vosku. Když nechtěl zaplatit, poslali zmíněnou čeládku do hospody na dlužníkovu útratu. Když nezaplatil ani čeládkou v hospodě utracených 9 kop, prodali mlýn novému majiteli.

Artikul osmý nakazoval mlynáři požadovat svolení cechu při přijímání nového učedníka. Za porušení tohoto pravidla hrozila pokuta. Samotný učedník, který se učil zpravidla dva až tři roky, pak musel být manželského původu, platil vstupní poplatek 2 kopy míšenské, 2 libry vosku a každý rok přispíval do pokladnice tovaryšů „...*jedním plecháčem širokým*...“. V případě, že opustil službu před uplynutím výuční doby a chtěl se dodatečně vyučit na jiném mlýně, musel mít souhlas bývalého mistra mlynářského. Pokud by se zjistilo, že byl mistr na svého učedníka neúměrně přísný, mohli o jeho dalším učení na jiném mlýně rozhodnout starší cechmistři.

Devátý článek se zabýval poctivým jednáním mlynářů, ať již při vykupování obilí, stanovení výše nájmu či dodržování poctivých měr. Odhalený nepoctivec byl trestán vězením nebo peněžitou pokutou.

Artikul desátý apeloval na poctivost tovaryšů a mlynářů. Tovaryši měli dohlížet na kvalitu mleté mouky¹³⁵ a odhalené míchání surovin hlásit mlynáři a ten pak starším cechu. Za krytí či podporování takových nekalých praktik hrozilo tovaryši „...*na čas složení řemesla*...“, mistrovi pak zdvižení čeládky. Starší cechmistři postupovali nahlášené případy na rychtáře a pány konšele.

Jedenáctý článek určoval výši pokut za pozdní příchod nebo úplné nedostavení se na svolanou schůzi cechu ve výši 12 a 24 krejcarů. Pokutou 24 krejcarů byl trestán také předčasný odchod.¹³⁶ Dle výše pokut a podrobnému rozebrání v samostatném artikulu se dá usuzovat, že se jednalo o dosti rozšířený nešvar v cechovních řadách.

Další artikul navazoval na téma předchozího článku a jasně stanovil pokutu 1 libru vosku za nedostavení se do pohřebního průvodu, což také patřilo k povinnostem členů cechu.

Třináctý artikul stanovil odejmutí čeládky mlynáři, který by byl právem potrestán, ať již pokutou nebo vězením, a svou vinu a uložený trest odmítl. Mlýn měl zůstat bez řemeslníků až do vyřešení sporu.

Čtrnáctý artikul apeloval na starší cechmistry a mlynáře, aby dohlíželi na mlynářské řemeslníky a jakékoliv jejich provinění proti řádu ihned a spravedlivě trestali. Dodržování morální úrovně čeládky mělo být pojištěno také rozšiřováním jmen provinilců do okolních měst, městeček a vsí, aby je ani tam nikdo nezaměstnal. Dotyčný byl tak nucen se navrátit k svému cechu a přijmout zasloužený trest, teprve potom se mohl opět věnovat svému

¹³⁵ Stávalo se, že pekaři přidávali do žita oves či hrách a snižovali tak kvalitu semleté mouky.

¹³⁶ Pokuty se lišily cech od cechu stejně jako kraj od kraje, ale všude byly pozdní příchod, nedostavení se nebo předčasný odchod považováno za urážku cechu. Pokud se mistr nedostavil do schůze třikrát za sebou mohl být v krajním případě i vyloučen z cechu. WINTER. *Český průmysl*. s. 171.

řemeslu. Pro lepší pořádek také stanovil artikul pevný plat čeládky a to za každý strych¹³⁷ semletého obilí 1 krejcar.

Patnáctý článek určoval poplatek v případě tzv. suchých dnů¹³⁸, který činil 3 krejcare a 3 peníze čtyřikrát ročně. Čtyřikrát ročně se také konaly pravidelné řádné schůze cechu a připadaly právě na „suché dny,“. Na jaře připadalo toto období do postu, v létě do období kolem svatodušních svátků, na podzim to bylo v některé dny před sv. Václavem a v zimě v čase vánočním.

Šestnáctý artikul vymezoval okruh „... 2 mílí a 3 šíří zdyli...“ okolo města.¹³⁹ Mlynáři spadající do této oblasti pak měli patřit do cechovního pořádku litomyšlských mlynářů, bez ohledu na to, zda se jednalo o mlýn patřící vrchnosti nebo městu. Pokud vstoupili do cechu nebo pod jeho ochranu, platili pro ně i pro jejich učedníky cechovní artikule. Pokud však nevstoupil do cechu, ani jeho učedník nemohl být považován za řádně vyučeného. Pro ostatní mlynáře a mlynářské řemeslníky platil zákaz obchodování a protislužeb s takovými mlynáři.

Sedmnáctý artikul ještě naposledy apeloval na dodržování všech výše psaných pravidel a povinností, kladl důraz na pokuty, které hrozily za zmíněné prohřešky. V posledním osmnáctém článku mlynářského řádu se objevuje právní stvrzení celého dokumentu.

Také pro čeleď mlynářskou, která dle mínění pražských mlynářů „... *velice rozpustilá jest a dobrý řád málo na pozoru má...*“, byla vydána vlastní registra.¹⁴⁰ Artikule si vymíňovaly u starších tovaryšů katolické náboženství, řádné vyučení řemeslu, jejich počestné na svět zplození, rodinný stav uchazeče nerozhodoval. Tito starší tovaryši volení na jeden rok měli dohlížet na „... *tovaryše, pilaře, stanky, mládky a učedníky...*“. Pokud však přesto došlo k nějakému prohřešení, posuzovala se jeho závažnost i následné postoupení provinilce před cechmistry.

Nejméně šestkrát do roka se mlynářská čeládka měla scházet v hospodě, kde se četl pořádek¹⁴¹ a probíraly mimo jiné i výše psané prohřešky. Pokud se tovaryš nedostavil do

¹³⁷ Strych byla stará obilní míra, totožná s korcem, o obsahu 93,587 litrů. Jeho velikost v 16. – 18. století kolísala podle oblasti od 77,54 litrů do 140,38 litrů.

¹³⁸ Dle Wintra byl plat „suchých dní“ poplatkem za užívání krámů, které vystavěla obec. WINTER. *Český průmysl*. s. 86.

¹³⁹ Spádová oblast pro řemeslníky kolem města mohla být vymezena také „*na hodinu cesty od města*“. WINTER. *Český průmysl*. s. 15.

¹⁴⁰ CMKL, sign. L 2.

¹⁴¹ „*Wyhlášení pořádku. Lehčeji tam Tovyaryši a bratři pořádek se vám oznám jak se jeden každý chovati máte. Víte o tom dobře že k jedné hodině se scházeti a v druhé hodině mí dobrej řád a pořádek vykonán býti. Předkem Pana Boha aby jste se báli, jej ctily a nadevšeckno milovali. V neděli Páně na mši svatou tím časněji při prázdnosti přicházeli, modlitby Páně s Pobožnosti vykonávali a kázání slova Božího s pilností poslouchali. Ne po toulkách a po paleným jakž mnozí ten obyčej máte. Kdožby se toho dopustil, s čím se potká, nechti žádnému viny*

schůze včas nebo dokonce nepřišel vůbec, musel zaplatit starší pět a mladší tovaryš tři krejčary pokuty. Na schůzích se vybíraly i povinné poplatky „...za každý týhoden po třech penězích malých míšenských a každých suchých dní za čtvrt letha po třech krejčářích takové peníze přijímati a do pokladnice schovati a odkudby tak koliv co přibejvalo, náležitě do register zaznamenávati povinni budou...“. Schůze měly i svou stinnou stránku. Pokud se schůzování protáhlo, mohlo se za pití a jídlo utratit více, než si cechovní pokladnice mohla dovolit. Roku 1613 byly pražští mlynáři předvoláni na radnici, kde jim bylo poručeno aby „...takového nenáležitého pití, žraní, pangetování den, dva, tři třeba celý týden zanechali...“.¹⁴²

Povinností každého tovaryše bylo pečlivě se vyučit řemeslu „...kámen mlejnský všelikterak osazovati a uvážiti. Náboje dobře a mírně spraviti i nabíjeti, kladnici udělati, lidem z obilí mouky hodné a pěkné udělati.“ Všemmu co sám umí naučit mládka. Tovaryš nesmí přijmout mládka bez vědomí mlynáře ani jej propustit. Mlynář totiž dříve než najmul nového zaměstnance, zjistil si o něm kde a u koho se učil a jak se choval. Vandrovníka mohl tovaryš zaměstnat nanejvýš na tři dny.

Pátý artikul apeluje na zodpovědnost tovaryše, který je povinen oznámit zaměstnavateli svůj úmysl odejít na vandr již dvě neděle před plánovaným odchodem. Tento časový limit měl mlynáři poskytnou dostatečnou dobu na zajištění nové pracovní síly. Tovaryš musel před svým odchodem dát celý mlýn do řádného stavu.

Určitá forma zajištění cechem pro případ nemoci či úrazu byla zajištěna šestým článkem tovaryšských register. Z cechovní pokladnice se platilo léčení, vynaložené peníze si zotavený řemeslník řádně odpracoval. V případě úmrtí cech tovaryšů vypravil nebožtíkovi řádný pohřeb. Pokud po něm zbyl nějaký majetek, měl se zpeněžit a peníze uložit do pokladnice. Povinnost účastnit se pohřbů byla pevně dána jak tovaryšům tak přespolním

nedává, než sám sobě. V této pak vzácné hospodě předně pana otce a paní matku, též čeládku jejich i toho každého kdo by se sem zahodil, abyste v poctivosti a vážnosti jměli a žádnýmu nestoudným mluvením a zlými povahami neškodili. Pány mlynáře starší cechmistry i obecní též v vážnosti a poctivosti předcházejíce ctíli jako otce své milovali a sami se sebou v dobrém pokoji a lásce přebývali. Nebo to Pán Bůh od každého jmíti chce a přirozený zákon to s sebou přináší. Co sám míti nechceš, nečiň toho jinému. Jakož pak mnozí ten obyčej mají, z čistý dobrý vůle v rozprávkách, že jedni druhým hanlivě důtklivá a nestoudná proti dobrým mravům zapověděná jména přezdíívají. Protož kdož by se toho koliv z vás dopustil, takovýmu má řemeslo složeno býti. Co se pak vandrovních dotýče, o kterýchž se vám při každé schůzce v této hospodě oznamuje, aby jste jich přes tři dni déle nepřechovávali ani jich nefedrovali. Nebo jeden každý svou spravedlivou práci může bez zahálky živ býti. Jestližeby se kdo toho dopustil a je přechovával s čím se potká, nechť žádnýmu viny nedává, než sám sobě. Dobrýho tovaryšskýho přibejvá, kde se schovávají, tu se najíti mají, když toho potřeba ukazovati bude. Přitom jestli který z vás, jeden s druhým má, buď o řeč aneb nějaký peníze činiti, vystávejte a nemeškejte. Tovaryši starší jsou k tomu, že chtí zle tupiti, dobré velebiti a jednomu každému za spravedlivé učiniti. Pakli jste spolu v lásce a svornosti, tovaryši vám toho přejí, že se tak chováte, jak na dobré náleží. Na závazcích kteří jste při jminulé schůzce na hospodě nebyli vystávejte a nemeškejte a hodnou příčinu toho oznamte.“

¹⁴² WINTER. Český průmysl. s. 117.

mlynářům. Starší tovaryši mohli být za prohřešení proti této službě pokutováni devíti krejcarý a mladší šesti krejcarý.

Jasná podřízenost mlynářské čeládky byla dána osmým artikulem „*Tovaryši též mládkové, pilařové, bud' ve mlejnech J.W.H.W. též pp pánům aneb čichkoliv jiných tu při městě Litomyšli ležících mají mlynářův aneb hospodářův svých rozkázání poslušni býti. A jak tovaryš bez vědomí mlynáře tak mládek bez vědomí tovaryše nemá nikam ze mlejna odcházeti pod skutečným trestáním.*“

Tovaryši měli zodpovědnou práci ve mlýně při příjmu obilí. Vzhledem k tomu, že jsou v artikulích jmenovitě uváděni pekaři, byl u nich nešvar míchání obilí tedy žito s ječmenem, hrachem či ovsem, patrně častým jevem. A právě čistotu obilí měl tovaryš hlídat. Pokud by si míchání všiml a nenahlásil to, může být potrestán odejmutím řemesla. Tento článek také stanoví plat mlynářské čeládky, který činí z jednoho strychu žita nebo pšenice po jednom krejcaru. Tovaryši na pražských mlýnech roku 1601 brali za semlení jednoho strychu žita jeden krejcar a 7 peněz za strych pšenice, od nesení strychu obilí měli brát po 2 penězích malých.¹⁴³ Velkým proviněním žádajícím potrestání ostatním na výstrahu bylo míchání obilí samotným tovaryšem. Pokud si ale někdo přivezl namíchané obilí, mělo mu být semleto a mouka z něho vydána. Těžkým proviněním, které mohlo stát provinilce i život, bylo okrádání zákazníků mlýna, mlynáře a často také pozůstalé vdovy.¹⁴⁴

Pokuta patnáct krejcarů hrozila každému z mlynářských pomocníků, kteří by se po schůzi či pohřbu nevrátili včas zpět ke svým povinnostem. Prohřešek, který byl také natolik častý, že mu byl věnován jeden celý článek, byl opsán slovy „...v neděli Páně při vykonávání mše Svaté a v kázání slova božího po paleným aneb šenkovních domech se toulal...“. Pokuta za toto provinění měla hodnotu osmnáct krejcarů. Jak vyplývá z předchozích dvou článků tovaryšských register, bylo navštěvování hospod oblíbenou kratochvílí tovaryšů mlynářského řemesla. Proto není divu, že se tři mlynářští tovaryši Václav Sebranský, Pavel Malý a Václav Pehelýk stali svědky nešťastné události, ke které došlo roku 1686 v síni vdovy Doroty Bauzanový.¹⁴⁵ Litomyšlský obyvatel a malíř Jan Khöbrle zastřelil ručnicí Martina Horáka 18ti letého mladíka ze vsi Osíka. Malíř byl přesvědčen, že ručnice není nabitá a jen tak vystřelil z domovních dveří, což mu jmenovaní svědci dosvědčili. Byl proto propuštěn

¹⁴³ Posledně jmenovaný „*vejnosek*“ byl smluven s pekaři, kteří dávali mlít obilí do obecních mlýnů. WINTER. *Český průmysl*. s. 365.

¹⁴⁴ WINTER. *Český průmysl*. s. 403.

¹⁴⁵ 7. ledna 1686 vydala městská rada povolení, na základě kterého se „*jednomu každému z pánův miešťanův svobodný šenk se propůjčuje*. Z každého dovezeného vědra mladého nebo starého vína musel však každý zaplatit vzácnému úřadu purkmistrovskému 7dr. Síni Doroty Bauzanový, je pak patrně myšlena hospoda či šenk. AML, kn 27, fol. 92a.

z vězení, získal odpuštění umírajícího nešťastníka a zavázal se každý rok v ten den dávat sloužit mši svatou na opatření duše nebožtíka.¹⁴⁶

Třináctý artikul nabádal k vzájemnému hlídání čeládky, která měla své druhy nabádat k přiznání prohřešků na nejbližší schůzi. Pokud by tak neučinil a odvandrovával, má mu být řemeslo složeno do jeho návratu a pokání. Dokladem vzájemné spolupráce a propojenosti mlynářů a jejich čeládky v kraji jsou i ve čtrnáctém bodě zmíněné písemné dotazy na toho kterého tovaryše. Takže kontrola dobrého chování tovaryšů a jejich případných prohřešků přesahovala hranice panství. Hříšník nesměl být zaměstnán, ale poslán zpět, aby urovnal své jednání a nabyl zpět ztracenou řemeslnickou čest. Pražským mlynářům se všechny zmíněné pokuty zdají dosti mírné a tak stanovují přísnější tresty pro případ, že by se tovaryš dopustil stejného přestupku opakovaně.

Stejně jako řád pro mlynáře starší města Litomyšle tak i artikule čeledi mlynářské vydaly „...starší mlynáři přísežní zemští v království českém a v městech pražských...“.¹⁴⁷ Tito starší mlynáři mívali rozšířenou jurisdikci. Jako starší cechu řešili spory svých spolučlenů stejně jako cechmistr jiných řemesel. Kromě toho však rozhodovali v celé české zemi právem, pokutami a znaleckými posudky ve věcech vodního práva a vodního stavitelství. Zabývali se spory ohledně výstavby mlýna, vedení vody, cejchování mlýnských prahů, zatopení luk a hájů při zvyšování vodní hladiny aj.¹⁴⁸ Byli tedy technickou komisí s jurisdikcí první instance, jejíž služby využil i král Ferdinand roku 1545 pro rozsouzení sporu mezi obyvateli Uher a Štýrska o jezy a vodní toky. Podle řádu z roku 1601 mělo být přísežných mlynářů nejméně pět až šest, roku 1674 je jejich počet ustálen na dvanácti. Při vykonávání výše uvedených povinností byli povinni brát sebou vždy dva mladší mlynáře, kteří se tak měli učit do budoucna potřebným znalostem. Díky této praxi vznikli po roce 1674 i přísežní mlynáři krajští volení pražskými mlynáři a jim také podřízeni. Na tzv. komisi tedy posouzení sporné záležitosti vysílal přísežné mlynáře zemské pražský purkmistr na žádost vlády, krajských purkrabí, zemských soudů, městských rad i panstva. Bez tohoto purkmistrovského povolení se nesměli přísežní mlynáři sami zapojovat do jmenovaných sporů. Pokud byli povoláni, sešli se nejprve v hospodě a tam uvážili, kolik mlynářů se na sporné záležitosti bude podílet. Všechny své posudky zapisovali přísežní mlynáři do knih a tyto své závěry postupovali na městskou radu staroměstskou. Jejich odborné znalosti a

¹⁴⁶ AML, kn 27, fol. 103a.

¹⁴⁷ CMKL, sign. L 3.

¹⁴⁸ WINTER. *Český průmysl*. s. 159 - 162.

posudky měli v celé zemi velkou váhu. I tak se našli mlynáři, kteří nebyli s jejich rozhodnutím spokojeni a napadli jejich konečné výroky.¹⁴⁹

Artikule mlynářského cechu v Litomyšli potvrdil 20. července 1676 majitel litomyšlského panství hrabě Jan Bedřich Trautmansdorf.¹⁵⁰

Jednou z dosti obvyklých a všední život mlynářů zpestřujících záležitostí byly spory s pekaři. Ani Litomyšl nebyla v tomto ohledu výjimkou. Roku 1685 obeslali pekaři mlynáře a požadovali na magistrátu, aby od nich vybrali pokutu 6 kop za pečení chleba. Na to reagovali mlynáři obviněním pekařů z prodeje mouky. Magistrát si nechal přednést cechovní artikule mlynářů, mlynáři, který pekl chléb, nakázal zaplatit požadovanou pokutu, ale proti pekařům požadoval předložení důkazů. S tím celý spor nenápadně umkl.

V roce 1780 byl sáhodlouze rozebírán také spor mezi mlynáři a krupaři. Krupař Veselý byl nařčen ze zcizení supliky od pana hraběte, která byla určena mlynářům. I tento spor byl však pro nedostatek důkazů a sporné svědectví obou stran ukončen bez jasného rozsudku.¹⁵¹

Jak již bylo řečeno výše, mlynářský cech stejně jako jiné cechy kladl velkou váhu na zachovalou čest svých členů. Vážnější spory ohledně poctivosti mistrů nebo tovaryšů musela řešit městská rada. Díky tomu nacházíme několik zápisů, které přesně dokazují, jakou vážnost měla pro řemeslníka v 17. – 18. století jeho dobrá pověst. Tak roku 1679 žádá mlynář Jan Pelikán potvrzení poctivosti pro svého synovce Jana Mrkvičku, kterého Jiří Strnad nazval parchantem. List zachovalosti mu byl vydán a tím se na budoucí časy mohl prokazovat při podobném nařčení.¹⁵² Obhajovat svou dobrou pověst musel i tovaryš poctivého řemesla mlynářského Martin Fixa ze vsi Sádka, který byl v roce 1687 napaden Kristiánem Brubrem. Tento „...člověk snižený...“ jej napadl bez zjevné příčiny a zbil jej. Bruber byl potrestán, ale napadený se musel obhajovat před „...spolu cechovními a menším řádem téhož poctivého cechu mlynářského...“. Magistrát „...z podstaty práva na cti a poctivosti jeho dobře zachovalého...“ vydal Martinu Fixovi tzv. zachovací list, který měl zaručit bezúhonnost nejen jemu, ale i jeho potomkům. Pokud by tuto nešťastnou příhodu v budoucnu chtěl někdo proti Martinu Fixovi použít, mohl být pokutován 5 kopami míšenskými nebo ztrestán vězením. Zmíněný list byl vyhotoven ve dvou exemplářích „...z nichžto jeden za poctivém cechem zdejší mlynářskem a druhý za Martinem Fixau zůstávati má...“.¹⁵³

¹⁴⁹ Winter uvádí několik takových příkladů v Žatci a městech pražských.

¹⁵⁰ CMKL, sign. L 5.

¹⁵¹ VsL, inv.č. 16170, Sign VII/3, kart. 478.

¹⁵² AML, kn 26, fol. 11b.

¹⁵³ AML, kn 27, fol. 132a.

Roku 1687 došlo ještě k jednomu vážnému prohřešku, který řešila městská rada. Tentokrát byl ale útočníkem člen mlynářského cechu. Jiřík Lipchavský¹⁵⁴ „...*přijdouce dne pojminulého 19. Februarii /1687/ do mlejna konšelského podroušený, jak Lorenze Czelvla kováře, tak i Jana Semanskýho ten čas mlynáře téhož mlýna s manželkou jeho Zuzanou a Jana Koníčka opovázlivě na dobře zachovalé cti a poctivosti jejich nemálo urážel ano i naposledy sekerou svou mlynářskou v témž vergstatu obecním Lorence Czevle kováře v tváři a Jana Koníčka tovaryše mlynářského v pravou ruku škodlivě zranil...*“. Takový čin nemohl útočníkovi beztrestně projít: „*Pro kterýžto vejstupek do vězení šatlavního dán a niej 10 kop míš pokuty jsíce uložen*“. Trest to ale nebyl definitivní. Magistrát přihlédl k provinilcově chudobě, vzal ohledy na jeho manželku a děti a nechal se obměkčit i přímlovou přátel Jiříka Lipchavského. Pokuta mu byla snížena na 3 kopy míšenské, které měl do dvou neděl složit na správu městských zdí. Nově stanovenou pokutu za něho zaplatili Petr Svoboda a Martin Lipchavský¹⁵⁵, a tak byl Jiřík propuštěn z vězení. Další povinností provinilce bylo „...*lazebníka od hojení zaplatiti osobám výš psaným a od něho zhaněným náležitou nápravu...*“. Tím byl celý spor považován za umořený a nikdo, ať již Jiřík Lipchavský nebo další zúčastněné osoby, neměli „...*ani slovem ani skutkem se nevymstítí pod pokutou neprominutedlnou 10 kop míš...*“.¹⁵⁶

Zaručit se za provinilce potrestaného vězením se však i v dobách minulých mohlo stát dobrým skutkem, který byl po zásluze potrestán. 15. října roku 1685 byli cechmistrů cechu mlynářského Matěj Housenka a Václav Čermák, mlynář košířského mlýna, sami potrestáni arestem, když se předtím zaručili za pacholka Matěje Roba. Tento nevděčník, který seděl v šatlavním vězení „...*za zlé chování...*“, totiž po svém propuštění zběhl z panství.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Patrně syn Jakuba Lipchavského toho času mlynáře Pražského.

¹⁵⁵ Domnívám se, že jde o dědečka Jiříka Lipchavského, bývalého mlynáře na Pražském mlýně.

¹⁵⁶ AML, kn 27, fol. 113a – 114b.

¹⁵⁷ AML, kn 27, fol. 89b.

V. Litomyšlské panství

Abychom si udělali představu o hospodářské situaci na Litomyšlsku v polovině 17. století, musíme se nejprve zorientovat v hospodářských poměrech zámeckého a městského panství a jejich vzájemných vztazích. Tyto dva celky nejen existovaly vedle sebe, ale také se navzájem značně ovlivňovaly. Vrchnost schvalovala a potvrzovala městská privilegia, ne vždy však bez nároků na ústupky. Roku 1629 potvrdil Vratislav z Pernštejna městská práva a svobody a za to se město muselo vzdát práva vařit pivo ve prospěch vrchnosti.¹⁵⁸ Litomyšl tak dál obchodovala se solí a obilím, ale příjmy z městského pivovaru městské pokladně v následujících desetiletích znatelně chyběly. Město s vrchností si tedy navzájem konkurovalo, ale také společně tvořily centrum hospodářského života oblasti, centrum nabídky výrobků všech možných řemesel a poptávky po nich.

Litomyšl postupně získávala svůj vlastní feudální majetek. Od roku 1408 vytvářela městské panství, které se v 16. století rozšířilo na deset vsí a části několika dalších.¹⁵⁹ Město mělo svou samosprávu v čele s *lanfojtem a městskou radou*.

Vedle městského panství však existovalo i vrchnostenské panství. Zprvu bylo církevní a během husitských válek a po nich již světské. Za spravování panství rodem Kostků z Postupic vznikla vedle města ještě jedna městská obec, tzv. Nové či Horní město, obydlené především českými bratry. Zanikla ale již roku 1547. Vzájemný vliv v této době byl mezi městem a vrchností velmi znatelný. Například ještě do roku 1545 měli litomyšlští pekaři povinnost mlít výhradně ve vrchnostenském Lánském mlýně. Následující vrchnost – Václav Haugvic z Biskupic – se roku 1557 zasazuje u krále za povolení koňského trhu a povinnost poddaných z okolních vesnic odebírat pivo z měšťanského pivovaru.¹⁶⁰

Ještě na počátku vrchnostenské vlády rodu Pernštejnů byl vztah mezi vrchností a městem volný. Pak ale zasáhl Vratislav z Pernštejna do městských práv již zmiňovaným odebráním práva várečného. Po Bílé hoře byl v Litomyšli jmenován *vrchnostenský rychtář*, který dohlížel na orgány městské správy a hájil zájmy vrchnosti. Litomyšlské zámecké panství náleželo šlechtickému rodu Pernštejnů v letech 1567 – 1646. Pernštejnové na svých

¹⁵⁸ RŮŽIČKA, Jindřich et al. *Okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli: Průvodce po archivních fondech a sbírkách*. Hradec Králové, 1973, s. 101-102. /dále RŮŽIČKA. *Okresní archiv*./

¹⁵⁹ Byly to vsi Budislav, Desná, Dolní a Horní Sloupnice, Džbánov, Hrádek, Jarošov, Jehnědí, Mladočov a Voděrady, část Českých Heřmanic, Vranic a Vysoké.

¹⁶⁰ RŮŽIČKA. *Okresní archiv*. s. 100.

statcích i přes některé nové podniky udržovali rentový ráz hospodářství.¹⁶¹ Zámecké panství spravovalo roku 1610 čtyři dvory Vlkov, Jakubský dvůr na Lánech a dva dvory v Tisové, ale jak osevy tak následná produkce byly skoro zanedbatelné, postačující jen pro vlastní trh.¹⁶² Roku 1630 byl založen nový dvůr Pernštejn u Nedošína, jehož základem se stal bývalý dvůr Jakubovský a zbytek někdejšího panského dvora Volšinského.¹⁶³ Celková výměra nového dvora činila 495 strychů, což posunulo nový dvůr Pernštejn na přední místo v hospodářství velkostatku. Spolu s novým dvorem se začal měnit i rentový ráz velkostatku. Na panství byl vystavěn nový pivovar a rozšiřovala se i zemědělská produkce. Ke změně došlo i u dosavadních dvorů v Tisové, které byly v roce 1643 spáleny švédskými vojsky. Tím se vrchnosti naskytla příležitost ke spojení pozemků v jeden celek v rámci nově vystavěného dvora. Ten se stal díky přikoupení pěti dalších statků a polí dokonce o osminu lánů větším než dvůr Pernštejn. Rozloha nového tisovského dvora činila 502 1/2 strychů. Již za vlády Frebonie z Pernštejna se zápisy zmiňují o dvoře v Dolním Újezdě, který měl podle taxy litomyšlského panství z roku 1648 rozlohu 150 strychů polí.¹⁶⁴

Dalšími hospodářskými celky Pernštejnského panství byla rybníční soustava 13 rybníků, lesy, od roku 1584 Pernštejnský pivovar¹⁶⁵, chmelnice, mlýn, sladovna, cihelna, vápenka v Benátkách, panská valcha, pila u rybníka Hvězda. Platy a dávky poddaných se skládaly z pravidelných platů na sv. Jiří a sv. Havla. Několik vesnic platilo tzv. svatojánský úrok a ves Lačnov úrok vánoční. Roku 1634 byl zaveden ovčí úrok – záruka, že šlechta nebude chovat ovce. Další formou příjmů byly naturálie, např. úroční obilí.

Třicetiletá válka zanechala ve východních Čechách značné škody. V roce 1635 byla Litomyšl vypálena císařskými vojsky a ve 40. letech 17. století prošli městem švédští vojáci.¹⁶⁶ Jejich „návštěva“ si vyžádala další zadlužení města, které muselo zaplatit výpalné.¹⁶⁷ A válka nebyla jedinou pohromou pro tuto oblast. V roce 1641 přišlo na Litomyšl velké krupobití a o tři roky později ještě povodeň.¹⁶⁸ Když byl roku 1648 sjednán mír, zůstalo

¹⁶¹ Oproti jiným šlechticům této doby, na jejichž statcích se hospodářské poměry značně změnily. Hlavní příjmy byly opatřovány pronájmem pozemků a vlastním podnikáním. REICHERTOVÁ. *Litomyšl*. s. 40-57.

¹⁶² KRÍVKA. *Litomyšlský velkostatek*. s. 17-18.

¹⁶³ Zmíněný dvůr Volšinský byl koupen od měšťana Jana Dvořáka. Vedle tohoto Dvořákova gruntu bylo přikoupeno ještě dalších šest usedlostí nedošinských sedláků. K původním 170 strychům dvora Jakubovského bylo přikoupeno dalších 325 strychů polí a luk, takže celková výměra nového dvora bylo výše zmíněných 495 strychů. Celková kupní cena dvora Pernštejn činila 5765 kop a splacena byla až roku 1645.

¹⁶⁴ KRÍVKA. *Litomyšlský velkostatek*. s. 20-21.

¹⁶⁵ Tento zámecký pivovar dodával do třech vsí: Hrušové, Zálší a Tisové, které nespádaly pod městský pivovar. Roku 1629 však bylo právo várečné postoupeno zámeckému panství výměnou za uznání městských práv.

¹⁶⁶ SKŘIVÁNEK. *Litomyšl*. s. 10.

¹⁶⁷ Peníze získalo město prodejem dvoru v Horní Sloupnici svému primátoru Zachariáši Proxovi.

¹⁶⁸ SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s. 9.

po celé zemi mnoho pustých gruntů i vesnic.¹⁶⁹ Zámecké panství přiznávalo roku 1642 z dřívějších 426 osedlých pouze 289 a ve městě bylo ještě roku 1654 63 pustých domů.¹⁷⁰ Snad i tyto válečné následky přispěly k tomu, že výměra panských dvorů byla již v roce 1646 téměř dvojnásobná oproti jejich rozloze v předbělohorské době.¹⁷¹ Tomu odpovídal i roční výnos panství. Zatímco v roce 1615/1616 za vlády Marie Manrique de Lara nad panstvím Litomyšl byl roční výnos panství asi 6500-7500 kgm, v letech 1646-1649 za Václava Eusebia z Lobkovic byl příjem skoro dvojnásobný, v průměru činil 12 036 kgm.¹⁷² Jak již bylo řečeno, hlavní příjmy vrchnosti pocházely stále z dávek a úroků od poddaných. Finanční zatížení poddaných zvyšoval např. i povinný odběr kořalky a ryb. Poddaní byli vrchnosti povinni třemi dny roboty, zhotovováním šindelů, dovozem dříví aj.

Panství, po vyměření Pernštejnů roku 1646 a po krátké době spravování Václavem Eusebiem z Lobkovic, získali Trautmansdorfové, kteří svůj dohled nad městem ještě zpřísnil. Na místo vrchnostenského rychtáře nastoupil tzv. *aktuár*. Ten se účastnil všech schůzí městské rady, kontroloval městské účty a důležitá rozhodnutí předkládal vrchnosti.

V roce 1649, kdy litomyšlské panství koupil Maxmilián z Trauttmansdorffu¹⁷³ za 100tis. zlatých¹⁷⁴, byly hlavními podniky velkostatku čtyři dvory: Vlkov, Pernštejn, Tisovský a Dolnoujezdský. Dalším majitelem panství byl Jan Fridrich z Trauttmansdorffu,¹⁷⁵ který byl jako majitel litomyšlského panství v polovině 17. století jedním ze třinácti nejbohatších šlechtických vlastníků v Čechách.¹⁷⁶ Cena Litomyšlského panství v roce 1650 byla 300 tis. zlatých.¹⁷⁷ Roku 1652 koupil Jan Fridrich sousední panství s centrem v Brandýse nad Orlicí. K Litomyšlskému panství tak byly přičleněny vesnice Oucmanice, Sudislav, Svatý Jiří, Lhotka, Heřmanice, Vracovice, Horka, Přívrat, Člupek, část Vlčkova, Morašice a Malé Sedlišťky. Vrchnost potvrdila v roce 1652 privilegia města Litomyšle, které získalo o čtyři

¹⁶⁹ RŮŽIČKA. *Nárys*. s. 8.

¹⁷⁰ Okolní města vykazovala ještě vyšší počet pustých domů: Pardubice 70, Polička 83, Chrudim 135 a Hradec Králové 442. SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s.10.

¹⁷¹ KŘIVKA. *Litomyšlský velkostatek*. s. 24.

¹⁷² MAŤA. *Svět*. s. 208.

¹⁷³ Maxmilián z Trauttmansdorffu (1584-1650) již na dvoře Ferdinandna II. patřil k vlivným ministrům, klíčovou postavou habsburské diplomacie a císařského dvora se stal za Ferdinanda III. Po roce 1622 začal jako jeden z prvních skupovat pobělohorské konfiskáty a vytvořil tak ze svých statků ve Štýrsku, Dolních Rakousích a ze zmíněných českých konfiskátů s centry v Horšovském Týně a v Litomyšli rozsáhlou majetkovou državu. Po jeho smrti se majetek rozdělil mezi pět dědiců, z nichž vzešly dvě rodové linie v Čechách. Majetek s centrem v jižních Čechách převzal Adam Matyáš, litomyšlské panství připadlo Janu Fridrichu. MAŤA. *Svět*. s.152, 411.

¹⁷⁴ Skutečná hodnota panství o rozloze 40 282,20 ha a s 10 000 poddaných byla 334 000 zlatých. CIBULKOVÁ. *Hospodářství*. s. 2.

¹⁷⁵ Jan Fridrich z Trauttmansdorffu (1619-1696), který byl v roce 1655 říšským dvorským radou a dosáhl ve své kariéře postu nejvyššího komorníka, se v roce 1655 řadil svým majetkem tedy počtem berních osedlých /1275/ na čtvrté místo mezi nejbohatšími šlechtickými vrchnostmi v Českém království. MAŤA. *Svět*. s. 170.

¹⁷⁶ MAŤA. *Svět*. s. 175.

¹⁷⁷ SEDLÁČEK. *Hrady*. s. 24.

roky později právo na čtvrtý výroční trh na den sv. Linharta.¹⁷⁸ V roce 1659 byly na panství tyto dvory: Litomyšlský/Wlkowský, Pernštejnský, Tisovský, Trautmansdorfský, Literbašský, Sedlišťský, Horkovský, Heřmanský a Člupský.¹⁷⁹ V letech 1650-1700 vzniklo na Litomyšlsku 21 nových osad, což je daleko největší počet od počátku 17. - 19.století. Vrchnost touto novou vlnou kolonizace, stejně jako zakládáním nových dvorů, patrně řešila problém velkého množství půdy ležící ladem.¹⁸⁰ Také město mělo své dvory ve Sloupnici, na Desné a ve vsi Voděrady.¹⁸¹

Významným počinem Jana Fridricha z Trautmansdorfu bylo založení nového vrchnostenského špitálu v roce 1667. V letech 1660-1664 byl na Benátském předměstí vystavěn nový tzv. Hraběčin dvůr/Rosenstein. Celkem bylo tak na panství roku 1676 již 15 panských dvorů.¹⁸² V roce 1680 činil roční výnos panství 8 414 zlatých.¹⁸³ Když Jan Fridrich v roce 1696 zemřel, převzala panství jeho třetí manželka Marie Eleonora Klára /rozená ze Šternberka/ a poručníci nezletilých dědiců Ignác hrabě ze Šternberka, Leopold z Trautmansdorfu a Václav ze Šternberka. K rozdělení celého otcovského majetku mezi pět synů¹⁸⁴ došlo až po roce 1699, přičemž Litomyšl připadla Františku Václavovi z Trautmansdorfu.¹⁸⁵ V roce 1705 čítalo panství tyto dvory : Litomyšlský, Pernštejnský, Tisovský, Trautmansdorfský, Literbašský, Sedlišťský, Horkovský a Heřmanský.¹⁸⁶ Po smrti Františka Václava připadla Litomyšl jeho dceři Marii Josefě provdané za Františka Josefa hraběte z Valdštejna.¹⁸⁷ Opravdovým majitelem Litomyšlského panství se však šlechtický rod Valdštejnů stal až po smrti Marie Josefy roku 1757. Marie Josefa sama řídila panství čtyři roky před svou smrtí, která přerušila všechny její hospodářské plány. Součástí panství bylo v letech 1750-1760 jedenáct dvorů¹⁸⁸ a také 60 rybníků. Panství mělo v polovině 18. století

¹⁷⁸ SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s. 4.

¹⁷⁹ VsL, inv.č. 3041, fol. 528-540.

¹⁸⁰ SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s. 14.

¹⁸¹ Voděradský dvůr je v pramenech uváděn jen do sklonku 17. století. SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s. 123-127.

¹⁸² Pernštejn, Hraběčin, Sedlišť, dva Litomyšlské, Literbachy, Tisová, Újezd, Fridrich, Tisauer, Horky, Heřmanice, Člupěk, U rybníka Hvězda, Mendryka. VsL, inv.č. 16487, kart. 666.

¹⁸³ MAŤA. *Svět*. s. 208.

¹⁸⁴ Syn Antonín získal Choceňské panství, Adam Pečky, Fridrich Brandýské panství se čtyřmi vesnicemi oddělenými od Litomyšlského panství / Oucmanice, Sudislav, Svatý Jiří a Zářecká Lhota/ a pátý syn Josef obdržel Dolní Březany. SEDLÁČEK. *Hrady*. s. 24.

¹⁸⁵ František Václav z Trautmansdorfu (1676-1753) zastával funkci rady při apelacích a roku 1702 se stal zemským soudcem. SEDLÁČEK. *Hrady*. s. 24.

¹⁸⁶ VsL, inv.č. 16486, kart. 665. K roku 1730 je na panství 12 dvorů, které spolu s obchodem se solí, poddanskými dárkami a výnosy ze dvou pivovarů, tvořily hrubý příjem panství. Ten v 60 letech 18. století vzrostl na 100tis. zlatých. CIBULKOVÁ. *Hospodářství*. s. 5-6.

¹⁸⁷ František Josef z Valdštejna (1709-1771) byl držitelem Hrubé Skály, Duchcova atd. SEDLÁČEK. *Hrady*. s. 25.

¹⁸⁸ Litomyšl (230ha), Pernštejn (215,8ha), Tisová(187,03ha), Čistá (241,7ha), Dolní Újezd (317,36ha), Sedlišť (276,76ha), Horka (108,19ha), Heřmanice (62,44), Hvězda (147,9ha), Fridrichov (193,07ha), Hraběčin (115,38ha). CIBULKOVÁ. *Hospodářství*. s. 11.

20tisíc poddaných v 80 vesnicích.¹⁸⁹ V té době bylo město Litomyšl svými příjmy řazeno na čtvrté místo v Chrudimském kraji. Před ním byly jmenovány Vysoké Mýto, Polička, i Chrudim.¹⁹⁰

Dědicem panství v hodnotě 1 020tis. zlatých se stal nezletilý syn Jiří Kristián.¹⁹¹ Do Jiřího zletilosti v roce 1756 spravoval panství jeho starší bratr Emanuel. Za Jiřího vlády nad panstvím stihl Litomyšl roku 1775 ničivý požár, který se nevyhnul ani zámku, pivovaru a jízdnárně. Nastala tak velká výstavba Litomyšle, na které se velkou měrou podíleli poddaní. Ti byly podle robotního patentu Marie Terezie povinni robotovat s potahem tři dny v týdnu a tak sváželi dříví z lesů, prkna z pil, dováželi písek i vodu.¹⁹² Dalším majitelem z rodu Valdštejnů byl Jiří (1768-1825), který na panství založil dvě vesnice a dvůr Valdštejn u Nové Vsi.¹⁹³ Hrubý příjem litomyšlského panství vzrostl v posledním desetiletí 18. století z 170 857 zl 54 kr v roce 1792 na 304 164 zl 56 kr v roce 1799. O rok později byl příjem opět nižší 211 640 zl 43 kr.¹⁹⁴

¹⁸⁹ CIBULKOVÁ. *Hospodářství*. s. 10.

¹⁹⁰ Přesto vše se v 17. století objevovalo litomyšlské plátno, vlna a máslo na trzích v Hamburku, což dokazuje pěstování lnu v okolí Litomyšle a čilé obchodování s ním. SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s. 30 - 31.

¹⁹¹ Jiří Kristián (1740?-1791) se roku 1765 oženil s Eliškou dcerou Antonína Korfice z Uhlfeldu.

¹⁹² REICHERTOVÁ. *Litomyšl*. s. 70-75.

¹⁹³ Po jeho smrti se stal posledním majitelem Litomyšle z rodu Valdštejnů jeho syn Antonín. Roku 1859 zakoupili litomyšlské panství Thurn-Taxisové za 1 886tis. zlatých. SEDLÁČEK. *Hrady*. s. 25.

¹⁹⁴ CIBULKOVÁ. *Hospodářství*. s. 144.

VI. Mlýny městského panství

VI. 1. Městské mlýny

V 16. století patřilo ke každému venkovskému městu s nejbližším okolím v průměru 4 – 7 mlýnů.¹⁹⁵ V Litomyšli v 2. polovině 17. století nacházíme mlýn pražský, konšelský¹⁹⁶ a jeden na předměstí Lány. Tedy tři mlýny přímo ve městě. Kde se navíc nacházel i tzv. panský mlýn. Navíc k městskému panství patřilo již v této době 10 vesnic¹⁹⁷ s celkem osmi mlýny. Na počátku 18. století bylo město Litomyšl a jeho panství se 13ti mlýny v počtu mlýnu na druhém místě v Chrudimském kraji. Více mlýnů měla jen Polička - úctyhodných 24. Město Lanškroun mělo naopak jen jeden mlýn, Pardubice 4, Chrudim 9 a Vysoké Mýto bylo se svými 12ti mlýny srovnatelné s Litomyšlí.¹⁹⁸

Samotné město Litomyšl mělo dva mlýny. Mlýn Pražský, který měl tři mlýnská složení a jednu stoupu, byl ve 2. polovině 17. století spravován mlynáři z rodu Lipchavských, kteří jej měli v nájmu. Roku 1682 žádal Jakub Lipchavský o povolení, aby směl ve mlýně prodávat „...*pálení*...“¹⁹⁹ a roku 1685 prosil městskou radu o dřevo na opravu domu.²⁰⁰ Dřevo na opravy patrně obdržel, protože v roce 1687 byl vyšetřován právem městským, že bez povolení vystavěl na svém dvoře nové stavení. Vystavěl také nové chlívy, ale ty narozdíl od pavlače bourat nemusel.²⁰¹

Roku 1736 píše svou závěť Helena Podhajská mlynářka z Pražského mlýna, v níž „...*za dědice ustabovuji mého milého manžela Antonína Podhajského pro lásku a ke mně dobré chování, však tím způsobem, aby on dva díly statečku mého, který jsem jemu do mlejna*

¹⁹⁵ Například v Domažlicích roku 1561 sedm, ve Vodňanech r. 1574 sedm, v Rokycanech r. 1600 také sedm, v Krumlově šest, v Táboře r. 1550 pět. WINTER. *Řemeslnictvo*. s. 643.

¹⁹⁶ K mlýnu konšelskému a jeho zápisu v soupise mlýnů z roku 1704, kde je uváděn jako mlýn špitálský. Domnívám se, že jde o ten samý mlýn, nejen díky jeho velikosti, kdy oba mlýny mají 4 složení, ale také díky zápisu v městské knize Zasedání městské rady v hospodářských věcech 1737. Zde je konšelský mlynář nabádán k placení otrub a k pečení řádného špitálského chleba. Myslím, že se nejedná o pouhou shodu. Podle jiných zápisů o povinnostech mlynářů na obou městských mlýnech, které se odvolávají na poplatky již po generace vázané na mlýny, je celkem logické, že konšelský mlýn byl a je spjat s městským špitálem. Proto považuji tzv. Hospytal Mühl a konšelský mlýn za jeden a ten samý. I když i Pražský mlynář krmil prasata pro špitál. Pražský je však v soupise z roku 1704 jmenovitě uveden.

¹⁹⁷ Byly to vsi Budislav, Desná, Dolní a Horní Sloupnice, Džbánov, Hrádek, Jarošov, Jehnědí, Mladočov a Voděrady, část Českých Heřmanic, Vranic a Vysoké.

¹⁹⁸ ELZNIC, Václav. Soupisy mlýnů v Čechách z r. 1704. In *Listy Genealogické a heraldické společnosti* 2, 1972, č. 17, s.10-11.

¹⁹⁹ AML, kn 26, fol. 170b.

²⁰⁰ AML, kn 27, fol. 59.

²⁰¹ „*Přičemž pavlač a dveře k ní /nové světnici/ stojí při samém okně Kryštofa Šebestyána*“. Dveře má zadělat a nové i se schody na dvůr udělat na druhém rohu světnice.“ AML, kn 27, fol. 105b.

*přinesla y všechno to co v mlejně jest... po mé smrti dědil a tím spokojen byl...“.*²⁰² Podle zápisu v gruntovní knize zakoupil Antonín Podhajský Pražský mlýn již v roce 1733. Cena mlýna byla za 700 zlatých. Roční úrok činil 61 kr 40 dr za mlýn a 5 kr 50 dr za roli. V roce 1741 mlýn vyhořel a mlynář žádal městskou radu o pomoc. Dostalo se mu 10 trámového a 15 krovového dříví z obecních lesů. Ale nájem ze mlýna musel zaplatit „*beze vší srážky*“.²⁰³ Z toho usuzuji, že škody na mlýně nebyly tak velké, jednalo se patrně především o novou střechu. V roce 1743 měl Antonín Podhajský jménem náhrady pro chudé špitálníky „...*že prasata dokonale nevykrmil, za 3 kamenný libry po 6 dr má dáti 6 zlatých pod skutečným arestem do západu slunce...“.*²⁰⁴

Druhým městským mlýnem byl mlýn konšelský, nazývaný také špitálský nebo šosovní. Konšelský mlýn, který měl 4 mlýnská složení, spravovali mlynáři z rodu Podhajských. Roku 1624 Jiřík Podhajský a roku 1674 Řehoř Podhajský. Po Řehořovi roku 1679 hospodařila na mlýně vdova Dorota spolu se synem.²⁰⁵ O jedenáct let později roku 1685 byl konšelským mlynářem Jan Svoboda²⁰⁶ a roku 1687 Jan Semanský²⁰⁷. Roku 1733 prodala a postoupila obec litomyšlská konšelský mlýn s loukou Jiřímu Hnátkovi za 700 kop rýnských. K povinnostem konšelského mlynáře patřilo na sv. Havla a Jiří „...*pololetně pro chudé špitálníky a niekam při obci sloužící žita čistého 32strychů 2 věrtele a 1 korec rozdá vlastním nákladem a každému špitálníkovi týhodně jeden bochník po jedný čtvrtci, který 11... vážiti má, vydati povinen bude...“.* K tomu má pololetně platit 61 kr 42 dr při sv. Jiří a Sv. Havle, z louky neb zahrady po 5 kr 50 dr. „*Neméně taky při nadepsaných termínech neb aučtech mlynářských dle starobylého obyčeje na autraty 1 zl 10 kr. Ittem jednou v roce dvě prasata na špek, které jemu z důchodu obecního koupené a dané budou.*“ Nad mlýnem stojí také obecní špejchary, ke kterým má mít obec volný přístup. Jinak má mlynář celý mlýn spravovat sám, jen kdyby bylo potřeba opravit splav, může si na obci zažádat o robotníky a dřevo. Jeden buk a jednu borovici na opravy mlýna dostane každý rok.²⁰⁸ Při cezení řek se měl konšelský mlynář vždy dohodnout s mlynářem pražským. Domluva asi nebyla vždy jednoduchá. Již roku 1735 se můžeme v městské gruntovní knize dočíst o sporu těchto dvou mlynářů, který se týkal velikosti mlýnských kol a jak jinak, i vody. Jiří Hnátek si stěžuje, „...*že by od mlynáře pražského skracenost zdi pro zdělání velikých kol trpěti musel...“.* Konalo se velké

²⁰² AML, kn 113, fol.98.

²⁰³ AML, kn 43, fol. 8a.

²⁰⁴ AML, kn 45, fol. 2a.

²⁰⁵ AML, kn 26, fol. 176b.

²⁰⁶ Mlynář Jan Svoboda byl poddaným vrchnosti a mlýn měl pronajatý pouze na půl roku. AML, kn 27, fol. 68b.

²⁰⁷ AML, kn 27, fol. 113a – 114b.

²⁰⁸ AML, kn 92, fol. 137.

vyšetřování za přítomnosti radních i cechmistrů mlynářského řemesla Jana Kunsta a Kašpara Syrového. Přítomni byli i zkušení mistři mlynářského řemesla Jakub Langer a Jakub Abraham. Vyšetřilo se, že konšelský mlynář „...kola má jenom na 4 lokte veliké, naproti tomu ale pražský mlynář jedno má 5, druhé 5 a třetí 6 lokte dlouhý. Z té příčiny stává se velká újma konšelskému mlynáři, že mu nemůže Woda strouhou na Wantroky jíti. Poněvadž na Praským mlejně nic wicej než na 5 loket byly a nyní od nynějšího mlynáře Antonína Podhajského jedno o 4 a druhé o jeden loket věcí udělané jsou, což Praskýmu mlynáři k užitku, nebo čím věče Kolo jest, miněj Wodi potřebuje, kdyby málo Wodi jmal, Konšelský Minář skrze to škodu nésti by musel. Kdiby to 6 loketní Kolo nechtiel menší udělati, powinnen bude zatopující Wodu Mlynář Praský přitom kole trpěti. To ale dolní na 5 loket wyměřený starý Kolo při Praským Mlejně má zůstávat na budoucí Časy, na swědectví aby věcí nebylo podle kterého druhé dvě Kola jenom 5 loketní Velký napotom bejti mají...“.²⁰⁹ Taková opatření byla pražskému mlynáři nařízena a také „... aby Wantroky u Praského mlýna o dwa couly suženy byly, dřive nežli woda pujde...“. Za postavení větších kol bylo pražskému mlynáři do budoucna pohroženo pokutou od magistrátu. Z dalšího zápisu vyplývá, že celý spor vznikl patrně tehdy, když konšelský mlynář stavěl u svého mlýna kamenný mostek a přehradil na šest dní řeku. To spolu s velkými koly u pražského mlýna způsobilo, že v řece nebyla žádná voda. Pražský mlynář si totiž rozšířil i wantroky a přebytečnou vodu vypouštěl do jalové strouhy, ke konšelskému mlýnu tak doteklo málo vody. Komise se snažila o rychlou nápravu „...nebo to se Wý že Praský a Konšelský Mlynář na jednom stejným Nájmu a Platu jsou, za Slušné jest aby jednoho práva užívaly...“.²¹⁰ Pro spravedlivé rozdělení vody měl pražský mlynář udělat korýtko, kterým by přepouštěl na pilu konšelského mlýna všechnu nepotřebnou vodu. Navíc měl konšelský mlynář výlučné právo hýbati s ocejchovaným splávkem na řece. Pražský mlynář mohl zvednout splav jen při náhlé velké vodě. Konšelský mlynář měl také udržovat správnou šířku vodního toku a to již od mostu pražského mlýna. Celý spor o vodu se dotkl i litomyšlského koželuha, kterému bylo zakázáno máčet kůže v řece a tím „...vodu zdejmat...“. Dalším opatřením ve prospěch konšelského mlynáře byl jeho svobodný přístup k řece a to i na úkor měšťanů a vrchnostenských poddaných, kteří měli u vody své zahrady a jiné ohrazené pozemky.²¹¹ Posledním požadavkem konšelského mlynáře

²⁰⁹ AML, kn 92, fol. 141, 143.

²¹⁰ AML, kn 92, fol. 151.

²¹¹ AML, kn 92, fol. 161.

bylo, aby mlynář pražský, kvůli kterému se celé vyšetřování provádělo, zaplatil celé nebo alespoň větší část nákladů komise.²¹²

Jiřík Hnátko odkázal v roce 1747 „...*mlejn s rolí ležící u Lipovejch hatí...*“ své ženě Anně a dětem za 1800 zlatých. Mlynář stanovuje ve své závěti cenu mlýna pro případ, že by se mlýn prodával cizí osobě: „*Kdyby se mlýn cizímu prodal, tak je hodnota mlýna nejméně 1200 zlatých a role za 1000 zlatých.*“²¹³ I v případě prodeje žádal nového mlynáře, aby jeho dva nejmladší synové směli zůstat na mlýně až do doby, kdy by se sami uživili nějakým řemeslem. Pokud by vdova nechtěla hospodařit nebo by se vdala, měl se dědicem a mlynářem stát syn Johanes, pokud se bude dobře chovat.²¹⁴ Žádného vážnějšího přestupku proti své dobré pověsti se Jan patrně nedopustil, protože se v následujících letech skutečně stal konšelským mlynářem. Dalším mlynářem na tomto mlýně byl od roku 1763 jeho mladší bratr Martin Hnátko.²¹⁵

Jak vyplývá z gruntovních zápisů byla cena Pražského mlýna i stanovený úrok shodný s cenou a pololetním úrokem na konšelském mlýně. Pražský mlynář dodával do městského špitálu maso, zatímco konšelský mlynář navíc ještě žito a chléb. Předpokládám, že zmíněná „...*dvě prasata na špek...*“ šla také do městského špitálu. K povinnostem konšelského mlynáře patřilo vydávat chléb ponocnému, šafáři a také odevzdávat denně „...*jeden bochník chleba robotního...*“. Je nasnadě, že součástí konšelského mlýna musela být i pekárna, což ještě více poukazuje na podezřele shodnou cenu mlýnů. Vždyť již v roce 1704 měl Pražský mlýn 3 složení a 1 stoupu a konšelský mlýn 4 složení. Oba městské mlýny platily na počátku 18. století pololetní úrok. Zatímco u Pražského mlýna činil půlroční poplatek 80 kop, mlýn zvaný špitálský splácel pouze 10 kop dvakrát do roka. Oproti Pražskému mlýnu však odváděl 55 strychů obilí pro chudé špitálníky.²¹⁶ K roku 1736 nacházíme v městských knihách povinnost obou městských mlynářů platit ročně 3 kopy za vykrmení jednoho vepře. Tento zápis se odvolává na ustálené zvyky vázané na předchozí majitele mlýnů, podle čehož se dá předpokládat, že se jednalo o povinnost starou několik staletí. Další zápisy se zabývají požadavky mlynářů na dodávky dříví na opravy mlýnů. Zatímco v roce 1737 si mlynáři toto bukové a borovicové dřevo nechali dovést v rámci poddanských robot, o rok později již městská rada nařizuje mlynářům pořizovat si dříví na vlastní náklady. Je to patrně jedna z prvních známek zostřujících se vztahů mezi mlynáři a městem. V následujících letech mají

²¹² AML, kn 92, fol. 164.

²¹³ Město si ale na konšelský mlýn kladlo jakési předkupní právo. AML, kn 46, fol. 3.

²¹⁴ AML, kn 43, fol. 146.

²¹⁵ AML, kn 46, fol. 224b.

²¹⁶ NAP, sign. S-2-17.

mlynáři problémy s pravidelnými platbami. Dluží nejen za zmíněné „...vykrmení vepře...“, ale i pololetní platby a dodávky meliva. Jejich dluh narůstá a pražský mlynář končí v březnu roku 1738 dokonce v šatlavě.²¹⁷ Také mlynář konšelský byl upomínán za dodávky meliva, rada si stěžuje také na kvalitu mouky a uvažuje o mletí obecního obilí v jiném mlýně.²¹⁸ I mlynář konšelský byl v květnu roku 1738 ke splacení svých dluhů „...arrestem přidržen...“.²¹⁹ Dlužník se však odvolal k vrchnosti, kde dosáhl určitého snížení dluhu a zbytek dluhu ve výši 150 kop mu byl rozepsán do jakéhosi splátkového kalendáře po 10 kopách ročně.²²⁰ Roku 1740 žádají oba mlynáři o ulevení svatojiřského úroku. Jejich žádost je však zamítnuta, i když mlynáři konšelskému bylo v tomto roce prominuto čtvrt roční činže, protože byla velká zima a on nemohl mlít.²²¹ Ani u jednoho mlýna však není určeno, kdo z měšťanů má mlít obilí v Pražském a kdo v Konšelském mlýně.

Třetím mlýnem města Litomyšle byl mlýn Končinský „...ležící v končinách Sloupenských...“.²²² V soupise mlýnů z roku 1704 ještě mlýn Končinský nefiguruje. Ale při jeho prodeji Františku Lipavskému roku 1734 je za dřívějšího majitele označena „...pocitivá obec zdejšího města Litomyšle...“.²²³ Cena mlýna byla 350 zlatých rýnských. Dvakrát do roka /na sv. Jiří a sv. Havla/ bude městu platit úrok 40 zlatých a k tomu měl ještě 1 zlatý 10 krejcarů „pro přednost složit“.²²⁴ Naproti tomu splav u mlýna se bude spravovat z důchodu obecního a mlynář dostane každý rok 1 buk a 1 borovici z obecních lesů. „Přitom k tomu jeho mlejnu k melivu následující vesnice obecní se připisují Horní a Dolní Sloupnice, Voděrady, Džbánov, Jehnědí, Podhrádek a Heřmanice.“²²⁵ Majitel a jeho potomci mají právo mlýn prodat, ale jen takovému sobě rovnému. Roku 1741 si František Liphawský pronajímá na tři roky pozemek vedle svého mlýna za 35 kr ročně.²²⁶ O tři roky později je zmíněn v městské knize, kdy mu město snižuje činži „...z ohledu velké zimy skrze ¼ Letha...“.²²⁷ Na mlýně hospodařil až do roku 1782, kdy jej zdědil jeho syn Jan. Cena mlýna zůstala stejná, jen roční

²¹⁷ „Mlynáři pražskému přečteno právo městské A 44 pro jeho odporost má jíti do šatlavy a tam tak dlouho vostatí až zápis na mlejn přinese a rest do důchodu obecního složí, potom že se může ucházeti jeho Excellenti hraběti pánu.“ AML, kn 40, fol. 9 b.

²¹⁸ Zda je jiným mlýnem míněn mlýn pražský nebo Jeníkův mlýn v Benátkách, se mi nepodařilo zjistit.

²¹⁹ AML, kn 40, fol. 12 a, 13 b.

²²⁰ AML, kn 40, fol. 15 b.

²²¹ AML, kn 43, fol. 2b, 3a, 4a.

²²² V gruntovní knize Dolní Sloupnice jsem našla zápis, podle kterého počestná obec Litomyšlská koupila roku 1644/45 grunt ve vsi od vdovy Salomeny Mikulecký za 600kop. AML, kn 137, fol. 395.

²²³ Tak to tedy byl městský mlýn, který obec pronajímala? Pak je zajímavé, že roku 1704, není o tomto městském mlýně ani zmínka. Byl to patrně nově vystavěný mlýn.

²²⁴ Byl to poplatek za jeho upřednostnění při prodeji mlýna? Tak trochu to připomíná korupční chování, ale na rozdíl od dnešní doby veřejně a písemně přiznané.

²²⁵ Otázkou je, pro koho pak mlely tři mlýny v Dolní Sloupnici? AML, kn 92, fol. 412.

²²⁶ AML, kn 43, fol. 4b.

²²⁷ AML, kn 45, fol. 33b.

úrok do obecních důchodů se snížil na 30 zlatých. Každý rok měl mlynář dostávat tři sáhy měkkého a tři sáhy haluzového dříví z obecních lesů. Roku 1807 připadl mlýn Janovu synu Františkovi Lipavskému za 1200 zlatých. Mlýn je v gruntovním zápise zapsán pod správu obce dolnosloupenské a František má platit městu stálý pololetní nájem ve výši 31 zlatých 10 krejcarů.²²⁸ Nový majitel však záhy umírá a mlýn roku 1808 kupuje poručník nezletilé dědičky Lidmily, sestry Františka Lipavského, František Miller za 1200 zlatých.²²⁹ Lidmila Lipavská však zůstala svobodnou a po její smrti roku 1810 přešel mlýn na její sestru Kateřinu Truhlářovou. Ta jej ještě téhož roku prodala Jakubu Zavřelovi za 1800 zlatých

Roku 1651 v Soupise poddaných podle víry byly ve městě uváděni dva mlynáři. Prvním byl šedesátiletý Martin Prap a druhým třicetiletý Jiřík Veselík. Na Horním předměstí žil mlynář Blažej Abštorfský. Jan Šrut byl uváděn jako mlynář z Dolního předměstí a pod Českým a Německým předměstím byl zapsán dvacetiletý Václav Šrut. V obci Zaháj žili v polovině 17. století dva mlynáři – Jan Holoubek a Jan Vojíček. Na Lánském předměstí mlynařil Jan Baydner.²³⁰ V blízkém okolí města hospodařil ještě jeden mlynář. Byl jím Martin Mlynář na předměstí Benátky.

Roku 1674 v revizitaci berní ruly byly pro město Litomyšl uváděni mlynáři Jan Pelikán, který byl mlynářským cechmistrem a Václav Housenka. Přitom předchozí hospodáři roku 1654, předpokládám, že i mlynáři, byli Tomáš Holýho a Jan Slovák. Třetím mlynářem pro rok 1654 i 1674 byl Jan Košťal. Ale pro dané období jsou ve městě doloženy pouze čtyři mlýny – pražský, konšelský, panský a lánský. Lze tedy předpokládat, že šlo o vyučené mlynáře, kteří byli zaměstnáni na dvou městských a dvou vrchnostenských mlýnech?²³¹ Na Horním předměstí najdeme roku 1654 mlynáře Václava Brachtla a na jeho místě v roce 1674 Lukáše Sadeckého. Mlynář Martin Lipchavský má mlýn s rolí roku 1654 a o dvacet let později na jeho mlýně hospodařil mlynář Ondřej Tobolářovský.²³² V letech 1654 až 1679 je mlynářem na Dolním předměstí Jan Weydner.²³³ Dalším členem mlynářského cechu v této

²²⁸ AML, kn 137, fol. 397-398.

²²⁹ AML, kn 137, fol. 398-400.

²³⁰ Jedná se patrně o Jana Waydnera, lánského mlynáře. Bohužel i u jiných jmen v této edici jsem narazila na nepřesný přepis jmen. Např. tržecký mlynář z rodu Keppertů je zde psán jako Teppert. MATUŠÍKOVÁ, *Soupis*.

²³¹ Proč jsou ale uváděni jako hospodáři na mlýně s rolí? Tak kde asi mlynařili a pod koho spadali, když ani ve vrchnostenských mlýnech nejsou pro město žádné mlýny, kromě panského? Pracovali v panském mlýně?

²³² Pokud by se jednalo o Martina Lipchavského na Pražském mlýně, jak to, že je mlynářem roku 1674 podle soupisu z roku 1704 Jakub Lipchavský a ne Ondřej Tobolářovský? Měl snad Martin vlastní mlýn a pražský v pronájmu?

²³³ Jan Starší Weydner je uveden jako mlynář v dolním předměstí roku 1679 v městské knize, kde se řeší jeho dluhy. Dluží mimo jiné Ondřejovi Tobolářovi /mlynář pražský/a Janu Čermákovi /mlynář panský/. AML, kn 24, fol. 110.

části města je roku 1674 Jan Cykanek.²³⁴ Kromě Martina Lipchavského, který byl mlynářem na pražském mlýně, a Jana Waydnera, který mlynařil na lánském mlýně, se ani jedno jméno neobjevuje ve spojitosti s městskými či panskými mlýny ve městě. Předpokládám, že tito mlynáři byli pracovní sílou na jmenovaných mlýnech a byli podřízeni jednomu „*otci mlynáři*“. Vždyť jak tovaryš, tak mládek a stárek museli být vyučenými mlynáři.

Roku 1679 platilo město závdavek Jiříkovi Kalašovi za mlýn v Desné od něho koupený. Mlynář Kalaš tento svůj mlýn prodal a stal se /i se svou dcerou Alžbětou/ měšťanem města Litomyšle.²³⁵ Mlynáři, které nacházíme na desenském mlýně v následujících letech, jsou tedy najatí od města nebo mají mlýn pronajatý. Ve výčtu svatojiřského úroku roku 1679 je mimo jiné příjmy uváděn i příjem z mlýna pod Jarošovem /11 krejcarů 4dr/ a z desenského mlýna /4 zlaté 5 krejcarů/.²³⁶ Celkové příjmy z mlýnů byly pro městské důchody po celé 17. století nezanedbatelnou částkou. V roce 1626-27 činily 309 kgm, roku 1688 257 zl, roku 1690 329 zl a roku 1708 352 zl.²³⁷

Zatímco v roce 1704 měla Litomyšl 13 mlýnů v roce 1747 to bylo o dva více. Nový mlýn byl doložen na Desné a končinský mlýn ve vsi Dolní Sloupnice. V letech 1705-1720 vzrostl příjem z obecních mlýnů pro městskou pokladnu z 309 zl na 481 zl.²³⁸

Stejně jako v cechu mlynářů v Litomyšli prolínali se měšťtí mlynáři s panskými. Měšťtí mlynáři uzavírali smlouvy s vrchností stejně jako mlynář z vesnice poddané vrchnosti mohl uzavřít dohodu s městskou radou. Roku 1675 zřídil hrabě z Trauttmansdorfu v nedaleké vsi Tržku novou oboru, která zahrnuje i část obecní struhové řeky. Starší obecní a celá obec města Litomyšle přistoupila k vzniklé situaci celkem rozumně a vstřícně. Nabídla svůj „...*jeden kus řeky struhové obecní tři sta šedesáti šest sáhův dýlky v sobě obsahující, od jednoho roubeného plotu až k druhému dle ukázání na to od nás vysazených mezníků, toliko vnitř té obory a nikam dále vyměřený a vykázaný k budoucímu jmění, držení a užívání postoupili a tímto listem naším postupujeme plným právem...*“ k užívání vrchnosti výměnou za „...*díl řeky panské struhové s biely, vodou a s lovením neb kapáním v ní nyní neb budoucně se nacházejících struhův i jiný ryb začnouc od vantrok mlejna obecního slove Pražského vedle samých sousedských chalup k splavu, kterýž splacen a s stavidly jako prve z důchodův panských se spravovati dáti má, jdouc až nad stavidla panská za fortanou městskou stojící kudy voda na mlejn panský jde čtyři sta padesát pět sáhův...*“. Z pohledu

²³⁴ Jan Cykánek mohl být také krupařem. AML, kn 334.

²³⁵ AML, kn 26, fol. 1b.

²³⁶ AML, kn 334.

²³⁷ SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s. 123.

²³⁸ SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s. 125.

města se jednalo o štědrú nabídku, protože považovala svou původní řeku za vhodnější a tudíž i bohatší na ryby. Kladli si navíc podmínku, aby mohli v případě potřeby zdržeti vodu na městské mlýny. K této výměně však nikdy nedošlo. Hrabě nabídl následující řešení: „*Totíž aby on svých u města a obec v voboře zavřených řek jako prve užívali. A když obec pstruhy v řece své loviti chtěti bude, že se jim obora bez odkladu odevřiti má.*“²³⁹

Roku 1677 uzavřel benátský mlynář Mikuláš Jeník dohodu se staršími obecními města Litomyšle a obcí benátskou: „...výš opáčení páni starší obecní při splavě benátským blíž grunthu jeho mlejna Jeníkovského ležící, a již velice sešlí prah vyzdvihnouti, a zase na to místo jiný nový prah /tak jak starý položený se vynacházel a byl/ dle libosti své položiti a utvrditi dáti mohli...“. Přítomni této úmluvě byli městští mlynáři Řehoř Podhajský mlynář konšelský a Jakub Liphavský mlynář pražský.²⁴⁰

Roku 1746 je vypsána daň z hlavy.²⁴¹ Vesničtí mlynáři platí daň z hlavy ve výši od 1 zlatého 34 krejcarů po 12 krejcarů dvakrát ročně. U vsi Dolní Sloupnice je uváděna daň „za mlynáře Končinského“ jednou ročně 1 zlatý. V 2. polovině 18. století se celkový příjem z mlýnů, který plynul do městské pokladny, snížil z 461 zl v roce 1750 na 412 zl v roce 1785.²⁴²

²³⁹ AML, kn 24, fol. 60. Patrně městský písař, který pořídil celý opis listiny do této knihy, si dovolil připojit k celé věci i svůj názor slovy: „*Těžko hlavou zed' tloucti.*“

²⁴⁰ AML, kn 24, fol. 129.

²⁴¹ Vesničtí mlynáři jsou uváděny jmenovitě, ale u městských řemeslníků není uvedeno povolání. Ve výčtu vesnic chybí ves Jarošov. Takže na městském panství je o jeden mlýn méně.

²⁴² SKŘIVÁNEK. *Hospodářství*. s. 127.

VI. 2. Mlýny ve vsích městského panství

Již od roku 1408 vytvářela Litomyšl vlastní městské panství, které se v 16. století rozšířilo na deset vsí a části několika dalších.²⁴³ V těchto vsích se nacházelo celkem osm mlýnů. Čtyři stály ve vsi Horní Sloupnice a po jednom mlýnu v Dolní Sloupnici, Desné, Budislavi a Jarošově. O padesát let později je mlýnů již devět. Přibyl jeden v Dolní Sloupnici. Většina mlynářských živností byla o jednom složení a jejich cena se pohybovalo mezi 100-200 kopami míšenskými.²⁴⁴ V soupise mlýnů k roku 1704 nacházíme na městském panství již jedenáct mlýnů. Jedním ze dvou nových mlýnů byl mlejnek chalupníka Mikuláše Kroulíka v Dolní Sloupnici a druhým nově vystavěný mlýn Šimona Ječminka ve vsi Budislavi.

Vesnické mlýny odváděly roku 1704 do obecní pokladny dva druhy poplatků. Společně pro všechny mlýny byly měsíční kontribuce. Jakub Hájek, Jakub Macháček a Václav Pospíšil, mlynáři z Horní Sloupnice, platí z mlýna o jednom složení měsíčně 1zl 30kr. Jen Václav Mikulecký platí ze stejně velkého mlýna měsíčně 2 zl 6kr. V Dolní Sloupnici stojí dva mlýny o jednom složení a jejich majitelé platí 1zl 18kr a 2zl 20kr. Třetí nově vystavěný mlýn o jednom složení Mikuláše Kroulíka má stanovenou měsíční kontribuci 36 kr. Desenský mlynář Petr Veselík platí k měsíční kontribuci za mlýn o dvou složeních ještě roční daň z vody ve výši 4zl 40kr. Stejnou daň platí i budislavští mlynáři Václav Ječminko a Lukáš Ječminko, ten však pouze poloviční obnos. Měsíční kontribuce těchto mlynářů je nižší než u mlynářů, kteří neplatí daň z vody. Posledním ve výčtu mlynářů městského panství v roce 1704 je jarošovský mlynář Václav Žďára, který skládá roční daň 4zl 40kr a měsíční kontribuci 1kr.²⁴⁵

Ceny mlýnů na počátku 18. století se pohybovaly stále kolem 150 kop míšenských. Tržní hodnota mlynářské živnosti však byla ovlivněna i velikostí hospodářství příslušejícího k mlýnu. Byl rozdíl mezi mlýnským zařízením přistavěným u chalupy /jak tomu bylo u všech třech mlýnů v Dolní Sloupnici/²⁴⁶ a mezi mlýnem u selského gruntu. K takovému patřily pole, louky a lesy a také odpovídající hospodářské vybavení a dobytek. Tržní hodnotu při předávání těchto nemovitostí ovlivňovaly také dluhy, které ke každému gruntu skoro neodmyslitelně

²⁴³ Byly to vsi Budislav, Desná, Dolní a Horní Sloupnice, Džbánov, Hrádek, Jarošov, Jehnědí, Mladočov a Voděradý, část Českých Heřmanic, Vranic a Vysoké.

²⁴⁴ V soupise mlýnů z roku 1704 jsou uváděni i mlynáři pro léta 1654, 1674 a 1704. Pro rok 1747 je pramenem soupis mlýnů litomyšlského městského panství. Gruntovní knihy pro toto období chybí. Gruntovní knihy pro vsi počínají kolem roku 1730 a městské gruntovní knihy se věnují převážně městským mlýnům.

²⁴⁵ NAP, sign. S-2-17.

²⁴⁶ Oproti jiným mlýnům se zápisy na mlýny v Dolní Sloupnici nenacházejí v selské gruntovní knize, ale v gruntovní knize na chalupy. Nebýt nepatrné zmínky ve výpisu daně z hlavy z roku 1746, kde je mlynář Havlík označen za chalupníka, snad bych mlynáře v Dolní Sloupnici ani nenašla.

patřily a často uměle zvyšovaly jejich skutečnou hodnotu. Naproti tomu si mlýny často držely ustálenou výši prodejní ceny s ohledem na prodej mezi rodinnými příslušníky. Dědičné držení nemovitosti tak mělo své klady i zápory. Mlýn získal na ceně pokud byl rozšířen o další mlýnské složení, přistavěla se pila nebo se přikoupili polnosti. Nejstarší pila stála u horního mlýna v Budislavi již v polovině 17. století, kolem roku 1700 přibyla pila také k Jarošovskému mlýnu a v Horní Sloupnici si pilu u mlýna postavil v polovině 18. století Václav Mikulecký.

V polovině 18.století nacházíme na městském panství zase o dva mlýny více. Jedním je nový městský mlýn v Končinách Sloupenských a druhým mlýn Václava Víška v Desné.²⁴⁷ Ceny mlýnů se na konci 18. století znatelně zvýšily, dosahovaly v průměru 700 zlatých. Nejlevnější mlýny o jednom složení se přitom prodávaly za 400/500 zlatých. Na pořízení nejnákladnější mlynářskou živností byl v roce 1801 již zmíněný Víškův mlýn ve vsi Desné. Neméně drahé byly i mlýny v Jarošově a Horní Sloupnici.

²⁴⁷AML, kn 347.

Mlýn v Jarošově

Mlýn v Jarošově			
Rok	Mlynář	Mlýn	Cena
1597	Jan Jansa	Prodávající	200kop
1597	Petr Vranický	Kupující	200kop
1655	Pavel Mlynář		105kop
1696	Tomáš Ječminko	Z gruntu vyzdvižený obcí a splacen /shořel?/	150/200kop
1702	Vdova Markéta	pila	150kop
1705	Václav Žďára 1720	Od tchyně Markéty Ječminkový, s pilou	150kop
1744	Jiřík Žďára	Mlýn vyhořel	
17..	Václav Wíšek		
1757	Matěj Wíšek		150kop
	Vdova Anna		
1781	František Petřů	Do dospělosti synů po Matějovi Wíškovi	150kop
1793	Josef Wíšek		175kop
1804	Kysilka		2130zlatých

V Jarošově se po celé 16. – 17.století nacházel pouze jeden mlýn pod vsí Jarošov nedaleko osady Vranice. Před Vranicemi sbírá své prameny a přítoky řeka Novohradka, která byla zdrojem vody pro Vranický mlýn. Roku 1597 prodal mlynář **Jan Jansa** tento mlýn ležící pod Jarošovem **Petru Vranickému** za 200 kop.²⁴⁸ Tuto mlynářskou živnost koupil roku 1655 Pavel Mlynář od své manželky Kateřiny za 105 kop.²⁴⁹

Roku 1696 se stal majitelem tohoto tzv. mlýna Vranického pod Jarošovem **Tomáš Ječminko**. Mlýn byl nákladem obecním z grunthu vyzdvižený a všechny pohledávky – daně a peníze do důchodu zámeckého i městského zaplacené. Ve své závěti roku 1702 uvádí Tomáš Ječminko: „*Předně mám od své milé vrchnosti mlejn koupený a zápisem potvrzený za trhový*

²⁴⁸ AML, kn 86, fol. 155.

²⁴⁹ Šlo o tento mlýn, když byla cena o polovinu menší? Bylo to po válce a mlýn mohl být poškozený, několik let nepoužívaný a podobně. Zaráží mne proč je Petr Vranický uváděn jako mlynář při koupi chalupy v Jarošově v roce 1668./ SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli. Archiv města Litomyšl, kn 86, Gruntnovní kniha městských vsí 1572-1746, fol. 120./ Nemohl být otcem Kateřiny, to by mu v roce 1668 bylo skoro sto let. Řešením je možnost, že Kateřina byla vdovou po Petru Vranickém, nějaký čas na mlýně hospodařila sama a tudíž byla jeho majitelkou. Zmiňovaný Petr Vranický v roce 1668 mohl být jejím synem a přízvisko mlynář se ho mohlo držet po otci, nebo byl sám vyučen. Mohl pracovat na otcímově mlýně jako mládek nebo stárek. Roku 1668 je to třináct let od zakoupení mlýna Pavlem Mlynářem. Petr musel být před těmito třinácti lety nezletilý, jinak by asi převzal mlýn po octi. A teď v dospělosti mohl dát přednost jiné živnosti. Jak je vidět dále, mlýn si podržel označení Vranický i v dalších letech.

peníze 100 kop míš.²⁵⁰ Ale protože k mlýnu přistavěl pilu, zvyšuje jeho cenu na 150 kop.²⁵¹ Mlýn odkazuje své manželce, která jej má spravovat, jak dlouho bude chtít a poté postoupit synu Matějovi. Kdyby se tento syn „...nevysvětlil...“ a druhý syn Martin „...se nevrátil...“²⁵², tehdy případně mlýn některé dceři. K mlýnu patřilo kromě mlýnského zařízení i 1 klisna, 1 vůz, 1 pluh a 1 brány. Na mlýně byly stálé platy vsi Jarošovu, roboty a jiné poplatky. Vsi Jarošov a Příluka byly povinny mlít v tomto mlýně.²⁵³ Na mlýně patrně hospodařila **vdova Markéta** a po třech letech, kdy se vyplnily otcovy předpovědi ohledně synů, jej prodala svému zeti **Václavu Žďárovi**. V roce 1705 tak tento mlýn s pilou v ceně 150 kop změnil svého majitele a skončilo tím hospodaření mlynářského rodu Ječmínků na Vranickém mlýně.²⁵⁴

K roku 1744 je uváděn mlynář **Jiřík Žďára**, který jako pohořelý, žádá město o dříví na opravy.²⁵⁵ Po Jiříkovi vzal tento mlýn **Václav Wíšek**. V roce 1757 přebírá živnost tedy „...mlýn s 1 strychem a 1 věrtelem wornej Roli a za 1 vůz sena...“ syn **Matěj Wíšek** za 150 kop. K mlýnu mu otec přidává „...2 Sekery a 2 Pytlíky ke Mlejnu, 5 Nasejpek, 1 Sochor železný, 2 Kramle, 2 Woškry, 1 Pernerlici, 1 Motiku, 1 Lopatu, 1 Tůček, 1 Trakař...“. Otec si zajišťuje výminku a dostává od syna závdavek na cenu mlýna 60 kop. Dalších šedesát kop platil mlynář k záduši Mladočovskému a 20 kop k Makovskému. Dalším platem v pořadí je „...5 kop Jiříkovi Žďárovi odkázaných...“²⁵⁶ Matěj mlynařil jistě do roku 1777, kdy platí splátky k záduši Mladočovskému. Někdy mezi lety 1777-1781 však mlynář zemřel a mlýn zdědila **vdova Anna** s pěti dětmi. Roku 1781 se Anna znovu provdala a její manžel **František Petruš** se ujal mlýna „...do vejrostu nejmladšího syna Jana, kdiby pak on zemřel, tehdy do Zrustu Václava, kdiby pak též jeho Pan Buch powolal, tehdy do vejrostu Josefa...“²⁵⁷ Sumu za mlýn 150 kop má nový mlynář splácet své manželce a dětem po Matějovi Wíškovi. K mlýnu patřily: „...2 Woškry, 1 Sochor železný, 1 Pernerlici, 1 Sekera Mlynářská, 1 Sekera Kladní, 1 Pilka Rameční, 4 Nasejpy, 1 Pila oblouční, 4 Pytlíky, 1 Obruč na Kamen, 5 Toků²⁵⁸, 1 Trakař, 1 Tůček, 1 Lopatu, 1 Motiku, 1 Kopáč, 1 Kosa obilná, 1 Travná, 1 Kleště

²⁵⁰ AML, kn 148, fol. 33ab.

²⁵¹ V gruntovním zápise roku 1696 však je uvedena kupní cena 200 kop míš.? AML, kn 86, fol. 120.

²⁵² Původně jsem se domnívala, že se druhý syn Martin má vrátit z vojny nebo z vandru. Jak však vyplývá z gruntovního zápisu v roce 1705, zmíněný Martin „ušel z panství bez vědomí a povolení vrchnosti“. AML, kn 86, fol. 157.

²⁵³ AML, kn 86, fol. 156.

²⁵⁴ AML, kn 86, fol. 157.

²⁵⁵ AML, kn 45, fol. 36a.

²⁵⁶ Což potvrzuje, že mlýn přešel z Jiříka Žďáry na Václava Wíška, jenom rok není přesně dán. AML, kn 141, fol.243-244.

²⁵⁷ Janovi měl předat mlýn v jeho 22 letech, Václavovi ve 20 letech a Josefovi v 17 letech.

²⁵⁸ Tok bylo hrubé síto na obilí.

ke Mlejnu, 1 Kamnovec železný, 1 Dláto, 1 Nebozíz Latovník, 1 malý Nebozíz, 1 Poříz, 1 Kleště, 1 Špic, 2 Krávy a 1 Jalovice...“. Tento detailní výpis náradí a příslušenství k mlýnu měl zaručit, že jej František Petrů až nastane čas odevzdá synu po Matějovi Wíškovi v naprosto shodném stavu. Dále měl nový mlynář zaplatit Josefovi a Václavovi za pilu u mlýna každému 10 krejcarů a pomoci jim v řemesle. Každému z pěti sirotků a Lidmile, sestře bývalého mlynáře, musí vydat svatební výbavu. Pokud bude dobrým hospodářem a mlýn zachová v dobrém stavu, bude mu náležet vejminek, který je určen kšaftem Matěje Wíška.²⁵⁹ František Petrů se však ukázal jako špatný hospodář. Roku 1793, kdy živnost přebíral **Josef Wíšek** mlýn „*nanejvýš zpustlý jest a při témž stojící Pila již docela v Skázu jest přišla*“. Mlýn byl v natolik špatném stavu, že jinak hrozil jeho prodej do cizích rukou. Josef zaplatil nejen kupní cenu mlýna 175 zlatých, ale po dohodě s poručníkem bratrů Jiřím Peřinou vyplatil ještě Václavovi 60zl a Janovi 70zl. Mlýn tak přišel mladého hospodáře za 305 zlatých. I když nebyl jeho otčím dobrým hospodářem, přesto měl právo na vejminek ve mlýně i se svou manželkou. Do budoucna měl bratr Jan předkupní právo na mlýn. K povinnostem mladého mlynáře patřilo i 26 dní pěší roboty ročně, úrok ve výši 11krejcarů a 4 ½ dr na sv. Jiří a sv. Havla, „...z *Přádlu celoročně 2 krejcarey, z Wody 4zl 40kr platiti, neměně 34 Kusy Šindele in Natura své Vrchnosti odváděti*...“. Josef hospodařil na Vranickém mlýně v Jarošově 11 let a než jej roku 1804 prodal, nechal si celou živnost ocenit. Podle tohoto vycenění mělo stavení hodnotu 400 zl, tzv. werk 270 zl, pila 400 zl, stodola 150 zl, pole 210 zl, louky 400 zl a zahrada 300 zl. Celkem tedy za mlýn s hospodářstvím dostal od mlynáře **Kysilky** 2130 zlatých rýnských.²⁶⁰

²⁵⁹ AML, kn 141, fol. 244-246.

²⁶⁰ AML, kn 141, fol. 247-250.

Mlýny v Budislavi

Mlýn v Budislavi horní 1			
Rok	Mlynář	Poznámka	Cena
1613	Šimon Ječminko		85kop
1635 - 1648	Martin Ječminko		
1651	Tomáš Novák		100kop
1651	Urban Frycziar		100kop
1655 - 1657	Martin Ječminko	Obecní pila	100kop
1657	Šimon Ječminko	1 složení	100kop
1701	Lukáš Ječminko	1709 koupil pilu 1 složení	100kop
/1747/	Martin Ječminko		
1751	Daniel Ječminko		100kop
1764	Karel Ječminko		250kop
1777	Daniel Weselík	zeť	450zl
	Vdova Anna provdaná za Františka Hladíka		
1808	Jan Weselík		700zl

Již roku 1591 se objevuje tento budislavský mlýn /č.p.st.26, nové 25/²⁶¹ na řece Desince v gruntovní knize městských vsí. Toho roku jej koupil **Martin Kozel** po nebožtíkovi **Markovi Kolaři** za summu 60 kop. Splatil závdavek 30 kop a potom splácel ročně po 2 kopách až do roku 1607.²⁶² Dalším majitelem mlýna byl od roku 1613 **Šimon Ječminko**, který jej koupil za 85 kop, závdavek činil 15 kop. Splácel potom ročně po 3 kopách.²⁶³ Mlýn však nebyl splacen ještě v roce 1635, kdy jej přebíral Šimonův syn **Martin Ječminko**. Ten jej splácel až do roku 1640.²⁶⁴ V lednu roku 1651 byl tento mlýn prodán Tomáši, synu Martina Blažka rychtáře Jarošovského, protože mlynář Martin Ječminko z živnosti zběhl. Mlýn měl hodnotu 100 kop. Splácel ročně po dvou kopách a v naturáliích ročně 20 strychů ovsa a 3 strychy ječmene.²⁶⁵ Ještě téhož roku v červnu je mlýn prodán dál. Novým mlynářem po **Tomášovi Novákovi** se stal **Urban Frycziar**. Cena mlýna byla stále 100 kop.²⁶⁶ Již roku 1655 však koupil zmíněný a zběhlý **Martin Ječminko**, který žil patrně posledních sedm let

²⁶¹ AML, kn 135, fol. 235a.

²⁶² AML, kn 86, fol. 40.

²⁶³ AML, kn 86, fol. 41.

²⁶⁴ AML, kn 86, fol. 41.

²⁶⁵ AML, kn 86, fol. 41.

²⁶⁶ AML, kn 86, fol. 41.

v chalupě v Budislavi koupené od Jiříka Nepraše.²⁶⁷ Mlýn měl stále stejnou prodejní cenu, která pokryla i zásobu obilí. Bývalý majitel si však ponechal některé součásti mlýnského zařízení. Konkrétně tedy „...*přítom sobě Urban vyměňuje dvě zdeři na řídeli a svůj kámen nový a nový řídele...*“. U mlýna je i obecní pila, kterou má Martin „...*tak šetřiti jako předešlý mlynář a na vlastní náklady ji spravovati...*“. Roční splátky za mlýn připadly k záduší Mladočovský. Již roku 1657 se však dělí pozůstalost po Martinovi Ječminkovi na šest dílů pro jeho děti Maryanu Martu, Krystynu, Šimona, Tomáše, Františka a Dorotu.²⁶⁸ Po Martinovi připadl mlýn se vším příslušenstvím **Šimonu Ječminkovi** za 100 kop. K tomu mu matka přidala dva mandele ovsa, žita a jeden ječmene, 6 slepic s kohoutem. Šimon je povinen dát svatební výbavu bratrům, kdyby toho potřebovali. Šimon splácel mlýn až do roku 1698. Tento Šimon Ječminko byl dobrým mlynářem a také podnikavým hospodářem. Když totiž roku 1701 umírá, předává svým dětem ne jeden, ale již dva mlýny.²⁶⁹ Tento „starý“ mlýn zdědil syn **Lukáš Ječminko** opět za tržní cenu 100 kop. Suma se mu však snížila, protože „...*Matěje bratra svého nestatečného hospodář při sobě chovati a živiti musí...*“. Ostatní gruntovní peníze splácel ročně po 3 kopách. Roku 1709 koupil mlynář Lukáš pilu u mlýna, která byla do té doby obecní za 35 krejcarů.²⁷⁰

Po Lukášovi se novým majitelem mlýna stal **Martin Ječminko**, který je doložen k roku 1747.²⁷¹ Ten hospodařil na mlýně i poté, kdy jej prodal svému synu **Danielovi** roku 1751 za 100kop. Otec mu k mlýnu přidává „...*železnou Palici, železný Sochor, Wůz, Woškrt, Pernerlici, ruční Sekeru, Motiku a dvě Slepice...*“.²⁷² Roku 1764 koupil mlýn od svého bratra **Karel Ječminko** za 250kop. Tehdy mu bratr s mlýnem předával „...*železnej Sochor, jeden Woškrt, Špic a jednu železnou Wobruč na Kamen...*“.²⁷³ Roku 1777 prodal Karel Ječminko mlýn svému nastávajícímu zeti **Danielu Veselíkovi** za 450 zlatých. Nový mlynář měl zaplatit závdavek 50zl, 300zl rozdělil Karel mezi svých pět dětí po 50zl a zbylých 150zl měl Daniel vyplatit svému tchánovi na požádání, stejně jako peníze dětem a svatební výbavu „...*když toho potřebovati budou...*“. K mlýnu dostal „...*I železnou Wobruč na Kamen , 1 železný Sochor, 1 Woškrt, 1 Pernerlici, 1 Špic, 3 Pytlíky, 4 Toky, 3 Nasejpkky, 1 Sekeru, Mlinářská, 2 Motiky, 1 Tůček...*“. Přitom si prodávající nechal právo hospodařit „*do své*

²⁶⁷ Chalupu, ve které žila rodina před návratem na mlýn si roku 1659 koupila vdova po Martinovi Ječminkovi za 40 kop míšenských. AML, kn 86, fol. 56.

²⁶⁸ AML, kn 86, fol. 42.

²⁶⁹ AML, kn 86, fol. 42b.

²⁷⁰ AML, kn 86, fol. 43.

²⁷¹ AML, kn 347.

²⁷² AML, kn 135, fol. 233.

²⁷³ AML, kn 135, fol. 233b.

Libosti“ a potom si podrobně určil podmínky svého výminku.²⁷⁴ Roku 1808 převzal mlýn za 700 zlatých **Jan Veselík**, syn zemřelého Daniela Veselíka. Do tohoto roku jej spravovala **vdova Anna** provdaná za **Josefa Hladíka**. Otčím byl hospodářem do dospělosti syna Jana z prvního manželství, kterému byl mlýn odkázán. Mlynář měl povinnost platit daně, konat 26 dní pěší roboty ročně a platit daň z vody ve výši 2kr 20dr.²⁷⁵

Mlýn v Budislavi 2 dolní řečený u Tržisníka			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
	Šimon Ječminko	Nově postavil 1sl	
1701	Václav Ječminko 1720	1sl	60kop
/1747/	Martin Ječminko		
1754	Karel Ječminko		100kop
1769	Jan Krejčí		265kop
1799	Jan Krejčí		700zl

Nový mlýn v Budislavi „...u Tržisníka řečený...“/č.p. 27/²⁷⁶, který **Šimon** vystavěl, připadl roku 1701 jeho synu **Václavovi** za 60 kop.²⁷⁷ Nový mlýn je ale třeba již opravovat, a tak si snižuje cenu o pět kop a zbytek gruntovních peněz bude ročně vyplácet svým sourozencům po 2 kopách. Navíc platil úrok „...z toho mlejna do důchodu obecních každý rok při svatém Jiří a svatém Havle 3dr...“. Tento poplatek není nijak blíže specifikován. Mohl to být nájemní úrok za pozemek, na kterém mlýn stál. Roku 1720 mlýn doplatil.²⁷⁸ Někdy po roce 1720 se stal majitelem tohoto dolního budislavského mlýna **Martin Ječminko**, který vlastnil zároveň i mlýn horní. Roku 1751 předal horní mlýn synu Danielovi, ale dál na něm hospodařil. Stejně tak v tom samém roce prodal svému druhému synu Karlovi chalupu u dolního mlýna, ale ten mu postoupil až o tři roky později. Přitom zde figuruje ještě bratr Fridrich, kterému Karel zaplatil tzv. na ustoupenou 10kop. Roku 1764 koupil **Karel** horní mlýn od svého bratra Daniela a do roku 1769, kdy prodal dolní mlýn svému zeti, byl stejně jako jeho otec majitelem obou mlýnů. Po roce 1769 je tak majitelem dolního mlýna **Jan Krejčí**, který jej od svého tchána koupil za 265 kop.²⁷⁹ Jan Krejčí přistavěl k mlýnu stoupu na

²⁷⁴ AML, kn 135, fol. 234.

²⁷⁵ AML, kn 135, fol. 235.

²⁷⁶ AML, kn 135, fol. 521.

²⁷⁷ AML, kn 86, fol. 26.

²⁷⁸ AML, kn 86, fol. 26.

²⁷⁹ AML, kn 135, fol. 521.

kroupy. Dalším majitelem tohoto mlýna se stal roku 1799 nezletilý syn **Jan**, kterého zastupoval Jan Rejman. Cena mlýna byla 700 zlatých.²⁸⁰

Od Jana Krejčího mladšího koupil živnost na počátku 19. století **František Bulva** z Poříčí, který byl do Budislavy „...*pod zdejší Pravomocnost propuštěn*...“. Kupní cenu mlýna ve výši 2500 zlatých složil v hotovosti. K vrchnosti měl povinnost 26 dní pěší roboty a daň z vody 3 zl 30 kr ročně skládat do důchodu města Litomyšle.²⁸¹

²⁸⁰ AML, kn 135, fol. 522-523.

²⁸¹ AML, kn 135, fol. 523-524.

Mlýny v Desné

Mlýn v Desné 1			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1654	Jan Kalaš	2	
1674	Martin Šejbal	2	
1704	Petr Veselík	2	
1747	František Veselík		
1754	Jiří Veselík		400kop
1799	Václav Veselík		650kop

První z desenských mlýnů /č.p.50/²⁸² stál v části obci dodnes zvané Cikov na levém břehu řeky Desinky. Do roku 1674 jej vlastnil **Jan Kalaš**, který jej prodal městu Litomyšli a sám se stal litomyšlským měšťanem.²⁸³ Vzhledem k tomu, že roku 1679 se ve výčtu městských příjmů objevuje i obnos z desenského mlýna 4 zlaté 5 krejcarů²⁸⁴, předpokládám, že se mlýn v budoucích letech pronajímal. **Martin Šejbal** byl tak patrně nájemným mlynářem na městském mlýně. Již od roku 1704 spravoval desenský mlýn **rod Veselíků**. Po **Františkovi** se mlýna ujal roku 1754 **Jiří Veselík**. Cena mlýna byla 400kop a k mlýnu patřila pole a lad. Jiřík dal svému otci závdavek 90 kop a zbytek trževní ceny měl skládat po 6 kopách ročně. K mlýnu dostal Jiřík ještě „...1 koně, Vůz, Pluch a Brány s Hřebíky Železnými, 1 krávu, 1 prase, 4 slepice a 1 kohouta a nádobí co patří ke mlejnu...“.²⁸⁵ Jiří Veselík odkázal roku 1799 polnosti synům Františkovi a Jiřímu a mlýn s menším polem a zahradou **Václavovi** za 650kop. „Při té živnosti postupující otec jemu zanechává 2 koně, 1 Vůz se všemi nástrojema, Pluch železem kovany, 1 Brány s Železnými Hřebíky, 1 Sekeru, Motiku, Lopatu, Kopáč, Widle hnojny, 1 Řezačku s Kosou a 1 Řetěz dlouhý, dále nádobí ke mlejnu potřebné, Kleště železný, 1 Sochor železný, 1 Paalici železnou, 2 Woškrti, 1 Špic železný, 1 Pamerlice, 8 Nasejpek, 1 Půlměřici, 1 Čtrvťměřici, 1 Husu, 6 Slepice s 1 Kohoutem, 1 Krávu a 1 Jalovici...Povinnosti držitele živností této s Mlejnem jsou následující: Cís. Král.daně platiti, Vrchnosti pak své každotýhodně skrze celý Rok s jedním Koněm 3 dni Roboty tažní též od Sv. Jan do Sv. Václava 13 dní roboty ruční konati. Auroku pak Svatojiřského tak Svatohavelského každého po 58 zlatých 1 ½ kr, z Gruntu 14 zl a z Wody 4zl. do důchodu spláceti neměně 1 kopu 45 gr kusů Šindele in Natura své milostivé Vrchnosti

²⁸² AML, kn 136, fol. 3-5.

²⁸³ AML, kn 26, fol. 1b.

²⁸⁴ AML, kn 334.

²⁸⁵ AML, kn 136, fol. 1-3.

odváděti.²⁸⁶ Jak je vidět i po rozdělení gruntu patřilo k mlýnu slušné hospodářství. Domnívám se, že mlynář měl mlýn stále v nájmu, protože se v uvedeném výčtu povinností a platů objevuje plat z gruntu ve výši 14 zl, se kterým jsem se u ostatních mlýnů nesetkala. Tzv. zakoupené mlýny platili většinou daně, svatojiřský a svatohavelský úrok a daň z vody.

Mlýn v Desné 2			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1747	Václav Víšek		
	Jiří Žďára		
	Vdova Anna		
1762	Karel Žďára		450kop
1797	Josef Žďára		2220zl
1801	Václav Žitko		3300zl

Tzv. dolní mlýn v Desné /č.p. 38/²⁸⁷ stál nedaleko cikovského mlýna Ležákova, který byl již na hornoujezdských pozemcích na protějším břehu Desné. Tento mlýn musel být postaven až po roce 1704, protože toho roku je pro Desnou uváděn jen jeden mlýn Petra Veselíka. Prvním doloženým majitelem dolního mlýna byl roku 1747 **Václav Víšek**.²⁸⁸ Dalším v gruntovní knize zapsaným majitelem mlýna byl **Karel Žďára**, který vzal mlýn po svém otci **Jiřím Žďárovi** za 450 kop roku 1762. Matka Anna, která Karlovi mlýn předávala „...mu k tomu mlýnu přidává pár Koní, 1 Krávu, 1 2letou Jalůvku a proti tomu zase hospodář Annie, Maryji a Františkovi 1 2letý Jalůvče vychovati Povinnen bude, 1 Wůz kowaný, 1 Pluch, 1 Brány, 1 Řetěz, 1 Řezačku s Kosou, 1 Sekeru, 1 Lopatu, 1 Motiku, 4 Slepice, 1 Kohouta a jinší nádobí všechno co k řemeslu patří...“.²⁸⁹ Roku 1786 se hospodářství s mlýnem, které mělo hodnotu 350 kop, ujal jeho syn **Josef**. Otec si na gruntě vymíňuje vejminek až do své smrti. Dle výčtu tzv. přídavek a také z odhadu, který si nechal pořádit Josef roku 1797, vyplývá, že živnost byla nejen mlýnem ale i velkým hospodářstvím s polnostmi, pastvinami a zahradou. Cena celé usedlosti byla stanovena na 2220 zl 32 kr 4 dr. K povinnostem mlynáře patřilo vedle daně ve výši 9zl 36kr také plat na místě 130 dní roboty

²⁸⁶ AML, kn 136, fol. 3-5.

²⁸⁷ AML, kn 136, fol. 210.

²⁸⁸ V soupise mlýnů z roku 1704 pro městské panství není tento druhý desenský mlýn jmenován, ale ani v pozdějších pramenech a v gruntovní knize není uváděn jako nově vystavěný, jak bylo obvyklé u nových mlýnů té doby. Vzhledem k tomu, že k mlýnu od samého počátku patřilo i rozsáhlé hospodářství, usuzuji, že se jednalo o selskou živnost, ke které byl mlýn přistavěn. Co mne zarazí je, že v soupise daně z hlavy z roku 1746 je u mlynáře Víška jmenován výminkář Jan Šejbal. Byl to Šejbal bývalý mlynář nebo pouze hospodář. Měl něco společného s mlynářem Martinem Šejbalem z Dolního mlýna zhruba před sto lety?

²⁸⁹ AML, kn 136, fol. 205.

do důchodu vrchnostenského, 3 zl 30 kr úrok ze mlýna a 1 zl 42 kr svatojiřského a svatohavelského úroku.²⁹⁰ Mlýn neměl Josef v užívání dlouho, již roku 1801 jej prodal **Václavu Žitkovi** za 3300 zl.²⁹¹

²⁹⁰ Zajímavý je rozdíl robotních povinností mezi těmito mlýny. Zatímco dolní mlýn je zatížen týdně třemi dny tažní /zhruba 156 dní/ a 13ti dny ruční roboty ročně, horní mlýn vyplácí 130dní roboty. K tomu dolní mlynář platí větší úroky i daň z gruntu a dodává vrchnosti šindel. Dolní mlýn byl tedy podstatně víc zatížen robotami než horní.

²⁹¹ AML, kn 136, fol. 210-211.

Mlýny v Horní Sloupnici

Mlýn v Horní Sloupnici 1			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1654	Václav Papnar	1	
1674	Lorenc Cziczka	1	
1704	Jakub Hájek 1747	1	
1760	Mikuláš Hájek		155kop
1773	Václav Waha		200kop
1774	Josef Brauner		217kop
1787	Václav Müller		710 zlatých

Již v polovině 17. století klapaly v Horní Sloupnici čtyři mlýny na Sloupnickém potoce.²⁹² Roku 1760 dědí mlýn /č.p.193/²⁹³ po svém otci **Mikuláš Hájek**. Cena mlýna je stanovena na 155kop. Ročně platí „...jeden a půl kopy, z mlýna třetí díl contribuce a hájového ovsa čtvrtý díl...“. Navíc platí „...bratru Václavovi za ustoupenou 6 kop a svadební vejpravu Magdaleně a Jakobovi...“.²⁹⁴ Roku 1773 koupil mlýn **Václav Waha** za 200kop. Na mlýně jsou však dluhy ve výši 94 kop 27grošů. Mimo jiné i do kasy sirotčí, kontribuce, úrok do důchodu, mlynáři končinskýmu aj. K mlýnu musel přistavět výminek pro bývalého mlynáře.²⁹⁵ Václav Waha se patrně značných dluhů a pohledávek zalekl nebo přecenil své schopnosti mlynáře a hospodáře a mlýn prodal. Dalším majitel se tak o rok a půl později stává **Josef Brauner**. Ten koupil mlýn za 217kop, závdavkem ve výši 157kop všechny dluhy vyrovnal. Pro Mikuláše Hájka postavil chaloupku u mlýna jako vejminek a jeho dcerám byl povinen vydat svatební výbavu.²⁹⁶ Josef Brauner mlynařil až do roku 1787, kdy prodal živnost **Václavu Müllerovi** za 710zlatých. Dluhy na mlýně byly opět značné, dosahovaly 620 zlatých. Mimo jiné dlužil Josef Brauner za 4 měsíce contribuci, svatojiřský úrok, za sůl k obci a za robotu za ¼ letha 24krejcarů. Vůči vrchnosti byl mlynář povinován 13 dny pěší roboty, přádla tři 3kr a úroku z vody 4zlaté 40 krejcarů. Václav Müller je na mlýně jistě ještě roku 1808.²⁹⁷

²⁹² Pro tuto práci jsem pro rozlišení jednotlivých mlýnů zvolila jednoduché očíslování 1 až 4. Je pravděpodobné, že v této době měly mlýny svá přízviska, která se mohla dochovat až do dnešních časů, ale pro tuto základní orientaci v mlýnech v Horní Sloupnici snad číselné označení postačí. Podobně jsem postupovala i v ostatních vsích, kde se nacházel více než jeden mlýn.

²⁹³ AML, kn 139, fol 24.

²⁹⁴ AML, kn 139, fol 21.

²⁹⁵ AML, kn 139, fol 21-22.

²⁹⁶ AML, kn 139, fol 22-23.

²⁹⁷ AML, kn 139, fol 24-26.

Mlýn v Horní Sloupnici 2			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1654	Lorentz Siedra	1	
1674	Lorentz Siedra	1	
1704	Václav Mikulecký	1	
	Mikuláš Mikulecký 1746		850kop
1746	Václav Mikulecký 1779		553kop15gr
1780	Jan Mikulecký	pila	700kop
1812	Matěj Dvořák		2000zlatých

Václav Mikulecký koupil mlýn v Horní Sloupnici o jednom složení /č.p.127/²⁹⁸ od svého otce **Mikuláše Mikuleckého** za 553 kop 15 grošů i když dřívější hodnota mlýna byla 850 kop. K živnosti patřilo v roce 1746 také „...3 klisny, 1 kráva, 1 kohout, 4 slepice, Vůz, Pluch a Brány s Železem, Sekyra, Motika, Lopata, Pila, 2 Wydle, Kopáč, Řezačka...“. Mlynář Václav splácí mlýn otci po 5 kopách ročně a navíc platí k záduši Sloupenskému od dvou do čtyř kop ročně.²⁹⁹ Roku 1780 přešel mlýn na syna **Jana** a jeho cena byla navýšena na 700 kop, protože Václav přistavěl k mlýnu i pilu. Podle tzv. vycenění, které si Jan vyžádal roku 1797 patřilo k živnosti „...19 jiter 786 /čtverečních/ sáhův vorné role, též 3 jitra 898 /čtverečních/ sáhův luk se zahradou a 11 jiter 1369 /čtverečních/ sáhův lesa, kterážto živnost i s tím při té samý se vynacházejícím mlýnem...“ celé hospodářství má dle „...ve věci zběhlých mužův...“ hodnotu celých 900 zlatých rýnských. Vycenění z roku 1807 stanovilo hodnotu gruntu dokonce na 2000 zlatých. Roku 1812 prodal mlýn manželům **Matěji a Marianě Dvořákových**.³⁰⁰

Mlýn v Horní Sloupnici 3			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1654	Jiří Pospíšil	1	
1674	Jiří Pospíšil	1	
1704	Václav Pospíšil	1	
1747	Václav Pospíšil		
1758	Matěj Zeman jinak Pospíšil	Od otce Václava Zemana	400kop
1788	Jan Pospíšil		400kop

²⁹⁸ AML, kn 139, fol. 136.

²⁹⁹ AML, kn 139, fol. 131.

³⁰⁰ AML, kn 139, fol.132-136.

Jan Pospíšil zdědil grunt s mlýnem /č.p.132/³⁰¹ za 400 kop. K usedlosti patřilo podle nového vycenění „...pod 71 $\frac{3}{4}$ Měřic worný Role s Přílohy, pod 11 $\frac{3}{4}$ Měřic půl Zahrady a Pastvíska, též pod 56 $\frac{3}{4}$ Měřic Lesa...“. Jeho otec **Matěj** si dopodrobna určuje podmínky postoupení živnosti a výminek. Svému bratru Matějovi musí nový hospodář vyplatit 20 kop za ustoupenou. „Povinnost držitele živnosti tato bude: každotýhoně skrze celý rok 2 koněm 3 dny roboty tažní konati, auroku jak Jiřského tak Havelského každého po 1 zl 6 kr též z Přádla 11 kr y z Wody 4 zl 40 kr, do důchodův obecních každoročně spláceti neměně 4 Měřice 1 $\frac{1}{4}$ Mírky Ovsu, od 1 kopy šest kusů Šindela své vrchnosti odváděti zavázán bude.“³⁰²

Mlýn v Horní Sloupnici 4			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1654	Martin Dlouhý	1	
1674	Jiří Dlouhý	1	
1704	Jakub Macháček	1	
1747	Vojtěch Mikulecký		
	Vdova Mikulecká		
1765	Vojtěch Mikulecký		289 kop
1792	František Mikulecký	Voják	275zl
1811	Vdova Veronika	Za nezletilého syna Františka	2700zl

Vojtěch Mikulecký koupil roku 1765 živnost selskou s mlýnem /č.p.123/³⁰³ od své matky, **vdovy po Vojtěchovi Mikuleckým**. Ke gruntu, jehož cena byla stanovena na 289 kop, patří kromě mlýna i 21 strychů polí, 8 strychů ladem ležící půdy a 3 strychy lesa a také „...2 klisny, 1 jalovice, Vůz, Pluch a Brány, Sekyra, Motika, Lopata, Wydle, 5 slepic a 1 kohout...“. ³⁰⁴ V roce 1792, při předání živnosti nejstaršímu synu Vojtěchovi, se dozvídáme, že již po léta je mlýn od živnosti selské oddělen a tímto zápisem se definitivně odděluje. Cena živnosti je 275 zlatých. Platy na sv. Jiří a sv. Havla 51kr, z přádla 10.. a šindel, roboty s koněm a pěší.³⁰⁵ Mlýn odevzdává Vojtěch svému mladšímu synu **Františkovi** za 275 zlatých.³⁰⁶ Mlynář je povinen ročně 13 dní ruční roboty a platí daň z vody 4zl 40kr. Dalším poplatkem je úrok 1zl 36kr skládaný při sv. Václavu na statek svého bratra „pro časy budoucí“. Zvláštní je, že při zápisu Vojtěcha na statek je jeho bratr uváděn toho času na vojně a při odhadu mlýna v roce

³⁰¹ AML, kn 139, fol. 173.

³⁰² AML, kn 139, fol. 173-174.

³⁰³ AML, kn 139, fol. 118.

³⁰⁴ AML, kn 139, fol. 111-113.

³⁰⁵ AML, kn 139, fol. 113 - 117.

³⁰⁶ Z toho, že si na mlýně vymíňuje vejminek, usuzuji, že v předchozích letech na mlýně hospodařil? Otázkou zůstává zda byla cena mlýna odpovídající skutečnosti nebo byla stanovena s ohledem na prodej mezi rodinnými příslušníky.

1795 je František označen za „...*Vojáka Slavného Regimentu Prinz Oranien...*“. Odhad vypracovaly mistři mlynářského řemesla Jan Zavřel Rychtář Dolní Sloupnice a Matěj Podhajský, přítomen byl i rychtář Horní Sloupnice. Mlýn, „...*při kterém Werk, jedna Světnice a Kuchin, jeden Chliv pro 4 Kusy hovězího dobytka, též Sklep se nachází, po bedlivém vyšetření vyšacovali na šest set zlatých rýnských...*“. K mlýnu patří ještě jedna velká a jedna malá zahrada, obě za 200 zlatých. František vlastnil mlýn necelých dvacet let. V roce 1811 byl tento mlýn v hodnotě 2700 zlatých připsán jeho vdově Veronice a to až do zletilosti jejich syna Františka.³⁰⁷

³⁰⁷ AML, kn 139, fol. 118 -120.

Mlýny v Dolní Sloupnici

Mlýn v Dolní Sloupnici 1			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1704	Mikuláš Kroulík	Nově vystavěn	
	Dorota Kroulíková		
1741	Václav Havlík		150kop
1766	Václav Havlík		150kop
1778	Matěj Havlík		440zl
1789	František Miller		700zl

Tento mlýn v Dolní Sloupnici je v soupise mlýnů z roku 1704 uváděn jako nově postavený mlýn /č.p.22/³⁰⁸ **Mikuláše Kroulíka**. Roku 1741 zakoupil mlýn o jednom složení od vdovy Doroty Kroulíkové **Václav Havlík**. Cena živnosti byla stanovena na 150 kop. Na závdavek 40kop složil hotově 20kop a ostatní peníze má skládat při sv. Václavu po 6 kopách. K mlýnu dostává „...*dva kameny, jeden Sochor železnej, 2 Woškrtý, 1 Pamerlici, 1 Kleště napínací, 1 Sekeru, Motiku, Widle k pecy, Widle k hnoji...*“. Vdova má na mlýně právo doživotního výminku a mimo jiné i společného stolu s hospodářem.³⁰⁹

Po smrti svého otce převzal hospodářství syn **Václav Havlík**. Stalo se tak roku 1766 a cena mlýna byla při převodu opět 150 kop. Závdavek 50 kop měl pokrýt dluhy: „...*Do Sirotčí Casy Města Litomyšle 20 zl, ... do Končinskýho Mlejna za Kamen, Wáclavu Mikuleckýmu /mlynáři/ z Horní Sloupnice...*“. Roku 1776 má již všechny pohledávky vyplaceny.³¹⁰ Třetím majitelem z rodu Havlíků se stal roku 1778 **Matěj Havlík**, který koupil mlýn od svého otce za 440zl. Za mlýn zaplatil skoro celou sumu v hotovosti. Zbýlých 70zl mělo pokrýt dluhy, které kupující přebral i s hospodářstvím.³¹¹ Vybavení mlýna bylo o několik kusů bohatší, než když jej přebíral otec Václav. K mlýnskému nádobí přibýly dvě síta na obilí zvané toky, pytlíky, jedno žejbro, dvě nasejpký, smeták a lopatka. Na mlýně byl stále vejminek, kde žila matka hospodáře poté, co předala mlýn synovi.³¹² Matějem skončilo mlynaření rodiny Havlíkové a na mlýn přišel roku 1789 nový mlynář **František Miller**, budoucí zeť Matěje Havlíka. Živnost svého tchána zakoupil za 700zlatých.³¹³

³⁰⁸ AML, kn 138, fol. 49.

³⁰⁹ AML, kn 138, fol. 45.

³¹⁰ AML, kn 138, fol. 45-47.

³¹¹ Mimo jiné se jednalo o dluhy do sirotčí kasy, k mlynářskému cechu v Litomyšli, do důchodu městského za třešňové stromy, za svatohavelský úrok, své sestře Alžbětě svatební výbavu aj.

³¹² AML, kn 138, fol. 47-49.

³¹³ Dalším majitelem byl od roku 1835 Jan Podhajský a po něm roku 1844 Jan Mikulecký. AML, kn 138, fol. 49-52.

Mlýn v Dolní Sloupnici 2			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1654	Johann Hanus		
1674	Johann Hanus		
1704	Johann Hanus ³¹⁴		
	Matěj Mikulecký		
1738	Jakub Mikulecký		100kop
1771	Jan Mikulecký		150kop
1806	Josef Mikulecký		400zl

„**Jakub Mikulecký**³¹⁵ vzal Mlýn na Obci od **Matěje Mikuleckého** otce svého, kterej Prwe k jeho Gruntu Patřil za Summu 100kop.“ Závavek 50kop měl splatit na dvakrát, 25 kop při zápisu roku 1738 a 25 kop v roce 1739. Ostatní gruntovní peníze měl platit každý rok na sv. Václava po 5 kopách. K tomu mlýnu „...*Kameny a jinší věci co k mlejnu patří...*“ mu prodávající předává.³¹⁶

Po otci převzal mlýn /č.p.38staré, 150 nové/³¹⁷ **Jan Mikulecký** v roce 1771 za sumu 150 kop. Bývalý mlynář si ještě za svého hospodaření postavil výminek, který je v gruntovním zápise v roce 1771 podrobně rozepsán: „*Vimiňuje sobie otec každoročně 3str Setého Obilí a každým hodům půl Wěrtel Bílí Mouky, kus Zahrady až pod Hrušku a u Hrušky celou tu Chaloupku, co sobie wistavěl a pod ní Chlív, na Wrchu nad tou Chaloupkou Stodůlku do Smrti obou, též nad Lednicí Zahrádku, co je od obce najatá, též sobie vimiňuje.*“ Oproti zvykům u jiných gruntů, jsou povinnosti majitele tohoto mlýna popsány velice neurčitě: „*Ostatní Auroky Wrchnostenský dle jí Wůle, wíc y menie wybejvat bude, jak se uzná.*“ Lidmila, patrně sestra nového mlynáře, má právo dostat z hospodářství svatební výbavu.³¹⁸

Roku 1806 převzal mlýn po zemřelém otci **Josef Mikulecký**. Ten však byl v té době ještě nezletilým, a tak se v zápise objevuje i jeho poručník Mikuláš Mikulecký. Cenu mlýna

³¹⁴ Nelze s jistotou určit, že se opravdu jedná právě o mlýn Jana Hanuse, na kterém později hospodařil mlynářský rod Mikuleckých. Druhou možností je mlýn, který v roce 1704 spravoval Mikuláš Huchs. Chybí mi spojovací členek mezi majiteli mlýna u těchto dvou živností a přesněji to opravdu neurčím.

³¹⁵ Jakub Mikulecký je uveden v soupise k dani z hlavy z roku 1746 jako mlynář v Dolní Sloupnici a na výminku je uveden František Mikulecký a ne otec Matěj. Byla to jen záměna jmen nebo se jednalo např. o dědečka? Ale k roku 1704 žádný Mikulecký není ve Sloupnici mlynářem.

³¹⁶ AML, kn 138, fol. 189.

³¹⁷ AML, kn 138, fol. 189.

³¹⁸ AML, kn 138, fol. 189-190.

určil již otec ve své závěti v hodnotě 400 zl. Z toho měl Josef vyplatit své maceše Dorotě 100 kop a zbylých tři sta odkázal otec právě jemu - novému hospodáři.³¹⁹

Mlýn v Dolní Sloupnici 3			
Rok	Mlynář	Počet složení	Cena
1654	Jakob Zemanek		
1674	Jakob Zemanek		
1704	Mikuláš Huchs		
1747	Jakub Zavřel		
1762	Jan Zavřel		200kop
1797	Jakub Zavřel		500zl

Tento třetí mlýn /č.p.95/³²⁰ v Dolní Sloupnici patřil již od roku 1654 **Jakubu Zemánkovi**. V roce 1704 byl majitelem živnosti **Mikuláš Huchs** a zhruba o půl století později zde nacházíme prvního mlynáře z rodu Zavřelů.³²¹ **Jakub Zavřel** hospodařil na mlýně do roku 1762, kdy předal mlýn synovi jménem **Jan**. Cena nemovitosti byla stanovena na 200kop. Závdavek ve výši 50kop pokryl dluhy a mimo jiné i náklady na pohřeb Heleny Zavřelky /matky nebo babičky/. „*K tomu Mlejnku se přidávaj 2 Woškrty, jedny Kleště podpínací a 1 Pernerlice.*“ Uvedený výčet přídavek spolu s tržní cenou jasně ukazují, že se jednalo o malý mlýnek u chalupy, patrně o jednom složení. Také roční splátky gruntovních peněz byly pouhé 2 kopy. Kromě splacení mlýna a na něm vázaných dluhů, bylo povinností mlynáře také vydání věna bratru Mikulášovi a sestře Kateřině.³²² Když v roce 1797 přechází mlýn na Janova syna **Jakuba**, je právě strýc Mikuláš poručníkem nezletilého nastupujícího mlynáře. Cena této mlynářské živnosti byla na sklonku 18. století 500zl. Bývalý mlynář hospodářství rozšířil, mlýn byl o dvou složeních. Jan „...synovi svému **Jakubovi** tentýž *dobrovolně odprodany Mlejn k jeho samolibému Wládnutí, též následující přídavky*

³¹⁹ Josef tak přišel k mlynářské živnosti poměrně lacino, za pouhých sto kop. AML, kn 138, fol. 190-191.

³²⁰ AML, kn 138, fol. 236.

³²¹ Jak jsem se již zmínila u dolnosloupenského mlýna označeného číslem dvě, nejsem schopna stoprocentně určit, který z mlýnů přešel do rukou Mikuleckých a který do vlastnictví Zavřelů. Ztotožnění mlýna Mikuláše Huchse s živností Jakuba Zavřela zakládám na nepatrné, leč jediné možné spojitosti, kterou jsem v gruntovních zápisech postřehla. V 17. a počátku 18. století byla příjmení věcí sice obvyklou, ale nestálou. Jednalo spíše o tzv. přízvisko, nežli o jméno. Takové přízvisko pak bylo často spojováno úžeji s nemovitostí než s rodinou. Vzhledem k tomu, že v dlužích, které splácí Jan Zavřel, jsou jmenováni i nápadníci po Mikuláši Čermákovi a jméno Huchs je v tomto kraji a době dosti neobvyklé, dovoluji si navrhnout odvážnou hypotézu. Ztotožňuji Mikuláše Huchse majitele mlýna v roce 1704 s tímto Mikulášem Čermákem. Spoléhat na stejné křestní jméno a na to, že Čermákové byli v kraji ve většině z rodu mlynářů, je dosti neodborné, ale jak jsem již řekla, je to pouze má domněnka.

³²² AML, kn 138, fol. 235-236.

odevzdává a soce: Werk s dvouma mlejnskými kameny, 2 Pitlíky, 8 Nasejpek, z kterých dva s železnýma a jedna pak s dřevěnýma Obručmi zaopatřené jsou, 3 Žejbra, 1 Kaukolku, 2 Bejstřiky drátěný toky, 1 Smeták, 1 Lopatu, 2 Woškrti, 1 Špic, 1 Kleště podpínací, 1 železnou Gracy, 1 půdní dláto, 6kop otesaných palcův, 1 železnou Palici, 1 železnou Zděř na Kamen, 1 fojr na Pucování spařený, 1 Truhlu ve Mlejnici na vysejpání Šrotu, 1 rameční Pilku, 1 Kladní a 1 ruční Sekeru, 1 žlabní Motiku, 1 Stůl dubový, 1 celý s Madlem, 1 Almárku koutní, 1 moučnou Truhlu, 1 železný Kamenovec v Kamnech, 8 kusů dubovýho dříví na Hranici, 1 Widle k Peci, 1 Widle hnojný, 1 Motiku, 1 Lopatu, 3 Slepice a 1 Kohouta... “. K povinnostem mlynáře patřilo kromě daní i vykonat ročně třináct dní ruční roboty na vrchnostenském, platit nájem z vody ve výši 4 zl 40 kr a „...odsejpat... “ 1 měřici 8 mírek hájového ovsa.³²³

³²³ AML, kn 138, fol. 236-238.

VII. Mlýny zámeckého panství

VII. 1. Panský mlýn

Po pivovaru byl druhým nejvýnosnějším podnikem litomyšlského velkostatku panský mlýn ve městě, který je zmíněn již v urbáři z roku 1552, blíže pak popsán v urbáři Marka Lanškrounského z roku 1610. Mlýn byl postaven z kamene a cihel, se dvěma podlahami pro obilí a sklad. Z celkového počtu sedmi kol byla čtyři moučná, dvě sladová a jedno stupní. Jednalo se o největší mlýn celého velkostatku, ostatní mlýny měly nanejvýše tři, častěji však jen jedno či dvě, moučná kola. Dle urbáře byl roční užitek mlýna 280 korců sladu a 150 korců pšenice a žita. Moučným prachem se ve mlýně ročně vykrmilo 24 vepřů. Čistý výnos panského mlýna byl 165 kop 20 gr.č.³²⁴ Povinnost mlít slad v tomto panském mlýně měl každý měšťan, který měl právo vařit pivo. To samo o sobě zcela stačilo k uhrazení spotřeby panského pivovaru, který měl podle urbáře roční spotřebu 220 korců sladu.³²⁵

V dalších pramenech je panský mlýn vždy popisován jen obecně. A tak se tedy o něm i o konkrétních osudech panských mlynářů dozvídáme jen zlomkovitě, a to především z městských knih.

O panském mlynáři **Janu Šrutovi**³²⁶ se píše mimo jiné i ve smlouvě mezi jeho vdovou Annou a dcerou Maryanou z roku 1631. Jak je zřejmé, v roce 1631 byl však již po smrti. Ovdovělá **Anna Šrutová** vzala živnost v hodnotě 400 kop po svém muži a vyplácela patrně nevlastní dceři Maryaně 8 kop ročně.³²⁷

Dalším panským mlynářem, o němž nacházíme zmínku v knize poručenství a kšaftů, je **Jakub Winter**. Ještě roku 1649 zakoupil kus louky v Cerekvici za 80 kop míšenských.³²⁸ Když v roce 1650 umíral, odkázal „...svůj stateček movitý i nemovitý a dům ve městě manželce Kateřině za její manželskou věrnost...“ a péči v jeho nemoci.³²⁹ Po 10ti zlatých

³²⁴ K této sumě došel Křivka porovnáním dat urbáře a odhadu litomyšlského panství z roku 1600. Podle odhadu činil roční výnos mlýna 262 1/2 strychu sladu, měřičně činilo 16 strychů pšenice a 165 strychů žita. Urbář počítá s menším výnosem sladu o 17 1/2 str., příjem měřičného ze semletého obilí je naopak větší o 31 str. Takže odhad mezi odhadem a urbářem činil celkem 13 1/2 strychu. Hrubý výnos mlýna tak byl podle odhadu ročně 248 kop gr.č. Vydání činilo třetinu hrubého příjmu, takže čistý výnos panského mlýna byl 165 kop 20 gr.č.

³²⁵ KŘIVKA. *Litomyšlský velkostatek* s. 34 - 35.

³²⁶ Mlynář Jan Šrut je roku 1651 uváděn v Soupise podle víry na Dolním předměstí města Litomyšle. Podle toho, že od roku 1631 byla mlynářkou na panském mlýně Anna Šrutová, lze předpokládat, že tento Jan mohl být v roce 1631 její nezletilý syn, který se o dvacet let později již také živil mlynářským řemeslem.

³²⁷ Podle tohoto zápisu byla tedy Anna Šrutová panskou mlynářkou. AML, kn 112, fol. 42.

³²⁸ POZK, inv.č. 3, fol. 770.

³²⁹ V Soupise podle víry opravdu najdeme ve městě dům Kateřiny Mlynářky, ve kterém žila spolu s podruhem Janem Trubačem, jeho manželkou Annou a jedenáctiletým Matějem Strejčkem. O rok později je však Kateřina již znovu provdána. V závěti jejího bývalého tchána Matouše Wintra je jmenována jako Kateřina Helerová, vdova po synu Jakubovi.

rýnských odkázal svému bratru Matoušovi, sestře Anně a klášteru „*Piarum Scholarum*“ v Litomyšli. Sourozencům navíc odkázal dvě krávy a dvanáct ovcí s jehňaty. Svému otci Matoušovi Wintrovi a maceše Anně dal k užívání světničku ve svém domě až do jejich smrti.³³⁰

Když o dva roky později umíral zmiňovaný otec **Matouš**, byl ve své závěti uváděn jako „...*Matouš Winter starší mlynář panský z města Litomyšle...*“. Stal se tak, patrně po smrti svého syna Jakuba, opět panským mlynářem. V Matoušově závěti najdeme zajímavou zmínku o dluhu obce litomyšlské: „*Co se dotěže toho za touto poctivou obci majícího dluhu, v kterýmžto dle za sebou mající jistoty, mlejn slove Pražský obecní mně zastavený jest. Tomu chci co auroku přichází, aby tito jmenované osoby se na rovný díl vždycky a až do zase vyplacení téhož mlejna dělily. Totiž Anna manželka, Matouš syn a Anna dcera má.*“ Z téže dlužné sumy hlavní 700 zlatých rýnských odkázal Matouš Kateřině Helerově, vdově po svém synu Jakubovi, 45 zlatých, které mu dlužila a on ji tak tento dluh odpustil. Manželka a děti byly povinny platit vrchnosti úrok ze mlýna. Závěť byla sepsána v panském mlýně ve městě Litomyšli.³³¹ Po Matoušovi se mlýna ujala jeho žena a děti. Mlynařila tak matka Anna nebo syn Matouš.

Urbář z roku 1659 popisuje panský mlýn jako mlýn ve městě Litomyšli, patřící k zámku, o pěti složeních a s jednou stoupou. Z mlýna se ročně odevzdávalo „*Weitzen 20 Str, Khorn 160 Str und 10 Schwein*“ / 20 strychů pšenice, 160 strychů obilí a deset prasat.³³²

Panským mlynářem, který sepsal závěť roku 1673, byl **Václav Šrut**³³³ měšťan a soused z dolního předměstí. Grunt odkázal synu **Františkovi** za 160 kop, které má po třech kopách ročně vyplácet matce a sourozencům.³³⁴ Roku 1676 se dle výkazu o stavu zásob obilí na panských dvorech nacházelo na panském mlýně 1500 strychů obilí.³³⁵

K roku 1704 byl panským mlynářem **Mikuláš Čermák**. K mlýnu se uvádí, že má 4 mlýnská složení a mlynář platí nájem 70 zlatých ročně, 20 strychů pšenice a 100 strychů obilí.³³⁶

³³⁰ AML, kn 112, fol. 77.

³³¹ Otázkou je, zda byl mlynář panský mlynářem nájemním a do mlýna chodil jako do práce nebo jestli v něm i žil. Jakub Winter měl měšťanský dům ve městě. Stejně tak i Václav Šrut byl označen za měšťana a souseda z dolního předměstí. Na druhou možnost zase poukazuje kšaft Matouše Wintera sepsaný v panském mlýně. AML, kn 112, fol. 80.

³³² VsL, inv.č. 3041, fol. 9b.

³³³ Mlynář Václav Šrut je uveden roku 1651 v Soupise poddaných podle víry na litomyšlském předměstí. V tomto roce je uveden jako dvacetiletý, takže by se mohlo jednat o toho samého mlynáře.

³³⁴ AML, kn 112, fol. 137b.

³³⁵ VsL, inv.č. 16487, kart. 666.

³³⁶ NAP, sign. S-2-17.

Pro léta 1730-1758 nám hospodářské inventáře panství přinášejí podrobný popis mlýnského složení u panského mlýna o pěti složeních. Mlýn měl tedy pět mlýnských kamenů spodků i běhounů, 22 obručí, 5 pánviček, 5 špic, 5 zděří do kamene, 5 moučných a 5 šrotovních truhel, 4 stoupy a jiné tzv. mlýnské nádoby. Tento stav se po zmíněných 28 let skoro nezměnil. V inventářích se můžeme dočíst, že se opravovala mlýnská kola a ostatní dřevěné příslušenství mlýna. Pokud se však pořizoval nový mlýnský kámen nebo jiné části mlýnského zařízení, není o tom v inventáři zmínka. Také k samotné budově mlýna, počtu místností nebo jinému příslušenství nevyčteme z inventáře podrobnější informace.³³⁷ Přitom v některých panských mlýnech bývaly i místnosti vyhrazené pro nenadálý příjezd vrchnosti.³³⁸

Panský mlýn byl po celou dobu nájemní živností. Vrchnost jej pronajímala za roční poplatek a naturálie. Nájemci pocházeli z řad mlynářů sdružených v litomyšlském cechu.

³³⁷ VsL, inv.č.12588 – 12611, sign. BVI/2.

³³⁸ BŮŽEK. *Věk urozených*. s. 175.

VII. 2. Mlýny vystavěné u rybníků

Již za Pernštejnů bylo na Litomyšlském panství 13 rybníků. Roku 1659 se na panství nacházelo 22 chovných rybníků s kapry /Karpfen Teuchter/, 37 rybníků pro chov štik /Hecht Teuchter/ a 5 tzv. Streicht Teuchter, rybníků jako dostupných zásobáren vody pro případ požáru.³³⁹ Rybníky jako zásobárna vody byly ideálním zdrojem vodní síly pro mlýnská kola. Podle soupisu mlýnů z roku 1704 bylo na panství 10 mlýnů postavených v blízkosti rybníků. Tyto mlýny byly tzv. zakoupené a tamější mlynáři byli zároveň i majitelé svých živností.³⁴⁰

Mlín pod rybníkem Švábem pod vsí Horkami

Mlín pod rybníkem Švábem pod vsí Horkami, který byl vystavěn panským nákladem, koupil roku 1694 **Václav Strnad**. Mlín o jednom složení s pilou byl prodán za sumu 200 kop míš. Kupující musel dát závdavek 50 kop a ročně platil po 8 kopách do důchodu zámeckého. Naproti tomu pokud bude řezat na pile panská prkna, bude mu vypláceno od 1 kopy do 15 gr. K příslušenství mlýna patřilo: „...*mlýnské kameny 1 Běhoun a 1 Spodek, 1 Vřeteno, 1 Zdeře na řídeli, 4 Špicy, 1 Kleště podpínací 1, Čepy 2, Voškrti 2, Zdeře do kamení 1, Zdeře na kladnice 4, sochor 1, palice 1, pila 1, klíč k natahování, klička s řebenem 1, botky 2, pilním 1, zděřina na pastorku 1, čep na pastorku 1, klika 1, Mlejnský pytlík 1, Mlejnská truhla 1 třemen 1, šrouby 2, klameny 2 zděře na vodním řídlu 3, čepy 2, nacrorlyčky 4, nacrorlyčky 2, truhlice kovaná 1...*“.³⁴¹ Václav Strnad hospodařil na mlýně do roku 1702, kdy jej prodal **Václavu Wočetkovi** za 215 kop míšenských v hotovosti. Protože má nový mlynář mlýn zaplacený, bude platit do důchodu zámeckého ročně 8 kop míš. Příslušenství mlýna zůstává stejné. Objevuje se tu konkrétní vymezení tzv. rajónu, který zahrnuje celou obec horeckou.³⁴²

Roku 1757, kdy kupuje mlýn od svého otce Václava syn **František**, zní jejich příjmení již **Wocelka**. Přistavěný mlýn o dvou složeních byl prodán za sumu 300 kop míš. Suma případně po 50 kopách „...*kupujícímu Františkovi, sestře Dorotě manželce Karla Kpraba z Pelina, Marianie manželce Jana Jettmara z Tisový, Annie manželce Karla Podhajského z pod Lačnova, Rozině manželce Jana Jabrhela z Kornic, Kateřině manželce Jana Strmada z Tisové...*“.³⁴² Do důchodu zámeckého ročně 20 kr a též do Horek ke gruntu záleskýmu za

³³⁹ VsL, inv.č. 3041, fol. 541-543.

³⁴⁰ I v seznamu mlýnů z roku 1704 jsou mlýny u rybníků uváděny hned za panským mlýnem, což dokládá jejich význačné postavení nad ostatními mlýny.

³⁴¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 8a.

³⁴² POZK, inv.č. 2108, fol. 8b.

„...k tomu mlejnu někdy prodaný kousek zahrady...“ od roku 1757 po 7 kr ročně. Otec si činí doživotní výminek s právem mletí aj.³⁴³

Roku 1763 koupil mlýn po nebožtíkovi Františkovi Wocelkovi **Josef Strnad**³⁴⁴ za sumu 400 kop míš. Kupujícím, Dorotě dceři do Netřebý a Annie dceři do Zálší měl vyplatit po 100 kopách, dcerám navíc ročně po 10 kopách /každé celkem 50 kop/ za hospodářské věci. Do důchodu vrchnostenského odváděl mlynář 20 kr ročně. I nadále platil Matouši Horákovi z Horek nájemné ze zahrádky u mlýna zakoupené roku 1757 ročně 7 kr. Obec Horecká a Worlovská mají povinnost mlít v tomto mlýně.³⁴⁵

Mlýn u rybníka Horeczkého

Tento mlýn pod Horeckým rybníkem, který měl tři složení a jednu jahelku, koupil roku 1694 **Václav Niemecz** za 300 kop. Mlýn byl vystavěn panským nákladem a tak jej majitel, po složení závdavku ve výši 60 kop, splácel po 8 kopách ročně do vrchnostenského důchodu. Dále mlynář odváděl „...15 kop plat z vody aneb z mlejna a 6 kop za prase...“. Oproti tomu strouha, která vodu k mlýnu vede, se jednou ročně „...skrze robotíře vyčistí...“, kterým mlynář zaplatí chlebem. Příslušenství mlýna: „...mlýnské kameny 3, běhoun a spodek 7 Vřetena 3 Zdeře na řídeli 12, čepy na zřideli 6 voškry 2, Špice 2 Kleště podpínací 1 Zdeře do kamení 3 Zdeře na kladnice 12 vobruče na kamení 3, Mlejnský pytlíky 3, mírka 1, železnej sochor 1, Mlejnský truhly 3...“.³⁴⁶

V roce 1702 koupil tento mlýn zvaný „...na Netřeby pod Velkým rybníkem horeckým...“ od Václava Němce **Václav Strnad**³⁴⁷ za 400 kop. Němec měl totiž dluhy ve vrchnostenských platech přes 200 kop. Mlýn zaplatil mlynář Strnad v hotovosti. Podmínky platů zůstávají stejné –15 kop do důchodu a 6 kop za krmný prase. Sousedé Heřmanští a Netřebští vozí obilí do tohoto mlýna. I když ještě roku 1711 přikoupil mlynář Václav Strnad kopaninu za 75 kop³⁴⁸, již o tři roky dříve sepsal svou poslední vůli. V závěti odkázal mlýn svému synu Karlovi, ale počítal s tím, že po jeho smrti bude ještě nějaký čas hospodařit jeho manželka a pak odevzdá mlýn s veškerým příslušenstvím synu. K mlýnu patřilo kromě

³⁴³ POZK, inv.č. 2108, fol. 9a.

³⁴⁴ Předpokládám, že se jednalo o synovce Františka Wocelky, jehož sestra byla provdána za Jana Strnada mlynáře z Tisové. Josef tak mohl být její a Janův syn. Mlýn tak v podstatě zůstal v rodině.

³⁴⁵ POZK, inv.č. 2108, fol. 9b.

³⁴⁶ POZK, inv.č. 2108, fol. 15a.

³⁴⁷ Byl to tentýž Václav Strnad, který koupil roku 1694 mlýn pod rybníkem Švábem pod stejnou vsí Horky? Je to dosti pravděpodobné, protože právě v roce 1702 prodal mlýn pod rybníkem Švábem a měl tak na ruce 215kop míšenských. Za mlýn horecký zaplatil 400kop v hotovosti a stal se novým mlynářem na sousedním mlýně.

³⁴⁸ POZK, inv.č. 2108, fol. 15b.

mlýnského náradí ještě: „...1 klisna za 10 fr, 1 řebec za 30 fr, 2 krávy za 8 fr /16 fr/, 1 volek za 7 fr, 1 vůz kovaný prostřední za 8 fr, 1 pluh za 1 fr, 1 brány špatný 1 fr...“.³⁴⁹

Matka tak hospodařila na mlýně od Václavovi smrti v roce 1719 až do roku 1727, kdy mlýn převzal právoplatný dědic **Karel Strnad**. Mlýn na Netřebí, jehož cena byla stále 400 kop, měl pouze dvoje složení, což se odráží i ve výčtu příslušejícího mlýnského nádobí. Platy a čištění strouhy zůstávají i povinnost Heřmanských a Netřebských mlít v tomto mlýně. Nastupující hospodář musel sirotkům po Václavovi Strnadovi Václavovi, Kristýně a Anně / tedy svým sourozencům/ vydat svatební výbavu a matka měla na mlýně doživotní výminek.³⁵⁰ Karel hospodařil na netřebském mlýně necelých dvacet let. Po jeho smrti roku 1746 se k pozůstalé vdově Dorotě a jejím pěti dětem přiznal **Matěj Kašpar**. Přebíral mlýn na 15 let do dospělosti nevlastního syna Karla. Pokud by se s Karlem cokoliv stalo měl mlýn připadnout jeho bratru Josefovi. Mlýn i s přikoupenou kopianinou měl hodnotu 485 kop 42 gr míš. Z mlýna se odváděl úrok z vody 30 kop, k obci Heřmanský z role 7 kop. Platy a čištění strouhy zůstávají i vymezený rajon mlýna je stále stejný.³⁵¹ I když měl mlýn otčím pouze na 15 let, přejímá syn Karel živnost od své matky až po 22 letech. V té době je již Matěj Kašpar po smrti. Mlýn tedy patrně spravovala mlynářka **Dorota Strnadová**. Cenu mlýna 485 kop 42gr míš. vyplatil nastupující mlynář **Karel Strnad** hotově. Po Matějovi Kašparovi zůstal syn František, kterému byl mladý mlynář povinen vydat svatební výbavu. Jmenovanému bratru a matce měl mlynář také zajistit na mlýně byt a stravu.³⁵²

Mlýn pod rybníkem Němčickým

Mlýn o dvou složeních s pilou vystavěný vrchností pod Němčickým rybníkem³⁵³ koupil roku 1694 mlynář **Pavel Žitko** za 200 kop. Zavdal 50 kop a ostatní peníze měl platit po 5 opách, k tomu každý rok za melivo po 8 kopách do důchodu, k obci Němčický po 1 kopě.

K mlýnu patřilo: „...1 kolo vodní dobrý, 2 paleční kola dobrý, 1 dobrej řídel, 6 běhounů a 6 spodků, 2 vřetena, 8 zděří na kladnici, 4čepy a 2 pánvičky k vřetenu, 2 kypřice a 2 voškrty, 2 špice, 2 hemrlice...“ „Při pile 1 starý vodní kolo, 1 paleční potřebovaný, 1 pila, 2 třemeny, 1 šroub, 3 klamry, 4 zděře na řídeli, 3 čepy, 6 zděří na pastorky, 1 klika, 1 vrchllice ukovaná, 1 klíč k natahování, 1 kolečko šyrbené“. Pavel Žitko zemřel někdy v roce 1711/1712 a mlýn

³⁴⁹ Cena mlýna podle závěti byla 500zlatých. POZK, inv.č. 17405, fol. 9b.

³⁵⁰ POZK, inv.č. 2108, fol. 16b.

³⁵¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 17b.

³⁵² POZK, inv.č. 2108, fol. 18a.

³⁵³ Vší Němčice protéká tzv. Končinský potok, který v minulosti napájel dnes již neexistující Němčický rybník.

předala jeho žena Alžběta synu Janovi. Jan zaplatil otcovi dluhy ve výši 100kop a zbylých sto kop z hodnoty mlýna měl rozdělit mezi svých šest sourozenců.³⁵⁴

Jan Žitko mlynařil v Němčicích pouhé čtyři roky. Již roku 1716 se k vdově Anně po nebožtíkovi Janovi přiznal **Jiřík Lana**. Podle dalších zápisů se dá předpokládat, že se ujímal mlýna jen na určitou dobu, přesně do dospělosti syna Jana Žitky.³⁵⁵

Jan Žitka mladší koupil mlýn od svého otčima roku 1730 za 200 kop. Zavdati měl 10 kop Jiřímu Lánovy, 30 kop mateři Anně a sobě 60 kop. Bratru Josefovi zaplatil Jan 16 kop za ustoupenou. Mlynář Jan Žitka hospodařil na němčickém mlýně úctyhodných čtyřicet let³⁵⁶

Roku 1771 koupil mlýn o dvojitým složením s pilou za 200 kop od svého otce **Jan Žitka**. Zavdávek 100 kop patří „...*Janovi kupujícímu, Kateřině Sedláčkově do Kornic, Maryaně Abrahamové do Tržku, Jakubovi synu do kasy a Heleně Jettmarové do Hrušovy. Ostatní gruntovní peníze po 5 kopách ročně dle knih zámeckých...*“.³⁵⁷

Mlýn u dvora Sedlišského

Mlýn ve vsi Sedliška o jednom složení vystavěný vrchností u panského dvora „...*spolu s jedním nade mlejnem ležícím k zdržování vody potřebným rybníkem...*“ koupil roku 1694 **Jiřík Buchta**. Na mlýn v hodnotě 100 kop zavdal 30 kop a ostatek měl platit po 5 kopách ročně. Z meliva odváděl ročně stálého platu po 6 kopách do důchodu zámeckého. K mlýnu patřilo toto mlýnské nádobí: „...*1 Běhoun, 2 Spodky, 1 Vřeteno, 2 Čepy, 4 Zdeře na řídeli, 2 Voškrti, 1 Špice, 1 Pamerlice, 1 Kleště podpínací, 1 Zdeře do kamene, 4 Zdeře na kladnici, 1 Pytlík, 1 Mlejnská, 1 Strojecí truhla, 1 sochor železný, palice není...*“. V roce 1707 má mlýn „...*náležitě zaplacený...*“.³⁵⁸

Od Jiříka Buchty koupil mlýn roku 1716 **Jakub Kolář**. Cena mlýna byla stanovena na 150 kop. Zavdati měl 50 kop, ale měl jen 15 kop a tak zbytek závdavku bude platit o sv. Václavu po 5 kopách a ostatní gruntovní peníze taktéž až do vyjití celé sumy. Mimo stálé platy bude platit z meliva ročně po 6 kopách. Ke gruntu dostává navíc 1 krávu, osení na zimu a jarního ječmena, „...*z nichž sobě prodávající vymíňuje třetí snop...*“. Vlastnické vztahy na tomto mlýně však byly poněkud složitější. Podle toho, že nový mlynář měl vydat „...*vejpravu dětem po Jakubovi Buchtovi Matějovi, Anně a Dorotě...*“, usuzuji, že po Jiříkovi Buchtovi

³⁵⁴ POZK, inv.č. 2108, fol. 28ab.

³⁵⁵ Ve výpisu jmen nárokujících roční splátky se objevuje jméno Martin Žitko z Aujezda – příbuzný? POZK, inv.č. 2108, fol. 29a.

³⁵⁶ Josef byl asi starším bratrem mlynáře a ten mu tak zaplatil za tzv. ustoupenou, což znamenalo, že se starší bratr vzdal práva na mlýn ve prospěch mladšího sourozence. Byl to poměrně častý jev, kdy byl starší sourozenec vyplacen, protože nechtěl nebo se nemohl ujmout otcovi živnosti. POZK, inv.č. 2108, fol. 29b.

³⁵⁷ POZK, inv.č. 2108, fol. 30a.

³⁵⁸ POZK, inv.č. 2108, fol. 35a.

hospodařil na mlýně jeho syn Jakub. Jiřík Buchta proto mlýn Jakubu Kolářovi, který se přiženil k vdově po Jakubu Buchtovi, pouze propůjčuje. Právoplatným dědicem živnosti byl Jiřího vnuk Matěj. Pokud by se ten učil mlynářskému řemeslu, měl po 20 letech převzít tento mlýn. Pokud by se však rozhodl pro jiné řemeslo, měl mu hospodář po postoupení mlýna v jeho volbě pomáhati. Prodávající si se svou ženou vymíňuje výminek. Jak vyplývá z dalšího zápisu „...protože dědic Matěj před několika lety zběhl z panství, dal se na vojnu a teď o něm nikdo nic nev...í“, získal Jakub Kolář přece jenom mlýn pro sebe a své potomky. Z rodiny Buchtových žila na mlýně ještě Jakobova dcera Anna Buchtová, které měl mlynář v případě potřeby vypravit odpovídající věno.³⁵⁹

Po svém otci Jakobovi Kolářovi hospodařil od roku 1756 na mlýně syn **Václav Kolář**. Za čtyřicet let, kdy byl Jakub mlynářem na mlýně u Sedlit'ského dvora, se mlýn přistavěl a cena mlýna se zvýšila na 200 kop, na kterou měl nový mlynář zavdat 100 kop. Navíc byl povinen dát svým sourozencům Jakobovi³⁶⁰, Kateřině, Josefovi, Žofii a Janovi odpovídající výbavu. Nejmladšímu Janovi měl poskytnout byt a stravu a podporovat ho na zvoleném řemesle. Mlynář Václav je v gruntovním zápise zmiňován ještě v roce 1765.³⁶¹

Mlýn pod rybníkem Košířem

Podkošířský mlýn klapal pod rybníkem Košířem³⁶² rozkládajícím se v sousedství vsi Nedošín. Mlýn, který měl troje složení, pilu a obecní zahradu koupil v roce 1702 **Václav Čermák** za sumu 450 kop. Zavdal 100 kop a zbytek peněz platil ročně po 20 kopách do důchodu, k tomu daň z vody a meliva ročně po 30 kopách, na sv. Jana a o Vánocích po 15 kopách. Obci Nedošín odevzdával za užívání zahrady po 1 kopě ročně. Naproti tomu nespadá pod contribuci obecní a kdyby se staly nějaké škody na rybníce, stržení hráze, které by poškodili mlýn a on mlít nemohl, tehdy dostane dříví na opravu. Při sušení neb lovení rybníka Košíř má se jemu „...dle kophorti aurok pashirovati...“, ale i v ten čas musí platit gruntovní peníze. Za řezání panských klád dostane 2kr za kládu. V zápise najdeme i upomínku ohledně vztahů s panským mlynářem, podle kterého podkošířský mlynář „...nemá mlynáři Panskému šrota ven z města vyvážet...i“.³⁶³

Od Václava koupil mlýn s druhou přikoupenou zahradou jeho syn **Lukáš Čermák**. Cena mlýna při prodeji byla 476 kop. Na mlýně však byly značné dluhy totiž „...za

³⁵⁹ POZK, inv.č. 2108, fol. 35ab.

³⁶⁰ Bratru Jakobovi měl dát navíc 20 kop za ustoupení dědičného práva na mlýn.

³⁶¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 37a.

³⁶² Dnes nacházíme v dané lokalitě dva rybníky Malý a Velký Košíř. Tento mlýn kladu k Velkému Košíři, který je blíže vsi Nedošín.

³⁶³ POZK, inv.č. 2108, fol. 57a.

restitovaný panský prkna 64zl 4kr, gruntovní peníze a nájem za rok 1718 43zl 45kr, za koupenou zahradu 15zl, contribučnímu 18zl, Václavovi Jetmarovi z Hrušový 4zl 30kr, Jakubovi Kroulíkovi do Sloupnice 3zl, Janovi Liškovi do Litomyšle 2zl 21kr, Matějovi Hanouškovi 2zl 30kr, Lukášovi synu nynějšímu kupujícímu hospodářovi 11zl 30kr, Rozině dceři 7zl 30kr, Václavovi synu 13zl, Janovi synu na vojnu kdyby se navrátil za hřebce 20zl... “. Roku 1720 skládá Lukáš poslední gruntovní peníze.³⁶⁴

Roku 1731 se přiznal k vdově po Lukáši Čermákovi **Jiřík Švihel** a ujal se tak mlýna na 17let do dospělosti Lukášova syna Daniela. Mlýn, který měl 2 složení, pilu a 2 zahrady, byl vyšacován na 476 kop. Živnost však byla i nadále zatížena značnými starými i novými dluhy.³⁶⁵ Také stálé platy z vody a meliva byly zvýšeny na 40 zl a plat na sv. Jana na 20 zl. K mlýnu patřilo: „...1Klisna, 1 Wůz kovaný, 1Pluch, Item ke Mlejnu běhounů 3, Spodků 5, Wobruč železnou 1, čepů 12, Břetna 3, Pánvičky 3, Zděře do kamena 2, Woškrti 2, Perlice 1, Špice železný 2, Kleště podpínací 1, Wierta 1, Čtvrťci 1, Mírka 1, Nasejčky 3, Truhly velký 3, Truhly malý 1, Pytlíky 3, Kraml 4, Sochor železný 1, Pila 1, Pilník 1 Wobručí Řídelních železných 16 a stůl ve světnici 1... “. Mlynář Jiřík Švihel platí do roku 1744.³⁶⁶

Daniel Čermák koupil mlýn o trojím složení s pilou a zahradami od svého otčima roku 1749 za sumu 476 kop. Závďavek 157 kop patří prodávajícímu a známým osobám z předešlých zápisů. Přídavky a mlýnské nářadí zůstávají stejné. Mlynář musí dát výbavu dětem Lukáše Čermáka Vojtěchovi, Johaně a Anně. Ostatní peníze se mají rozdělit mezi Václava Čermáka /ale ten z panství zběhl/ již do důchodu, po Lukášovi Čermákovi Kateřině Češkově, Johaně Kvapilové, Danielovi a Annie, Kateřině Brachtlově, dětem po Janovi Žitkovi, Annie Kopecké, Rozině Duchoslavovi aj.³⁶⁷

V roce 1767, kdy mlýn koupil **Jan Syrový**, se jeho cena skoro zdvojnásobila. Nový mlynář zaplatil za mlynářskou živnost 876 kop. Splácí dluhy známým věřitelům a dědicům a mezi jinými dluhy i několika šenkýřům za pivo. V zápise se nachází i zajímavá právní formulace: „Při mlýně, co je hlínou zamazáno a hřebíkem přibito, celým právem kupujícímu

³⁶⁴ POZK, inv.č. 2108, fol. 58a.

³⁶⁵ „...Dcerám Rozině, Anně a Bietě ze zahrady 5zl, staré dluhy Václavovi Jetmarovi z Hrušový, Janovi Liškovi do Litomyšle, Rozině dceři, Janovi synu na vojnu kdyby se navrátil za hřebce 20zl, nového dluhu Vojtovi Wajnerovi, pacholkovi služby a děvečce, Francovi Brachtlovi do Osíka, Matějovi Brachtlovi do Němbšitz, Fischmeistrovi, Karáskovi, Dozenskému Šentýřovi za kamení, cechmistrovi mlynářskému 1zl., mladšímu cechu mlynářskému 2zl, k témuž cechu když za mistra přistupoval 2zl, Kašparovi Špatlákovi, Antoslovi?, Václavu Čermákovi, Janovi Panouškovi od díla kovářského, Kateřině Marčíkové, k obci auroku ze zahrady, srážku na stavení kupujícímu aj.“

³⁶⁶ POZK, inv.č. 2108, fol. 59b.

³⁶⁷ POZK, inv.č. 2108, fol. 62a.

se zanechává.“ Děti Daniela Čermáka mají na budoucí časy předkupní právo na tento mlýn.³⁶⁸

Mlýn a pila u rybníka Hvězda

Mlýn u rybníka Hvězda³⁶⁹ koupil roku 1710 **Johann Kraus**. Cena mlýna o dvou složeních byla 350 zlatých rýnských.³⁷⁰ U mlýna stála také pila, jejímž majitelem se po mlynáři Krausovi stal jeho syn **Antonín**. Ten koupil pilu v roce 1740 za 50 zl něm.³⁷¹ Mlýn přešel na syna Johanna, který za něj zaplatil 300 zl. Ročně pak měl platit rentu 40 zlatých. Vrchnost dbala na to, aby mlynář mlýn udržoval v dobrém stavu a kdyby se měl prodávat, aby byla včas informována o změně majitele. **Johann Kraus mladší** byl zřejmě dobrým hospodářem a na mlýně se mu dařilo, protože měl mlýn za dva roky splacený.³⁷²

Mlýn pod rybníkem Štítem

Roku 1720 žádal **Jakub Abraham** o povolení vystavět na půdě³⁷³, kterou má za roční nájem v dědičném držení, na svůj náklad mlýn. Abraham pochází z Morašic a půda, kde chce stavět, se nachází pod rybníkem Štítem poblíž Tržku. Postavený mlýn si šacoval na 300 kop a mlýn měl zcela zaplacen. Jeho potomci však z tohoto mlýna budou platit roční úrok 24 zl. Vrchnost může výši nájemného v budoucnu upravovat.³⁷⁴

Josef Abraham kupuje mlýn roku 1750 za 500 kop a zavdati má 200 kop. 100 kop mu otec dává a 100 kop patří jeho dvěma vnukům.³⁷⁵ K mlýnu patřilo: „...2Běhouny, 2 Spodky, Pruty 2, železný Wobruče na kameny 2, Voškrti, Pamerlice 1, Špice, Kleště podpínací 1, Pytlíků 6, železnej Sochor 1, železnou Palici 1, Sekery 2, Motika 1, Lopata 1...“. Mlynář musí vydat svatební výbavu svým sestrám Anně a Maryaně. Otec má na mlýně právo doživotního výminku. Mlynář splácí gruntovní peníze dětem Jakuba Abrahama Dorotě Krajčové, Žofii Soukupové, Kateřině Kolářové, Anně a Maryaně ročně po 6 kopách.³⁷⁶

³⁶⁸ POZK, inv.č. 2108, fol. 63b.

³⁶⁹ Rybník Hvězda, který založil v roce 1372 biskup Albrecht ze Šternberka, je napájen řekou Třebovkou a dodnes je největším rybníkem v okolí Opatova.

³⁷⁰ POZK, inv.č. 2108, fol. 92a.

³⁷¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 114a.

³⁷² POZK, inv.č. 2108, fol. 93a.

³⁷³ Zmíněný pozemek však nebyl panský, ale patřil Štěpánovi Najtovi z Nedošína. Ten dostal jiný kus louky nad Nedošínskou papírnou a pozemek pak opravdu přešel do dědičného držení mlynáře.

³⁷⁴ POZK, inv.č. 2108, fol. 105a.

³⁷⁵ synům Jakuba Soukupa z Morašic, totiž Václavovi a Josefovi do kasy sirotčí.

³⁷⁶ Platí ještě roku 1771. POZK, inv.č. 2108, fol. 105b.

Mlýn pod rybníkem Lačnovem

Ignatius Podhajský koupil roku 1731 mlýn pod rybníkem Lačnovem³⁷⁷ od svého strýce **Františka Podhajského**, který jej vystavěl na svůj náklad za sumu 265 kop 42 gr a 6 dr. Cena pokryje dlužné platy vrchnosti a jiné dluhy, zbytek případně prodávajícímu a vnukům Ignatia Podhajského a jejich matce, vdově po synu Gabrielovi. K mlýnu se vážala jedna zajímavá výjimka: „*Poněvadž obec Wracovská, když k panství Brandejskému přivtělena, melivem ke mlejnu Polniskému přináleželi, aby však tento mlynář mohl dostát svým závazkům a platiti smluvený aurok, je celé obci nařízeno jezdit s melivem právě do tohoto mlýna.*“ Ignatius platí ještě roku 1738, roku 1739 je již mlynářem v obci Osíku. Ale zde má stále dluhy, které se mu převádějí na nynější mlýn v Osíku.³⁷⁸

Roku 1739 koupil tento mlýn od svého bratra **Karel Podhajský** za 300 kop, které si vypůjčil od svého švagra Františka Wečetky. Složil hned 40 kop a dále měl platit ročně po 10 kopách až do vyplacení sumy, pokud by se však po tři léta s platbou opomněl, může mu švagr splacené peníze vrátit a sám se ujmout tohoto mlýna. Obec wracovská, která nyní patří k panství Litomyšlskému, má povinnost mlít v tomto mlýně. Mlynář splácí Františku Wečetkovi a dále Dorotě Strnadové, Anně Kvapilové a Žofii Strnadové.³⁷⁹

Dalším majitelem z rodu Podhajských byl **Augustin**, který roku 1768 koupil mlýn od své matky za 300 kop.³⁸⁰

Mlýn pod Horkama u rybníka Heřmánek

Jan Brýdl s povolením vrchnosti vystavěl roku 1740 mlýn na půdě Jakuba Eliáše z Horek. Mlýn si šacuje na 250 kop míš. Ročně bude odvádět do důchodu 25 zl nájmu. Kdyby rybník zvaný Heřmánek, který pro tento mlýn zadržuje vodu, měl utrpět nějakou škodu od vody na hrázy nebo na rybách, je za tyto škody odpovědný držitel mlýna a musí vrchnosti škody nahradit. Za pozemek pod mlýnem a palouk, které dostal od vrchnosti dědičně má ke gruntu Eliášovu platit ročně 2zl 30kr. Roku 1752 přikoupil mlynář palouk od Jana Kroulíka z Heřmanic za 68 zl a vystavěl na něm chlívy a založil sad.³⁸¹

Roku 1762 koupil mlýn od svého otce **Franz Brydl** za 300 kop. Peníze se mají vyplatit následovně: „...*nápadníkům po Vítovi Jílkovi do Malých Sedlišť 87 kop 31 gr, do*

³⁷⁷ Rybník Lačnov se nachází v blízkosti vsi Betlem a je napájen stejnojmennou říčkou. Betlemským potokem, který dnes vzájemně propojuje rybníky Lačnov, Velký Zálešský a také rybník Chobot, ze kterého voda odtéká zpět do Loučné. Jedná se tedy o celou rybniční soustavu, která je závislá na vodoteči Loučné. Rybník Lačnov nemá nic společného se vsí Český Lačnov u Svitav, jak by snad mohl svým názvem evokovat.

³⁷⁸ POZK, inv.č. 2108, fol. 120a.

³⁷⁹ POZK, inv.č. 2108, fol. 121a.

³⁸⁰ POZK, inv.č. 2108, fol. 123a.

³⁸¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 137a.

casy sirotčí na dluh 31 kop 30 gr a otci 180 kop 59 gr...“. Navíc měl mlynář vydat odpovídající věno sestře Anně a otci výminek, „...*ten ale až do své vůle hospodařit bude...“*. V roce 1769 má Franz Brydl mlýn doplacen.³⁸²

Opatovský mlýn

Jednalo se o jeden z pěti mlýnů ve vsi Opatov „...*Bey dem Gabl Teich zu Abssdorf stehenden Mühl...“*. Roku 1767 koupil mlýn od Mattese Pušky **Wentzl Gerlich**. Cena mlýna byla 411 kop 25 gr 5 dr. K povinnostem mlynáře patřilo platit vrchnosti po celý rok 10 strychů obilí. Z mlýna se odvádí také daň z vody a to i v případě zimních mrazů nebo letního sucha.³⁸³

³⁸² POZK, inv.č. 2108, fol. 138a.

³⁸³ Václav Gerlich je v prameni uveden jako jediný majitel tohoto opatovského mlýna, který mlýn koupil a má na něj pořízen tzv. gruntovní zápis. Mates Puška je uveden jen jako bývalý majitel, který měl patrně mlýn pouze v nájmu. POZK, inv.č. 2108, fol. 125a.

VII. 3. Mlýny na Loučné a jejich přítocích

Centrum celého panství, město Litomyšl, leží na řece Loučné, která je zároveň nejvýznamnější vodotečí oblasti. Řeka Loučná pramení ve Svitavské pahorkatině u obce Karle, Chmelíkem, Trstenicí a Čistou. V Trstenici ústí do Loučné potok Od Hájku a v Čisté přibírá vodu Jalového potoka. V téže obci mizí řeka pod zemí, aby se o několik set metrů dále opět objevila v obci Benátky. Řeka Loučná zásobovala vodou mlýny ve městě Litomyšli, Lánech, Nedošíně, Tržku a také rybník Košíř. Posledními osadami na Loučné, které ještě spadaly do územního rozsahu litomyšlského panství, byla Cerekvice nad Loučnou a Hrušová.

Přítokem Loučné je nejen Jalový potok s mlýny v Sebranicích, ale také Sloupnický potok, který se vlévá do Loučné nedaleko Choceňského předměstí. Sloupnický potok přiváděl vodu na mlýny v Horní a Dolní Sloupnici³⁸⁴ a Borové u Českých Heřmanic. Pod Českými Heřmanicemi bylo a dodnes je několik rybníků, pod jejichž stavidly se otáčela mlýnská kola. Z Dolního Heřmanského rybníka vytéká Betlemský potok, který vede vodu k rybníku Lačnov u vsi Betlem. Rybník Lačnov, u kterého stál mlýn, je propojen vodotečí Betlem s Velkým Zálešským rybníkem a rybníkem Chobotem. Samotný Sloupnický potok vedl vodu i na mlýn v Tisové. Také Končinský potok je přítokem Loučné. Pramení pod Mendrykou a přivádí vodu na mlýn v Janově, Strakově a Končinách.³⁸⁵ Do Loučné se vlévá u Cerekvice nad Loučnou. Přítokem Končinského potoka je Zlatý pásek, který vedl vodu do vsí Člupek, Němčice a Podrybník.³⁸⁶

Trstenice/Strenitz

Prvním mlýnem na toku Loučné byl Trstenický mlýn /č.p.144/ o jednom složení na nestálé vodě, na kterém hospodařil v roce 1704 **Václav Mlynář**.³⁸⁷ Dalším doloženým mlynářem byl patrně syn **Petr Mlynář**.³⁸⁸ K roku 1772 byl na tomto mlýně uveden mlynář **Johann Minář**. Mlýn byl zapsán jako nemovitost pod číslem popisným 93 a Janovým předchůdcem byl jmenován **Václav Mlinář**. Z živnosti odevzdával hospodář ročně 14 zl 30 kr, na sv. Jiří a sv. Havla 2 zl 13 kr, na sv. Jana a sv. Martina 54 kr a vánoční úrok ve výši 48 kr. Z mlýna odevzdával také naturální dávky v obilí ve výši 24 měřic.³⁸⁹

³⁸⁴ viz kapitola Mlýny ve vsích městského panství.

³⁸⁵ Viz kapitoly Mlýny ve vsích městského panství.

³⁸⁶ Dodnes stojí na potoce Zlatý pásek osm mlýnů, dva v Člupku, pět v Němčicích a jeden v osadě Podrybník. Ta dostala svůj název podle dnes již neexistující vodní stavby-rybníka, zdroje vodní síly pro mlýn.

³⁸⁷ NAP, sign. S-2-17.

³⁸⁸ VsL, inv.č. 16486, kart. 665.

³⁸⁹ VsL, inv.č. 3066, Trstenice.

Čistá /Litterbachy

Mlýn v Čisté koupil roku 1640 od **Jiřka Mlynáře Jan Sobola**. Podle zápisu v gruntovní knize byl mlýn značně zpustlý a jeho cena byla stanovena na 196 kop.³⁹⁰ Roku 1650 koupil mlýn v obci Litterbachy **Havel Mlynář** „...*Za Krčemní*...“ po svém otci Janu Sobolovi za 190 kop.³⁹¹ V roce 1772 hospodařil na tomto mlýně o dvou složeních **Jiří Mlynář**. Jeho předchůdcem byl opět mlynář jménem **Havel Mlynář**. Z mlýna se platilo na sv. Jiří a sv. Havla 1 zl 28 kr, na sv. Jana a sv. Martina 33 kr a vánoční úrok ve výši 49 kr. Z mlýna odevzdával také naturální dávky v obilí. Šesti zlatými se mlynář vyplácel z roboty a stejně tak platil namísto krmení vepře 7 zl a za dva kapouny 24 kr.³⁹²

Druhý mlýn ve vsi koupil roku 1644 **Jiří Michálek** /jinak **Kolyáš**/ od **Michala Mlynáře** za 300 kop v hotovosti.³⁹³

V roce 1704 semílaly mouku v Čisté dva mlýny o dvou složeních na nestálé vodě. Na jednom hospodařil **Jiří Kopecký** a na druhém **Adam Skrčený**.³⁹⁴ Někdy před rokem 1733 je na Kopeckého mlýně nějaký **Michálek** a na druhém **Adam Zakrněný**.³⁹⁵

Benátky

Již roku 1644 však nacházíme zmínku o **Janu Mlynáři Kopeckým**, který prodal kus louky za 300 kop Jiříku Elliášovi z Tisové.³⁹⁶ Mlýn koupil tento **Jan Krčinský** /jinak Kopecký/ již roku 1635, kdy se přizemil k Maruši, vdově po **Janovi Kopeckým**. Mlýn jej přišel na 250 kop. Jan Krčinský držel mlýn ještě roku 1651.³⁹⁷ Dalším mlýnem v Benátkách v tomto období byla živnost **Pavla Cejpa jinak Stehlíka**, který ji koupil roku 1637 od vdovy **Mangdaleny Mariškové** /jinak **Buchtový**/ za 610 kop.³⁹⁸ Třetím benátským mlýnem byl

³⁹⁰ POZK, inv.č. 2, fol. 503a.

³⁹¹ Ve vyjmenovaných splátkách se objevuje i suma nápadníkům po Jiříkovi Mlynáři, který byl dle mého předpokladu mlynářem před Janem Sobolem, tedy před rokem 1644. Přízvisko Havla Mlynáře „Za Krčemní“ považuji za označení polohy mlýna za krčmou. Jde však opravdu jen o mou domněnku, protože další majitelé mlýna jako Adam Skrčený a Adam Zakrněný odvádějí mé teorie k jiné transliteraci a tím i k jiným závěrům. POZK, inv.č. 3, fol. 848.

³⁹² VsL, inv.č. 3066, Litterbachy.

³⁹³ Dále v zápise je nový mlynář jmenován také jako Jiřík Michal. POZK, inv.č. 3, fol. 564a.

³⁹⁴ NAP, sign. S-2-17.

³⁹⁵ Předpokládám, že Adam Skrčený a Adam Zakrněný jsou jeden a ten samý mlynář. Jejich příjmení bylo pořád spíše přízviskem než ustáleným jménem a vyjadřovalo patrně nějakou fyzickou odchylku majitele takového jména. Nelze vyloučit, že šlo o dědičnou tělesnou vadu, a tak nemohu vyloučit ani jejich příbuzenských vztah otce a syna. VsL, inv.č. 16486, kart. 665.

³⁹⁶ POZK, inv.č. 3, fol. 612ab.

³⁹⁷ POZK, inv.č. 2, fol. 241ab.

³⁹⁸ POZK Litomyšl, inv.č. 2, fol. 428a.

statek s polnostmi, který koupil v roce 1648 **Jan Jeník** od svého otce **Pavla**. Prodejní cena mlýna byla 1000 kop.³⁹⁹

Na počátku 18. století provozovali v Benátkách mlynářskou živnost stále tři mlynáři. Na největším benátském mlýně /č.p.56/ o třech složeních hospodařil v roce 1704 **Mikuláš Jeník**.⁴⁰⁰ Po něm je doložen až **František Surový** v roce 1772. Tento mlynář měl v roce 1798 k vrchnosti následující povinnosti: „9 měřic 11/2 mírky pšenice, 42měřic Ivěrtel a 3 mírky žita, hotových peněz za vepře 14 zl, úrok 3zl 30kr. K tomu složil do důchodu za sebe a své budoucí potomky 2070 zlatých.“⁴⁰¹

Druhý mlýn /č.p.54/ o dvou složeních měl v roce 1704 v držení také rod Jeníků, tentokrát **Jan Jeník**.⁴⁰² K roku 1772 byl mlynářem na tomto mlýně **Josef Jeník**. Ten platil na sv. Jiří a sv. Havla 15 kr a vánoční úrok ve výši 16 kr. Z mlýna odevzdával také naturální dávky v obilí, ale roboty nevykonával.⁴⁰³

Na třetím mlýně /č.p.49/ také o dvou složeních provozoval své řemeslo **Jakub Podhajský**.⁴⁰⁴ Toho záhy vystřídal **Martin Pakosta** a po něm se na mlýn dostal před rokem 1772 **Jan Koníček**. Z mlýna šlo do vrchnostenské pokladny na sv. Jiří a sv. Havla 45 kr a vánoční úrok ve výši 30 kr. Z mlýna odevzdával naturální dávky v obilí, ale od robot byl, stejně jako jeho sousedé v mlynářské živnosti, osvobozen.⁴⁰⁵

Litomyšl

V Litomyšli klapaly na řece Loučné jak panské tak i městske mlýny.⁴⁰⁶ Pro panství je zde třeba zmínit vedle panského mlýna i mlýn na předměstí Lány o třech složeních, ke kterému patřila pila. V roce 1640 koupil tento mlýn **Matouš Ležák** od svého tchána **Jiřího Mlynářovýho**. Cena mlýna byla 1900 kop míšenských.⁴⁰⁷ V roce 1647 koupil mlýn od svého švagra Matouše Ležáka **Johann Waydner**.⁴⁰⁸ V urbáři z roku 1659 je v Litomyšli uveden mlýn na předměstí Lány, na kterém hospodařil **Jan Wegnar**. Z mlýna o třech složeních platil na sv. Jiří a sv. Havla 30 gr a na sv. Jana a sv. Martina 18 gr 6 dr. K tomu odevzdával obilí /5 strychů pšenice a 40 strychů obilí/ a za dvě vykrmená prasata 12 kop míšenských.⁴⁰⁹

³⁹⁹ POZK, inv.č. 3, fol. 745.

⁴⁰⁰ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁰¹ VsL, Inv.č. 16187, sign VIII/9 – VIII/13, kart. 483.

⁴⁰² NAP, sign. S-2-17.

⁴⁰³ VsL, inv.č. 3066, Benátky.

⁴⁰⁴ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁰⁵ VsL, inv.č. 3066, Benátky.

⁴⁰⁶ Viz kapitola Městske mlýny.

⁴⁰⁷ POZK, inv.č. 2, fol. 469b.

⁴⁰⁸ POZK, inv.č. 3, fol. 793.

⁴⁰⁹ VsL, inv.č. 3041, fol.17.

V soupise mlýnů z roku 1704 je ve výčtu mlýnů na litomyšlském panství lánský mlýn popsán jako mlýn „*Vorstadt Zeyll*“.⁴¹⁰ Na tomto mlýně o dvou složeních mlynařil **Christián Langer** a odváděl vrchnosti 14 zlatých ročního nájmu, 5 strychů pšenice a 40 strychů obilí.⁴¹¹ Domnívám se, že dalším lánským mlynařem byl **Jakub Langer**, který je zmiňován při sporu pražského a konšelského mlynaře o vodu a velikost mlýnských kol v roce 1735.⁴¹²

Provozovatelem živnosti na lánském mlýně /č.p.46/ byl v roce 1762 **Jan Langer**.⁴¹³ Na mlýně o třech složeních s pilou Langer hospodařil ještě v roce 1772, kdy odváděl z mlýna roční daň 38 zlatých 3 krejcarey, gruntovní peníze ve formě tzv. svatojiřského, svatohavelského, svatojánského a svatomartinského úroku ve výši 35 kr. Obilní dávky činili 6 mírek pšenice a 60 mírek obilí. K tomu platil na místě dvou vykrmených vepřů 14 zl.⁴¹⁴

Nedošín

V Nedošíně se nacházely v polovině 18. století čtyři mlýny, kolik z nich ale bylo mlýnů semílajících mouku? Ve vsi byly i jiné podniky nazývané ve své době souhrnným označením mlýny. Jednalo se o papírnu a jirchářskou valchu.⁴¹⁵ Papírnu provozoval roku 1703 Jan Kroulík a po něm jeho syn Karel.⁴¹⁶ Cena papírny v té době byla 700 zlatých. Papírník platil 20 zl do důchodu a pět listů kancelářského papíru/ jeden list za 1 kr 30 dr/. V letech 1726 – 1769 hospodařil v papírně rod Plöchů.⁴¹⁷ Již roku 1708 je však zmíněn v Nedošíně mlýn **Jana Lokaje**, na kterého byla převedena daň z vody tzv. vodní nájem z kozderkovského mlýna Martina Kopeckého.⁴¹⁸ Jednalo se asi o nově vystavěný mlýn, protože v roce 1704 ještě v Nedošíně žádný obilní mlýn nebyl. Tomu by nasvědčoval i převedený vodní nájem. Další zmínku o nedošínském mlynaři najdeme v gruntovním zápise z roku 1764, týkajícím se zmíněné jirchářské valchy. Kromě platu do zámeckého důchodu platili jircháři ještě: „...*nedošínskému mlynaři Janovi Jiršovi a jeho potomkům 2 kopy, protože v době valchování se mlejnu voda ubírá...*“. V roce 1764 byl tedy mlynařem **Jan**

⁴¹⁰ Stejně je mlýn na předměstí Lány označen i v soupise pronajatých polí a luk z roku 1697. VsL, inv.č. 16486, kt. 665.

⁴¹¹ NAP, sign. S-2-17. Jak je vidět naturální dávky se za posledních padesát let nezměnily. Jen v soupise je uvedeno pouze obilí, v urbáři navíc i prasata, jako forma naturálního platu.

⁴¹² AML, kn 92, fol. 141, 143.

⁴¹³ Uveden jako poručník nezletilého Martina Syrového dědice mlýna v Dlouhých Lukách. POZK, inv.č. 2108, fol. 46b.

⁴¹⁴ VsL, inv.č. 3066, Litomyšl.

⁴¹⁵ Pokud tedy budeme papírnu a valchu počítat za dva mlýny, zbývají dva mlýny na obilí. Napovídají tomu i prameny, kde nacházíme dolního nedošínského mlynaře. Lze předpokládat, že existoval i horní nedošínský mlynař. Tedy dva mlýny na zpracování obilí. POZK, inv.č. 2108, fol. 151ab, 152a.

⁴¹⁶ POZK, inv.č. 2108, fol. 70-72.

⁴¹⁷ POZK, inv.č. 2108, fol. 73-76.

⁴¹⁸ Kozderkovský mlýn Václava Čermáka o jednom složení stál proti Pernštejnskému dvoru. Roku 1708 je však z mlýna pro nedostatek vody pouze chalupa. POZK, inv.č. 2108, fol. 65a-66b.

Jirša.⁴¹⁹ Roku 1797 si třetinu valchy koupil dolní nedošínský mlynář **Josef Čermák.**⁴²⁰ O pět let později však byl Josef po smrti a valchu od jeho potomků zakoupil Karel Welzl.⁴²¹

Druhý nedošínský mlýn, patrně horní, koupil **Augustin Buchtele** roku 1766 „...*slibem poddanosti mlýn v Nedošíně, vystavěný nákladem Jiřího Duchoslava za summu 800 zlatých od Terezie vdovy...*“. Pokud by se však Augustin Buchtele neoženil, popř. zůstal bez potomků, má na mlýn nárok František Svoboda.⁴²²

Tržek

Roku 1636 koupil mlýn v Tržku **Jan Šrut**, který se přiženil k Maryaně vdově po **Jiřím Procházkovi**. Za mlýn zaplatil 168 kop 24 gr.⁴²³ Kolem roku 1640 koupil mlýn v Tržku **Jiřík Podhajský** od **Jana Šruta** za 1000 kop.⁴²⁴ O tři roky později přešel mlýn v hodnotě 1070 kop na **Markuse Longra.**⁴²⁵

Roku 1654 se **Kryštof Keppert** přiženil ke Kristýně, vdově po **Markusu Longerovi**, a koupil po něm pozůstalý mlýn.⁴²⁶ Mlynářem na tomto mlýně byl v roce 1704 **Jan Keppert.**⁴²⁷ V roce 1772 je na mlýně /č.p.17/ uváděn mlynář **Josef Keppert**, který převzal živnost od **Kryštofa Mlynáře**. Z mlýna platil na sv. Jiří a sv. Havla 51 kr a na sv. Jana a sv. Martina 15 kr. Vánoční úrok činil 30 kr, k tomu se deseti zlatými vyplácel z roboty a za jednoho kapouna platil 12 kr.⁴²⁸

Cerekvice nad Loučnou

Cerekvický mlynář **Šimon Trnka** provozoval svou živnost od roku 1637. Okolnosti prodeje mlýna však byly poněkud složitější. Původně koupil mlýn v hodnotě 550ti kop Jan Špaček. Od smlouvy však odstoupil, a tak musel Viktorín Mlynář hledat nového

⁴¹⁹ POZK, inv.č. 2108, fol. 151a.

⁴²⁰ Tento dolní nedošínský mlýn může být také totožný s mlýnem pod rybníkem Košířem, který vlastnila rodina Čermákových již od počátku 18.století. I když roku 1767 koupil mlýn Jan Syrový, měli potomci Daniela Čermáka do budoucna předkupní právo na tento mlýn. Josef Čermák tak mohl hospodařit na mlýně pod rybníkem Košířem blízko Nedošína.

⁴²¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 155-156.

⁴²² POZK, inv.č. 2108, fol. 77a.

⁴²³ POZK, inv.č. 2, fol. 177ab.

⁴²⁴ POZK, inv.č. 2, fol. 585ab.

⁴²⁵ POZK, inv.č. 2, fol. 545ab.

⁴²⁶ Již roku 1647 však byl tržeckým mlynářem uváděn Kryštof Keppert, který koupil louku za 41 kop. Z ní měl pak ročně odvádět úrok 5 grošů do zámeckého důchodu. POZK, inv.č. 3, fol. 696. Mlynářem na tomto mlýně byl jistě ještě roku 1665. POZK, inv.č. 3, fol. 1009 a násl.

⁴²⁷ NAP, sign. S-2-17.

⁴²⁸ Domnívám se, že mlýn byl po celou dobu v držení rodu Keppertů a jméno Mlynář nebylo Kryštofovým příjmením ale spíše přízviskem. VsL, inv.č. 3066, Tržek.

kupce. Tím se stal již zmíněný Šimon Trnka.⁴²⁹ V roce 1649 přikoupil mlynář Trnka k hospodářství kus louky od pustého gruntu.⁴³⁰ Na tomto mlýně nacházíme roku 1704 **Jana Ťuhla**.⁴³¹ K roku 1749 je **Anna Tichlová**, mlynářka cerekvická potrestána pokutou za to, že ve městě složila víno bez řádného ohlášení. Pokutou je tzv. tuplovaná taxa, z níž polovina půjde do obecních důchodů a druhá „...*pánům denuntiantum*...“.⁴³²

Hrušová

Hrušovský mlýn o třech složeních koupil roku 1650 **Jan Kořínek**, který se přiženil k Evě, vdově po předchozím hospodáři **Janu Mlynáři**. Podle kšaftu byla cena mlýna 1500 kop míšenských. V rozporu k tak vysoké ceně mlýna se na konci zápisu můžeme dočíst: „*Přídavků mimo Nádobí ke Mlejnu Náležející ani dobytka žádného se nenachází.*“ K tomu byly na mlýně značné dluhy.⁴³³ Z urbáře z roku 1659 se můžeme dočíst, že mlynář Jan platil čtyřikrát ročně 28 gr, jednoho kapouna, 6 strychů pšenice a 30 strychů obilí. Na místo dvou vykrmených vepřů, které by měl ročně odevzdat vrchnosti, platil 12 kop.⁴³⁴ Hrušovským mlynářem v roce 1704 byl **Jan Kopecký**, který odevzdával z mlýna o dvou složeních 6 strychů pšenice a 26 strychů žita.⁴³⁵

Mlýny na Sloupenském potoce

Borova u Českých Heřmanic

Někdy před rokem 1754 vystavěl **Petr Horák** v Borové nový mlýn „...*na půdě patřící k záduši Heřmanský*...“. Po jeho smrti jej spravoval **Matěj Šipka**, který se přiženil k vdově Horákové. V roce 1754 koupil mlýn od svého otčima **Jiří Horák** za 300 kop. Nový mlynář platil ročně 4 kopy nájmu, k záduši Heřmanský 6kop a do důchodu zámeckého po 2 kopách.⁴³⁶ Již za čtrnáct let převzal mlýn od svého otce **Václav Horák**. Ještě téhož roku však Václav umírá a mlýn kupuje **Jan Podhajský**.⁴³⁷

⁴²⁹ Mlynářem byl Šimon jistě ještě roku 1653/1664/. POZK, inv.č. 2, fol. 423ab.

⁴³⁰ POZK, inv.č. 3, fol. 823.

⁴³¹ NAP, sign. S-2-17.

⁴³² Jak je patrné do kontroly dodržování městských nařízení se zapojoval kde kdo a udavačství se vyplácelo v každé době. AML, kn 47, fol. 8a.

⁴³³ POZK, inv.č. 3, fol. 857.

⁴³⁴ VsL, inv.č. 3041, fol.319b.

⁴³⁵ NAP, sign. S-2-17.

⁴³⁶ POZK, inv.č. 2108, fol. 144a.

⁴³⁷ POZK, inv.č. 2108, fol. 144b-145ab.

Tisová

Ondřej Strnad koupil roku 1694 mlýn o dvou složeních pod dvorem panským „...vystavěný nákladem panským s kusem zahrady ode dvora až k potoku i hrázy u dolního rybníka za summu 200 kop míš...“. Podle předešlého nadání měla celá obec Tisovská povinnost mlít právě v tomto mlýně. Do důchodu zámeckého platil mlynář 10 kop míš., za krmení jednoho prasete po 3kopách. Přidáno mu k tomu mlejnu. „...Mlýnské kameny běhouny 4 Spodky 4 Vřetena 2 Zdeře na řídeli 8 Čepy v řídelích 4 Voškrti 2 Špicy 1 Kleště podpínací 1 Zdeře do kamení 2 Zdeře na kladnice 8 Mlejnský pytlíky 2 Železnou palicí 1...“.⁴³⁸

Roku 1700 koupil mlýn po svém otci **Matouš Strnad** za 200 kop. Platy do zámeckého důchodu zůstávají stejné. Roku 1718 měl mlynář mlýn zaplacený.⁴³⁹ Po jednatřiceti letech mlynaření předal Matouš mlýn synu **Janovi**. Cena živnosti byla stále 200 kop a výše závdavku 50 kop. Ale vybavení mlýna bylo obohaceno o „...Mlejnský truhly 2 Strojící truhlu 1 Kotel měděnej 1 Kamnovej měděnej 1...“. Otec odešel se svou ženou na výminek, kde roku 1739 zemřel.⁴⁴⁰ Tři roky poté, co mlýn doplatil, jej Jan postoupil svému synu **Janu Strnadovi mladšímu**. Roku 1744 tak koupil Jan mlýn za 400 kop.⁴⁴¹ Bratrům Jiřímu, Josefovi a Jakubovi i sestře Kateřině musel mlynář vydat svatební výbavu. Obvykle se výbava skládala z obilí, piva, peněz na maso, koření, šaty aj. Sourozenci však byly ještě malí a měli vyrůstat až do dospělosti na mlýně. Roku 1752 měl Jan Strnad mladší mlýn zaplacen.

Druhý mlýn v Tisové vystavěl někdy před rokem 1740 mlynář **Václav Syrový**. Právě ve zmíněném roce jej od něho koupil **Jan Kúrka** za 208 kop 34 gr 2 dr. Z této sumy se musely zaplatit dluhy za obilí, do důchodu zámeckého, za nájemné, za pivo a konkrétním osobám, jimž předchozí mlynář dlužil. Roční plat z mlýna do důchodu byl 12 zl, obci tisovské odevzdával mlynář „...za místo kde mlýn stojí...“ 1 kopu. Po otci koupil mlýn roku 1760 **Václav Kúrka**, který jej splácel pouhé dva roky.⁴⁴²

⁴³⁸ POZK, inv.č. 2108, fol. 1a.

⁴³⁹ POZK, inv.č. 2108, fol. 1b.

⁴⁴⁰ POZK, inv.č. 2108, fol. 2ab.

⁴⁴¹ Jak je uvedeno v zápise, byla cena mlýna navýšena především kvůli pozůstalým pěti sirotkům. Tržní hodnota mlýna byla ve skutečnosti 200kop. POZK, inv.č. 2108, fol. 3a.

⁴⁴² POZK, inv.č. 2108, fol. 133ab.

Mlýny na Končinském potoce a jeho přítocích

Janov

Janovský mlýn koupil roku 1644 **Mates Prap** od **Matěje Prapa** za 230 kop.⁴⁴³ K roku 1659 hospodařil na tomto mlýně o jednom složení **Jiří Todel**, který odevzdával ze své živnosti do vrchnostenského důchodu 2 strychy obilí.⁴⁴⁴ Na stejném mlýně byl roku 1704 mlynářem **Jakub Picha**.⁴⁴⁵ V roce 1772 klapaly v Janově dva obilní mlýny o jednom složení. První mlýn /č.p.90/ spravoval po **Jiřím Šteffrovi Johann Khol**, který platil roční daň ve výši 4zlatých 51 krejcarů. Druhý mlýn /č.p.78/ měl pod svým vedením mlynář **Petr Pahr**. Předchozím mlynářem na tomto mlýně byl **Jan Hájek**. Z mlýna se odevzdávala roční daň 2 zlaté.⁴⁴⁶

Strakov

Prvním doloženým mlynářem ve Strakově byl **Martin Fracek**, od kterého koupil živnost v roce 1724 **Mikuláš Kozák**. Cena mlýna zvaného „...*Pod Pazuchou*...“ o jednom složení byla 85 kop 42 gr a mlynář odváděl 15 kop ročního nájmu do důchodu. Po svém bratru Mikulášovi koupil mlýn v roce 1742 **Joseph Kozák**. Mlýn splácel své švagrové po dvou kopách ročně.⁴⁴⁷ Dalším majitelem se stal o rok později **Josef Brachtl**. Ale ani on nemlynařil na tomto mlýně dlouho. Již roku 1747 jej prodal **Janu Slezákovi** za 170 kop. Na mlýn si však pro sebe a své děti vymínil do budoucna předkupní právo.⁴⁴⁸

Člupek

Jiřík Lana koupil roku 1727 mlýn od vdovy Mariany po **Matějovi Podhajským**, který jej „...*na svůj náklad a s povolením vrchnosti vystavěl*...“. Zeť Jiří Lana koupil mlýn za 500 kop i s přikoupenou loukou a dílem na Podhajském mlýně v Němčicích. Závďavek 200 kop patřil kupujícímu, Matějovi synu, Matějovi Brachtlovi, dceři Marianě Brachtlové, mateři a Annie manželce Jiřího Lany. Nový mlynář však nebyl roku 1727 ještě zdaleka svým vlastním pánem, neboť: „*Vejmínek sobě mateř činí, až když mlýn postoupí, protože ještě do své vůle hospodařiti chce*.“ Roční nájem do důchodu byl 1strych pšenice, 4 strychy žita a 3

⁴⁴³ POZK, inv.č. 3, fol. 686.

⁴⁴⁴ VsL, inv.č. 3041, fol.432b.

⁴⁴⁵ Bohužel je tento mlynář posledním, kterého se mi v pramenech podařilo pro janovský mlýn doložit. NAP, sign. S-2-17.

⁴⁴⁶ VsL, inv.č. 3066, Janov.

⁴⁴⁷ POZK, inv.č. 2108, fol. 99a.

⁴⁴⁸ POZK, inv.č. 2108, fol. 99b-100a.

zlaté. Jiří splácel mlýn až do roku 1744.⁴⁴⁹ Roku 1748 koupil přistavěný mlýn **Jakub Lana** za 700 kop. Závavek 300 kop patřil manželce Lidmile, dceři Rozině a otci. K mlýnu náleželo hospodářské náčiní, dobytek a mlýnské nádoby. Platy zůstaly stejné. Jakub splácel mlýn ještě roku 1771.⁴⁵⁰

Němčice

Již před rokem 1633 stál v Němčicích mlýn o jednom složení. Mlynářem byl **Jan Wawra** a po něm **Adam Krauz**, němčický rychtář. Synové Jana Wávry však měli do budoucna předkupní právo na tento mlýn. Cena mlýna byla 600 kop míšenských.⁴⁵¹ Krauz mlynařil na němčickém mlýně do roku 1647, kdy jej prodal **Jiříku Langrovi Mikuleckému**.⁴⁵² Na druhém Němčickém mlýně byl hospodářem v roce 1650 **Jan Podhajský**, který jej koupil po svém otci. Cena nemovitosti byla stejná jako v případě Langrova mlýna, tedy 600 kop. Jan Podhajský mlynařil na tomto mlýně jistě ještě roku 1662.⁴⁵³ Třetí mlýn koupil v roce 1646 **Mikuláš Bendl**, který se přiznal k vdově po **Pavlovi Kozákovi**. Pořízení mlynářské živnosti jej přišlo na 454 kop míšenských.⁴⁵⁴

K roku 1704 je v Němčicích uvedeno hned pět mlýnů o jednom mlýnském složení, z nichž se do vrchnostenského důchodu odváděly 2 strychy pšenice a 5-14 strychů jiného obilí. Na prvním mlýně /č.p.73/ hospodařil **Martin Pluhař**.⁴⁵⁵ Po něm **Václav Pluhař** a roku 1772 **Jiří Strnad**.⁴⁵⁶ Druhý mlýn /č.p.36/ měl v roce 1704 **Mattes Brechtl**.⁴⁵⁷ V polovině 18. století zde hospodařil mlynář z rodu Podhajských **Jan Podhajský** a po něm **Tobiáš Wondra**.⁴⁵⁸ **Mattes Kraus** byl na počátku 18. století také jedním z němčických mlynářů.⁴⁵⁹ Rod Krausů se zde patrně udržel i po další generace. Posledním z rodu byl **Václav Kraus**, po kterém je k roku 1772 uváděn na tomto mlýně /č.p.62/ **Gabriel Podhajský**.⁴⁶⁰ Čtvrtou mlynářskou živností v Němčicích byl mlýn /č.p.7/ **Pavla Šafáře**,⁴⁶¹ na kterém v průběhu následujících let hospodařili mimo jiné **Lukáš Kozák** a **Josef Syrový**.⁴⁶² Posledním pátým

⁴⁴⁹ POZK, inv.č. 2108, fol. 107ab-108a.

⁴⁵⁰ POZK, inv.č. 2108, fol. 108b.

⁴⁵¹ POZK, inv.č. 2, fol. 60-61.

⁴⁵² POZK, inv.č. 3, fol. 700.

⁴⁵³ POZK, inv.č. 3, fol. 850.

⁴⁵⁴ Mikuláš Bendl hospodařil na mlýně jistě ještě roku 1665/1675/. POZK, inv.č. 3, fol. 692.

⁴⁵⁵ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁵⁶ VsL, inv.č. 3066, Němčice.

⁴⁵⁷ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁵⁸ VsL, inv.č. 3066, Němčice.

⁴⁵⁹ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁶⁰ VsL, inv.č. 3066, Němčice.

⁴⁶¹ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁶² VsL, inv.č. 3066, Němčice.

mlýnem v této vsi byl mlýn /č.p.46/ **Jana Podhajskeho**.⁴⁶³ K roku 1772 zde hospodařil **Johann Syrový**, který koupil mlýn od mlynářky **Barbory Burdové**. Mlynář Syrový odváděl z mlýna tradiční svatojiřský a svatohavelský úrok ve výši 32 kr, na sv. Martina a Jana 30 kr, vánoční úrok 28 kr 42 dr, 3mírky pšenice, 15 mírek obilí a daň z vody 5 zl.⁴⁶⁴

Mlýny na Jalovém potoce

Jalový potok dodnes přivádí vodu do vsi Sebranice, která již ve středověku splývala s osadami Třemošná, Kaliště a Pohora a tvořila s nimi jeden celek. Na Sebranicích, konkrétně v Třemošné, byly v roce 1704 uváděny dva mlýny, každý o jednom složení. V případě prvního mlýna v Třemošné /č.p.7/ se jednalo o malý mlýn na nestálé vodě, který měl v roce 1659, kdy jej koupil **Jan Nechvíle** od Mariany vdovy po Pavlovi Ševcovi, hodnotu 93 kop. V roce 1704 jej spravoval mlynář **Šimon Král**.⁴⁶⁵ **Jakub Hertík**, který mlýn koupil od **Matěje Mlynářů**, byl zapsán na mlýně jako nový hospodář v roce 1772. Z mlýna se platilo na sv. Jiří a sv. Havla 1 zl 18 kr, na sv. Jana a sv. Martina 54 kr a vánoční úrok ve výši 49 kr. Z mlýna odevzdával také naturální dávky v obilí. Za jednoho kapouna platil mlynář 12 kr a za kuře 21 kr, odevzdával také část svého přádlu.⁴⁶⁶

Druhý sebranicový mlýn /č.p.26/ koupil roku 1614 Václav Sebranský - rychtář od své matky, vdovy po Janovi Sebranském rychtáři, za 160 kop. K roku 1704 provozoval na mlýně svou živnost **Jiří Žďára**.⁴⁶⁷ V roce 1772, kdy na mlýně hospodařil **Johann Žďára**, byl minulým mlynářem jmenován **Jan Sebranský**. Na tomto mlýně byla, kromě vyšších pravidelných poplatků, navíc povinnost odvádět daň z vody ve výši 4 zlatých.⁴⁶⁸

Již v roce 1748 uvádí tereziánský katastr v Sebranicích tři mlýny. Podle literatury byla tímto třetím mlýnem /č.p.30/ živnost **Alexandra Kysilky**.⁴⁶⁹

⁴⁶³ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁶⁴ VsL, inv.č. 3066, Němčice.

⁴⁶⁵ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁶⁶ VsL, inv.č. 3066, Sebranice.

⁴⁶⁷ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁶⁸ VsL, inv.č. 3066, Sebranice.

⁴⁶⁹ V literatuře je druhý mlýn situován na č.p.30, na kterém v roce 1772 hospodařil Alexandr Kysilka. Č.p. 26 bylo rodným statkem Jiřího Žďáry. HOVORKA, Karel. *Sebranice a obce přifařené*. Polička 1892. V urbáři panství se mi tohoto mlynáře nepodařilo dohledat.

VII. 4. Mlýny na Desince a jejich přítocích

Několik kilometrů pod Litomyšlí, u vesnice Tržek, ústí zleva do Loučné potok Desná zvaný také Desinka. Pramení asi 20 km jihozápadně od Litomyšle, vysoko v kopcích Českomoravské vysočiny, v rozsáhlém lese poblíž obcí Lubná a Svatá Kateřina. Již od 12. století docházelo k osídlování celého údolí této říčky Desné. V 17. století zde byl v podstatě souvislý pás osídlení od Budislavi, ležící asi pět kilometrů severně od pramenů Desné, až k městu Litomyšlí. Právě zde si město vytvořilo své vlastní panství ze vsí Jarošov, Budislav a Desná. V Budislavi byly dva mlýny, oba v držení rodiny Ječmínkových, na Desné provozovali svou živnost také dva mlynáři a v Jarošově stál jeden mlýn. S Budislaví souvisela ves Kamenné Sedliště, která vznikla v souvislosti s novou vlnou kolonizace po třicetileté válce. O dva kilometry dál směrem po proudu řeky Desinky se rozkládá ves Poříčí a o něco níže malá víska Mladočov s farním kostelem. Na levém břehu Desné pokračoval pás osídlení vesnicí stejného jména. Naproti ní na pravém břehu říčky, na pěti pahorcích leželo pět kdysi samostatných dílů vsi Horní Újezd - Cíkov, Hraničky, Víska, Krásnovos a Lubníček, z nichž dva poslední ležely stranou v údolí Lubenského potoka. Největší obcí na Desné je Dolní Újezd. Na Újezd navazuje dlouhá vesnice Osík, která je již v blízkém sousedství města Litomyšle. Řeka Desná však město Litomyšl obtéká a do řeky Loučné ústí až pod vsí Tržek. Mezitím ale ještě sbírá vodu z Říkovického potoka u vsi Višňáry a ještě níže z Morašického potoka a pohání svou silou osamocený mlýn v Dlouhých Lukách, který stojí již skoro na samém soutoku Loučné a Desinky.

Kamenné Sedliště

V Kamenném Sedlišti, první vsi na Desince, která spadala pod zámecké panství, se na počátku 18. století nacházely dva mlýny. Na malém mlýně o jednom složení provozoval svou živnost mlynář **Ondřej Jiruška**. Z mlýna platil ročně 9 zl 20 kr.⁴⁷⁰ Tento mlýn je uveden v soupise mlýnů z roku 1704 jako jediný mlýn v Kamenném Sedlišti. Přitom již roku 1694 si „...v Poříčí jinak Kamenných Sedlištích kdež nyní Nová Ves...“ nově vystavěný panský mlýn s pilou a kouskem louky koupil **Ondřej Pakosta**.⁴⁷¹ Na tržní cenu 160 kop zavdal 30 kop a zbytek splácel po 5 kopách. Z mlýna platil roční úrok z meliva 8 kop. Naproti tomu „...když

⁴⁷⁰ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁷¹ Mlýn Ondřeje Pakosty je v jiném prameni uveden jako druhý mlýn ve vsi Poříčí, nelze tedy přesně určit, kam byl tento mlýn svou vrchností začleněn. VsL, inv.č. 16486, kart. 665. Seznam mlynářů na panství kolem roku 1710. Jisté je, že k roku 1704 bylo jak v Kamenných Sedlištích tak v Poříčí pouze po jednom mlýně a ani jeden z nich nebyl tímto zmiňovaným panským mlýnem s pilou.

bude řezat panská prkna, má se mu od 1 kopy po 15 gr platiti... “. Vzhledem k tomu, že byl mlýn i pila nově vystavěný, bylo veškeré vybavení v dobrém stavu. Mlynář splácel mlýn do roku 1719. Roku 1720 mlýn do gruntu shořel a v důsledku toho „...*plat se mu /mlynáři/ odpouští a mlýn má jinak zaplacen...*“.⁴⁷² Roku 1723 od svého otce Ondřeje koupil mlýn o jednom složení s pilou za 165 kop syn **Vavřín Pakosta**. Protože byl mlýn zaplacený, platil „...*ročně po 5 kopách a po vyjití sumy gruntovní peníze po 4 kopách ročně, třeba otci, když se toho dočká, nebo komu bude patřit ...*“. Otec si pro sebe a ženu určil výminek.⁴⁷³ Po Vavřínu Pakostovi, „...*který s manželkou a čtyřma dětma pro víru z panství zběhl...*“, koupil mlýn roku 1734 **Jiří Kysylko**. Cena mlýna byla zvýšena na 335 kop. Poprvé se objevil v zápise i přesně vymezený rajón mlýna: „...*chalupníci z Kamenných Sedlišť mají mlít v tomto mlýně...*“.⁴⁷⁴ Po Jiřím se roku 1759 stal mlynářem na tomto mlýně jeho syn **František Kysilko**. Za mlýn zaplatil 300 kop v hotovosti.⁴⁷⁵

Třetí mlýn v Kamenných Sedlišcích v hodnotě 100 kop vystavěl roku 1729 **Matěj Pakosta**.⁴⁷⁶ Mlýn byl bez dluhů a tak mlynář odváděl jen roční úrok 12 zl. Matěj hospodařil na svém mlýně celých třicet let. V roce 1759 jej prodal svému synu **Danielovi** za 200 kop. V tomto mlýně měli povinnost mlít obilí nejen panští ale i obecní chalupníci, mlýn však „...*musí dobře mlít...*“. Prodávající otec si „...*činí vejminek i s pasekou Ječminkovskou, ze které sám bude platit roční nájem...*“. Daniel ale někdy kolem roku 1762 zemřel a mlýna se opět ujal jeho otec Matěj. Od svého dědy koupil mlýn v roce 1767 **Antonín Pakosta** za 270 kop.⁴⁷⁷

Poříčí

V Poříčí se v roce 1704 nacházel jeden mlýn, na kterém hospodařil **Jan Kárský**. První zmínky o rodu Kárských na tomto mlýně však nacházíme již v roce 1634, kdy mlynář **Jan Kárský** odkázal svou živnost synu Janovi. Mlýn měla však ještě šest let spravovat matka a poté mu jej předat. K mlýnu patřilo mlýnské nádobí a jiné hospodářství včetně dobytka.⁴⁷⁸ Roku 1640 se tak mlýna ujal mladý mlynář **Jan** a hospodařil na něm dvacet let. V roce 1660

⁴⁷² POZK, inv.č. 2108, fol. 78a.

⁴⁷³ Mlynář musel také vydat tzv. vejpravu dětem Annie, Maryaně, Lidmile a Dorotě a patrně ještě Matějovi, Danielovi a Janovi. POZK, inv.č. 2108, fol. 78b.

⁴⁷⁴ Mlynář platí z mlýna Kateřině Paclíkové do Lubného a Matějovi Pakostovi. POZK, inv.č. 2108, fol. 80b.

⁴⁷⁵ POZK, inv.č. 2108, fol. 81a.

⁴⁷⁶ Jednalo se patrně o bratra Ondřeje Pakosty mlynáře, který provozoval svou živnost v téže vesnici na druhém mlýně s pilou. POZK, inv.č. 2108, fol. 112a.

⁴⁷⁷ Mladý mlynář však musel ještě zaplatit Pavlovi synu Daniela Pakosty 30 kop. Předpokládám, že tím vyplatil svého bratra/bratrance tzv. za ustoupenou tedy za postoupení mlynářské živnosti. POZK, inv.č. 2108, fol. 112ab.

⁴⁷⁸ Syn Jan byl patrně v době otcovi smrti ještě nezletilý. Druhým dědicem byla jmenována dcera Mariana. Závěť obsahovala i popis výminku pro mlynářku a svatební výbavy pro Janovy sourozence a neteř. VsL, inv.č. 17404, fol. 2b, 3a.

odkázal mlýn opět nezletilému synu **Janovi**, do jehož dospělosti má mlýn opatrovat matka, kdyby ta nemohla, pak dcera Alžběta s manželem. Dcery Anna a Dorota jsou již provdány, Alžběta, Jan, Václav a Magdalena mají stanoveny stejné podmínky pro případ, že se ujmou mlýna.⁴⁷⁹ Mlýn měl jedno mlýnské složení a v roce 1704 z něj mlynář odváděl 4 strychy obilí.

Druhý mlýn uváděn k roku 1747 v Poříčí, je patrně již zmíněným panským mlýnem s pilou v Kamenných Sedlištích.

Horní Újezd

Mlýny v Horním Újezdě nacházíme tři. Mlýn dodnes zvaný Ležákův /č.p.13/, stál v Cikově. **Matěj Ležák** koupil tento mlýn roku 1650 od **Jakuba Šejbala**, který jej spravoval posledních deset let. Cena mlýna byla 500 kop.⁴⁸⁰ V roce 1704 byl mlynářem na Ležákově mlýně **Adam Pakosta**, syn nešťastně proslulého Lukáše Pakosty, popraveného vůdce povstání v roce 1680.⁴⁸¹ K roku 1713 byly za nové hospodáře jmenováni Matěj Dubišar, Rozina Pakostova a **Adam Pakosta**.⁴⁸² Podle urbáře z roku 1772 byl mlynářem na tomto mlýně **Matěj Pakosta**.⁴⁸³

Druhým hornoujezdským mlýnem byl mlýn na Hraničkách /č.p. 9/.⁴⁸⁴ V roce 1650 byl hospodářem na tomto mlýně mlynář **Jan Kysilka**, syn **Václava Kysilky**, který koupil mlýn od svého otce v roce 1606 za 800kop. Oproti roku 1606 měl mlýn teď, o padesát let později, hodnotu 380 kop míšenských.⁴⁸⁵ Jan patřil mezi vážené sousedy, i když nebyl sedlákem, ale pouze chalupníkem. Vlastnil 7 korců polí, dvě prasata, jednu krávu a jalovici.⁴⁸⁶ Byl jedním ze tří obecních konšelů. Podle tzv. seznamu dle víry panství litomyšlského dle stavu k 2. 4.

⁴⁷⁹ VsL, inv.č. 17404, fol. 33b, 34a.

⁴⁸⁰ POZK, inv.č. 3, fol. 908.

⁴⁸¹ Povstání poddaných litomyšlského panství roku 1680, bylo součástí odbojných hnutí, která zachvátila valnou část českých krajů. Poddaní se bouřili proti novým robotám a nejrůznějším formám znevolnění. Před litomyšlským zámekem se shromáždil několikatisícový ozbrojený houfec. Ještě před porážkou povstání, které skončilo popravou čtyř jeho vůdců a odsouzením dalších 21 povstalců k vězení a nuceným pracím, vešel v platnost císařský patent, známý později jako robotní patent, který poprvé zasahoval do vztahu vrchností a poddaných. Patent kodifikoval zvýšení robotních povinností. Více v dílech: Tomíček, Antonín: *Nás sedláky každý šidí. Historie selského povstání na Litomyšlsku roku 1680*. Litomyšl 1927. Kašpar, Jaroslav: *Lukáš Pakosta a nevolnické povstání na Litomyšlsku roku 1680*. In: Časopis Společnosti přátel starožitností, LXIV, 1956, s. 103 a násled.

⁴⁸² Podle tohoto výčtu majitelů bych usuzovala především na nezletilost Adama Pakosty, zda se však jednalo o stejného Adama jako v roce 1704 nebo již dalšího z generace Pakostů, nedokáží přesněji určit. VsL, inv.č. 16185, sign VIII/6, kt.482, Vejtaš z příznávací tabely panství Litomyšlského roku 1713.

⁴⁸³ VsL, inv.č. 3066, Horní Újezd.

⁴⁸⁴ K mlýnu na Hraničkách je výborným pramenem rodokmen rodu Kysilků, který je zveřejněn na internetových stránkách <<http://www.fortunecity.com/victorian/durer/23/histal/cz>>.

⁴⁸⁵ POZK, inv.č. 3, fol. 866.

⁴⁸⁶ Nemohl se měřit s nejbohatším sedlákem ve vsi Jiříkem Pazourem, který měl 60 korců rolí, tři koně, krávy i jalovice a k tomu 12 sviní. Nebo s Rosypalem, Měchurou či Zemanem ze svobodné ryčty. Měl však mlýn, a to ho řadilo do vyšší kategorie.

1651 byla rodina již katolická.⁴⁸⁷ Jan zemřel v roce 1655 a majitelem mlýna se stal jeho starší syn Jiřík. Po téměř čtyřiceti letech jeho mlynaření předal mlýn synu **Františkovi**.⁴⁸⁸ Již v roce 1705 však mlýn spravovala na přání svého manžela **Anna Kysilková**. Jak uvádí **Baltazar**⁴⁸⁹ ve svém kšaftu: „*Nynějšího času v Hospodářství jsou Koně 3, Krávy 4, Jaloví 3 Kusy, ovec 4 kusy a Svini 4 kusy. Z toho dobytku, když se Živnost odváděti bude, hospodáři se přidává Koně 2, Krávy 2, jednu Svini.*“ Ostatní dobytek si měli mezi sebou rozdělit matka se sirotky. K hospodářství dále patřil kovaný vůz, pluh, brány, řezačka a 10 korců na zimu setého obilí. Mlýn měl hodnotu 500 kop a Anna, která měla právo vybrat svého nástupce, předala před rokem 1723 mlýn Václavovi.⁴⁹⁰ O tom, zda byla právě tato volba nového mlynáře nejlepší, lze pochybovat. Možná byl **Václav Kysilka** dobrým hospodářem, který uměl své řemeslo, ale jako člověk nedělal právě čest mlynářskému cechu. Někdy mezi lety 1705 – 1723 přišla na vrchnostenskou kancelář stížnost na rychtáře Václava Kysilku, která obsahovala závažná obvinění. „*Předešlého rychtáře Antonína Klimše vždycky a ustavičně žádal i trunkem ctil, aby ho za konšela obecního postavil a když se tak stalo vrchnost jej jmenovala rychtářem, nemaje ponětí o jeho činech. Nynější konšelé, kteří s ním v právu zasedají, vědí o jeho chlípnosti a kupenství ale z bázně z jeho pomsty jej při tom nechávají a netrestají.*“ Stížnost jmenuje dvě ženy, ke kterým zmíněný rychtář „...líhával...“. „*A i když byl od dvou farářů potrestán a pokutován, přece svého chování nezanechal, naopak se ještě mnohých svobodných i cizích žen pokoušel zmocnit. Žádají proto jiného na cti dobře zachovalého rychtáře. Poddaní poslušné obce Horního Aujezda.*“⁴⁹¹ Jak byl celý spor dořešen, jsem se již nedopátrala, ale dá se předpokládat, že byl z funkce rychtáře sesazen. Nevím, zda byl v době stížnosti svobodným či ženatým, ale roku 1717 se mlýna ujala Václavova manželka, již druhá mlynářka z rodu Kysilků. Václav ve své poslední vůli určil za dědice mlýna syna **Jakuba**, který měl mlýn po čase odkoupit od své matky za 570 kop.⁴⁹² Roku 1772 byl na mlýně hospodářem **Václav Kysilka**, který převzal živnost po svém otci

⁴⁸⁷ Misionářská činnost jezuitů a premonstrátů asi vykonala své. V celém panství ze 7517 osob je asi jen 1/10 uváděna jako nekatolíci - většinou čeledíni, děvečky a pohůnci - a u všech je uvedena možnost nápravy, t.j. navrácení se do lůna jediné římskokatolické církve svaté. Seznamy nechal vyhotovit správce panství Jiří Dubčanský. Je možné se však domnívat, že správce a vrchnost se chtěli zalíbit pražskému místodržitelství, jak si dokázali poradit s kacíři. [cit.2008-23-4]<<http://www.fortunecity.com/victorian/durer/23/histal/cz>>.

⁴⁸⁸ VsL, inv.č. 17404, fol. 33ab.

⁴⁸⁹ Pokládám Františka a Baltazara za jednu a tu samou osobu, protože mlýn v držení rodu Kysilků v Horním Újezdě je v podstatě nezaměnitelný. Jméno František se však v daném období let 1691-1705 již v žádném zápise neobjevuje. Mlynářem na mlýně je Baltazar Kysilko.

⁴⁹⁰ Václav byl pravděpodobně synem Baltazara Kysilky, přestože není jmenován mezi šesti sirotky mlynáře Kysilky. Tam nacházíme dva syny jménem Jan a Matěj. Václav je přesto jmenován v závěti Anny Kysilkové z roku 1703 jako její syn a dědic mlýna. VsL, inv.č. 17404, fol. 54.

⁴⁹¹ VsL, inv.č. 16146, sign VI/2, kt.460.

⁴⁹² VsL, inv.č. 17404, fol. 131b, 132a.

Jiříkovi. Posledním mlynářem z rodu Kysilků byl **Jan Kysilka**, který v roce 1783 prodal mlýn svému švagrovi **Josefu Hájkovi**. Mlýn totiž vyhořel a Jan se tak zadlužil, že mu nic jiného nezbyvalo.⁴⁹³

Třetím mlýnem v Horním Újezdě byl tzv. Koníčkův mlýn na Vísece. V roce 1704 byl mlynářem na tomto mlýně **Kristián Král**.⁴⁹⁴ V roce 1713 je za minulého hospodáře uveden **Pavel Král** a za nového Mikuláš Kladivo a **Kristián Král**. Předpokládám, že Mikuláš byl poručníkem nezletilého Kristiána Krále, vnuka stejnojmenného mlynáře, který byl s tímto mlýnem spojován v roce 1704. Urbář z roku 1772 uvádí na mlýně **Václava Krále**, který převzal mlýn po **Pavlovi Královi**. Mlýn byl o jednom složení a mlynář z něj platil 8 zl 45 kr ročně. Na sv. Jiří a sv. Havla platil 35 kr, na sv. Jana a Martina 9 kr a vánoční úrok ve výši 29 kr. Z mlýna odevzdával také naturální dávky v obilí. Daň z vody činila 6 zlatých, vrchnosti byl povinován také jedním kapounem nebo 7 dr. Oproti jiným hospodářům ve vsi však nevykonával žádné roboty.⁴⁹⁵

Dolní Újezd

V Dolním Újezdě stály a semílaly mouku také tři mlýny. K roku 1649 nacházíme zmínku o mlýnu „...*slove Jindrovský*...“, který zakoupil za 520 kop míšenských **Mikuláš Švihel** od **Václava Smrčka**.⁴⁹⁶ V gruntovním zápise najdeme, kromě rozepsání splátek na celou tržní sumu mlýna po 5 kopách ročně, také zmínku o vybavení mlýna: „*Přídavkové se žádný Nenachází, toliko Wřeteno, Pipřice a Woškrt též se při Mlejnu zanechati má.*“⁴⁹⁷ K roku 1704 byl hospodářem **Jindřich Švihel**.⁴⁹⁸ Mlynáře opět z rodu Švihlů nacházíme na tomto mlýně roku 1772. Byl jím **Ondřej Švihel**, který převzal mlýn od **Mikuláše Kozla**.⁴⁹⁹

Druhým mlýnem byla živnost **Jana Čermáka**, který ji koupil v roce 1637 od svého otce **Šimona** za 700 kop. Ještě v roce 1653 splácel Jan Čermák mlýn po 8 kopách ročně do důchodu.⁵⁰⁰ Rod Čermáků se na mlýně udržel i v následujících letech. V roce 1704 byl mlynářem Mikuláš Čermák.⁵⁰¹ **Mikuláš Čermák** z Dolního Újezda roku 1711 odkázal dceři Kateřině chaloupku, kterou na svůj náklad vystavěl, a louku, kterou přikoupil k mlýnu. Také

⁴⁹³ <<http://www.fortunecity.com/victorian/durer/23/histal/cz>>

⁴⁹⁴ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁹⁵ VsL, inv.č. 3066, Horní Újezd.

⁴⁹⁶ Ten koupil mlýn v roce 1644 od Jiřka Jindry za 320 kop míšenských. POZK, inv.č. 3, fol. 645.

⁴⁹⁷ POZK, inv.č. 3, fol. 809.

⁴⁹⁸ NAP, sign. S-2-17.

⁴⁹⁹ Mikuláš Kozel mohl být jeho nevlastní otec, který měl mlýn pouze na několik let, do dospělosti právoplatného dědice. Alespoň takový byl zvyk, pokud se na mlýn k vdově přizemil nový hospodář. VsL, inv.č. 3066, Dolní Újezd.

⁵⁰⁰ POZK, inv.č. 2, fol. 361b.

⁵⁰¹ NAP, sign. S-2-17.

přidělil dcerám Kateřině a Rozině svatební výbavu. Mlýn odkázal synu **Janovi** a synu Mikulášovi náležely roční gruntovní peníze.⁵⁰² Jméno Jan se v rodině Čermákových dědilo asi se stejnou pravidelností, s jakou si předávali mlynářskou živnost. Mlynáře **Jana Čermáka** nacházíme na tomto mlýně i v roce 1772.⁵⁰³

Třetí mlynářskou živností v Dolním Újezdě byl selský grunt s polnostmi. Tento „...*mlejn slowe Boškon*...“ koupil roku 1636 **Kašpar Král**, který se na mlýn přiznal k Maryaně, vdově po Matoušovi Ležákovi. Cena mlýna a hospodářství byla 700 kop.⁵⁰⁴ K roku 1704 je mlynářem na tomto mlýně **Ondřej Žitko**.⁵⁰⁵ Po něm převzal mlýn syn **Karel Žitko**, který roku 1712 sepsal svou závěť. V ní odkázal hotové peníze a 4 krávy manželce Lidmile, synům Fridrychovi, Václavovi a dceři Dorotě odkazuje podíly na mlýně. Samotnou mlynářskou živnost převzal již před rokem 1716 Karlův syn **Ondřej**, kterého otec ve své poslední vůli žádá, aby na mlýně nechal bydlet jeho manželku s dětmi.⁵⁰⁶ Po Ondřejovi se stal dalším mlynářem z rodu Žitků na tomto mlýně syn **Jan**. Cena mlýna byla jak za Karla tak za jeho vnuka Jana 950 kop.⁵⁰⁷ Jan platil na sv. Jiří a sv. Havla platil 52 kr, na sv. Jana a sv. Martina 12 kr a vánoční úrok ve výši 56 kr. Z mlýna odevzdával také naturální dávky v obilí. Daň z vody činila 8 zlatých, dále odváděl vrchnosti jednoho kapouna a jedno kuře. Od robot byl osvobozen.⁵⁰⁸

Osík

Také ve vsi Osíku vedle sebe dobře prosperovaly hned tři mlýny. V roce 1650 koupil mlýn /č.p.39/ po svém otci **Nykodýmovi Podhajském Jakub Podhajský**. K mlýnskému stavení patřila i pole a louka a jeho tržní hodnota byla 780 kop míšenských. Na mlýně však po dobu Jakubovi nezletilosti hospodařil **Pavel Podhajský**⁵⁰⁹, který byl také povinen zpětně vyrovnat své dluhy do důchodu za vepře a obilí.⁵¹⁰ Dalším majitelem z mlynářského rodu Podhajských byl v roce 1704 **Jiří Podhajský**.⁵¹¹ Rodina držela mlýn i v letech

⁵⁰² VsL, inv.č. 17404, fol. B 81-82.

⁵⁰³ Předchozím hospodářem byl také Jan Čermák, ať již otec či děd. VsL, inv.č. 3066, Horní Újezd.

⁵⁰⁴ POZK, inv.č. 2, fol. 162b.

⁵⁰⁵ NAP, sign. S-2-17.

⁵⁰⁶ Karel Žitko byl patrně schopným hospodářem, který měl dostatek volného kapitálu, který mohl dle potřeby a jistě s určitým ziskem půjčovat. Jak zmiňuje ve své závěti půjčil hotové peníze 68zl Petrovi Mlynáři na Dlouhých Lukách, za něhož se zaručil mlynář Václav Kysilko z Horního Újezda. VsL, inv.č. 17404, fol. B 84.

⁵⁰⁷ VsL, inv.č. 17404, fol. B 81, B 105.

⁵⁰⁸ VsL, inv.č. 3066, Dolní Újezd.

⁵⁰⁹ Pavel Podhajský je zmiňován v gruntovním zápise Jana Podhajského mlynáře v Němčicích. Roku 1650, kdy Jan nastupuje na otcovo místo má bratru Pavlovi vyplácet jeho podíl na mlýně. POZK, inv.č. 3, fol. 850.

⁵¹⁰ POZK, inv.č. 3, fol. 969.

⁵¹¹ NAP, sign. S-2-17.

následujících.⁵¹² Roku 1772 byl na mlýně o dvou složeních a s pilou **Jakub Podhajský**, který vystřídal **Václava Podhajského**.⁵¹³

Druhým mlýnem v Osíku byl mlýn /č.p.53/ rodiny Brechtlů. K roku 1704 hospodařila na mlýně o dvou složeních s pilou **vdova Brechtlová**.⁵¹⁴ K roku 1719 nacházíme poslední vůli **Václava Brechtla** mlynáře oseckého.⁵¹⁵ Příjmení tohoto mlynářského rodu se v následujících letech změnilo na Brachtl, a tak roku 1772 zde žil a pracoval mlynář **Václav Brachtl**, patrně Václavův vnuk. Jeho předchůdcem byl **Františka Brachtl**, snad můžeme předpokládat, že šlo o Václavova otce.⁵¹⁶

Třetí mlýn /č.p.19/ o jednom složení a s jednou stoupou spravoval roku 1704 **Matěj Koníček**.⁵¹⁷ Někdy před rokem 1772 předal živnost **Janu Koníčkov**i. Z mlýna odváděl na sv. Jiří a sv. Havla platil 25 kr, na sv. Jana 10 kr a vánoční úrok ve výši 25 kr. Mlynář platil také naturální dávky v obilí – 12 mírek a daň z vody 6 zlatých.⁵¹⁸

Višňáry

Mikoláš Waydner koupil roku 1694 „...mlýn panský od Jeho Excelence vystavěný pod vsí Říkovice, jenž pod Višňárem slove, za Summu 200 kop...“. Okolnosti tohoto prodeje však byly trochu složitější. „A ty na tento způsob majíce on Mikuláš Waydnera v Nedošíně blíže dvora Pernšteinského mlejny o jednom složení však bez vody téměř vždyckny všechn nanejvětš spuštěnej s jednou zahrádkou a loukou takovej svůj mlejnc J.E. proti svrchu psané sumě 110 kop míš dobrovolně postupuje ostatní pak summu totiž 90 kop ročně po 6 kopách do důchodu až do vyjití celé sumy.“ Mlynář odváděl „...mimo ten mlejn neb melivo každoročně stálého platu do důchodu 10 kop...“. Navíc platil obci Říkovice za škody, které způsobí voda vedená na mlýn, ročně po 1 kopě. Naproti tomu „...kdyby pak splav někdy sešel a dříví shnilo má se mu ta hora dříví ku potřebě z panských lesův dovésti...“. Mlynář pak platil řemeslníkům a dělníkům od díla. Vodní strouhy k mlýnu čistili panští robotníci „...za chléb...“. K mlýnu patřilo: „Mlejnské nádobí mlýnské kameny 4, běhoun a spodek 4, Vřetena 2, Zdeře na řídeli 8, čepy 2, Woškrty 4, Špice 2, Pamerlice 2, Kleště 1, Zdeře do kamení 2,

⁵¹² Jen zmínka v Gruntovní knize zakoupených mlýnu, podle které si jeden z mlýnů v Osíku koupil roku 1738 Ignatius Podhajský, bývalý mlynář na mlýně u rybníka Lačnova.

⁵¹³ VsL, inv.č. 3066, Osík.

⁵¹⁴ NAP, sign. S-2-17.

⁵¹⁵ VsL, inv.č. 17404, fol. B 147.

⁵¹⁶ VsL, inv.č. 3066, Osík.

⁵¹⁷ NAP, sign. S-2-17.

⁵¹⁸ VsL, inv.č. 3066, Osík.

Zdeře na kladnice 8“.⁵¹⁹ Od svého strýce koupil mlýn roku 1708 **Jakub Brachtel**. Cena mlýna byla 230 kop, zavdal 100 kop, po 4 kopách platí do důchodu a po 2 kopách svému strýci Mikulášovi Waydnerovi. Přidáno k tomu mlýnu: „...sochor železný 1, voškrti 2, pomerlice 1, kleště podpierající 1, palice železná 1...“. Bývalý mlynář s manželkou zůstávají na mlýně na výminku až do své smrti. Jakub splácí také nápadníkům po Matoušovi dluhy, které měl na svůj bývalý mlýn, který s vrchností vyhandloval, totiž po Janovi Waydnerovi Jakubovi, Majdaleně, Kateřině a Lidmile po 3- 7 kopách. Skoupil i podíl po Saloměně, dceři Václava Hoffmana, kmotřenky Mikuláše Waydnera, ten je již roku 1714 po smrti. Ještě roku 1716 však Jakub splácí mlýn vdově Kateřině.⁵²⁰ V roce 1730 se mlýna ujímá **Jakub Brachtl mladší**. Cena mlýna zůstává 230 kop, měl zavdati 140 kop „...ale pro zpuštění mlýna mu z tohoto závdavku náleží 15kop...“. Nový mlynář platil různé poplatky do důchodu a dluhy.⁵²¹ Mlýn musel novému mlynáři vydělat i na svatební výbavu pro Matěje, Karla, Václava, Kateřinu, Dorotu, Annu a Rozárku. Ostatní gruntovní peníze splácel Jakub své babičce Kateřině a otci.⁵²² Již po dvanácti letech je však přistavěný mlýn v hodnotě 260 kop bez hospodáře. K vdově Anně se roku 1742 přiznil **Václav Čermák** a převzal mlýn „...do vejrostu syna Matěje...“. Matějovo nástupnictví ale nebylo tak jisté, mlýn měl zdědit pouze v případě, že „...dobře se chovati a poslouchati bude/neb již nyní svévolný a neposlušný jest/, tehdy Jiřkovi patřiti bude...“.⁵²³ Obavy o Matějovu mlynářskou čest byly asi oprávněné, protože roku 1759 se mlýna ujímá **Jiřík Brachtl**, který na mlýně hospodařil jistě ještě roku 1770.⁵²⁴

Morašice

V Morašicích byl k roku 1704 uveden jeden mlýn /č.p.45, dnes 44/ o jednom mlýnském složení, na kterém hospodařil **Jiří Kroulík**.⁵²⁵ Také v roce 1772 byl na

⁵¹⁹ SOBa Zámorsk, POZK Litomyšl, Knihy velkostatku Litomyšl, inv.č. 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852, fol. 21a.

⁵²⁰ SOBa Zámorsk, POZK Litomyšl, Knihy velkostatku Litomyšl, inv.č. 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852, fol. 21b.

⁵²¹ „Do důchodu za 1strych pšenice 2 zl 24 kr, za 4 strychy žita 6 zl 24 kr, za 1 strych ječmena 1 zl 18 kr, vdově Jeníkovy do Benátek zasedělých 18 kop, děvečce služby 5 kop, k obci Říkovský auroku 2 kopy, panu Morávkovi předešlému obročnímu 8kop, Matějovi Chramostovy 2 kopy Matějovi Bankovi do Tržku 8 kop 34 gr Rozyně do Osíka 3 kop 24 gr K cechu mlynářskému 34 gr, kupujícímu k dluhu 14 kop a tak prodávající vdově ještě s osmi dětma zůstává 5 kop...“

⁵²² SOBa Zámorsk, POZK Litomyšl, Knihy velkostatku Litomyšl, inv.č. 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852, fol. 22ab, 23ab.

⁵²³ SOBa Zámorsk, POZK Litomyšl, Knihy velkostatku Litomyšl, inv.č. 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852, fol. 24ab.

⁵²⁴ Cena mlýna byla jen 200kop. Jiřího manželka měla podle svatební smlouvy právo hospodařit na mlýně v případě manželovi smrti. SOBa Zámorsk, POZK Litomyšl, Knihy velkostatku Litomyšl, inv.č. 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852, fol. 25ab.

⁵²⁵ NAP, sign. S-2-17.

Morašickém mlýně mlynář z rodu Kroulíků - **Jakub Kroulík**. Jeho předchůdcem byl jmenován patrně otec **Jiří Kroulík**. Z mlýna o dvou složeních šlo do zámeckého důchodu na sv. Jana 1 zl 42 kr, na sv. Martina 1 zl a o vánocích 3 zlaté. Z obilí se odevzdávaly 3 mírky pšenice a 9 mírek ostatního obilí, převážně žita. Navíc platil mlynář roční daň „...*pro militari ordinario*...“ 100 zl 30 kr.⁵²⁶ Morašický mlýn, který byl součástí svobodné rychty /č.p.47/, se mlynářům pouze pronajímal. Někdy na sklonku 18. století mlýn vyhořel a roku 1793 byl nákladem **Václava Kroulíka** znovu vystavěn. Rodina Kroulíkových mlynařila na mlýně ještě na počátku 19. století.⁵²⁷

Mlýn v Dlouhých Lukách

Osamocený mlýn o trojím složení, stojící blízko soutoku Desné a Loučné, koupil roku 1694 **Petr Keppert**. Jednalo se o nový mlýn „...*nákladem panským z gruntu vystavěný*...“, jehož tržní cena byla 250 kop. Na kupní cenu zavdal 50 kop a ostatek měl platit ročně po 8 kopách. Mimo to platil ještě z meliva a „...*na místě krmení vepře*...“ celkem 15 kop ročně a obci Tržek půl kopy. Naproti tomu vrchnost zajišťovala dřevo na opravy a robotníky na práci při opravách splavu a čištění náhonu, řemeslníky platí mlynář sám.⁵²⁸ „*Mlýn bratra svého Petra Kepperta, který jej měl patnáct let a mnohé zlepšil*“, koupila roku 1709 **Kateřina vdova Šlezingerova** za 500 kop. Místo závdavku vyrovnala Petřův dluh 220 kop. Dále měla platit ročně po 8 kopách do vyplacení sumy a úrok z meliva půl kopy ročně.⁵²⁹ V roce 1713 došlo k rychlému vystřídání majitelů tohoto mlýna. Strýce Kateřiny **Jana Kepperta**,⁵³⁰ který jej koupil za 600 kop, záhy nahradil **Jan Syrový**. Ten koupil „...*mlýn o trojím složení s rolí a pastorkem od obce Tržecké za summu 600 kop hotově*...“. Nový mlynář se zavázal splatit starý dluh vrchnosti 18 kop, ročně platit vodní nájemné a plat „...*půl kopy obci Tržku za místo, kde ten mlýn stojí*...“.⁵³¹ Roku 1727 koupil mlýn od svého otce Jana **Václav Syrový** za sumu 540 kop. Mlýn byl zcela zaplacen, a tak Václav musel pouze vyplatit z mlýna svou sestru Lidmilu sumou 270 kop.⁵³² **František Syrový** koupil roku 1762 mlýn od své matky, vdovy po Václavu Syrovém, na 6 let „...*až do vejrostu bratra Martina*...“ za sumu 540 kop.

⁵²⁶ VsL, inv.č. 3066, Morašice.

⁵²⁷ ŠTĚPÁN. *Dílo II.* s. 55 – 57.

⁵²⁸ POZK, inv.č. 2108, fol. 42ab.

⁵²⁹ V gruntovním zápise byl podrobně vypsán inventář mlýna, který bude Kateřina vdova po Urbanu Šlezingerovi ze Chmelíka povinna dát synu Petra při předání mlýna. Tento dědic se však své dospělosti buď nedožil nebo se dal na jiné řemeslo, protože roku 1713 získal mlýn strýc zmíněné vdovy Kateřiny Jan Keppert. POZK, inv.č. 2108, fol. 43ab.

⁵³⁰ POZK, inv.č. 2108, fol. 43b, 44a.

⁵³¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 44b.

⁵³² Mlýn o trojím složení s dědičnou rolí pod 3 strychy a pastorkem stál 600 kop, ale otec mu již ve svém kšaftu 60 kop slevil. POZK, inv.č. 2108, fol. 45ab.

Závdavek 300 kop patřil „...*Janovi bratru, Františkovi kupujícímu a Martinovi bratru do kasy sirotčí po 100 kopách...*“. Martina měl mlynář nejen živit a šatit, ale také vyučit řemeslu mlynářskému.⁵³³ **Martin Syrový** koupil mlýn roku 1768 od svého bratra Františka za 540 kop, závdavek 300 kop patřil Františkovi. Jinak platil ročně do důchodu po 15 kopách. Z bratrské lásky slíbil ještě Janovi 50 kop. Pro případ ohně přibyl k vybavení mlýna 1hák, 1 dlouhý žebřík a 4 konve.⁵³⁴

⁵³³ Protože byl Martin nezletilý měl hned dva poručníky rychtáře Tržeckého Mikuláše Zachaře a Lánského mlynáře Jana Langra. POZK, inv.č. 2108, fol. 46a.

⁵³⁴ POZK, inv.č. 2108, fol. 46b.

VII. 5. Mlýny na Třebovce a jejich přítocích

Řeka Třebovka pramení v Českotřebovské vrchovině u Koclířova, protéká obcemi Opatov, Třebovice, Rybník, Česká Třebová, Dlouhá Třebová, Hylváty a v Ústí nad Orlicí se vlévá do Tiché Orlice. Pod obcí Opatov protéká Třebovka rybníkem Hvězda. Přítoky Třebovky jsou mimo jiné i Semanínský a Dětrichovský potok.

Mlín v Opatově

V Opatově byl před polovinou 17. století patrně jen jeden mlýn, na kterém mlynařil **Jakub Prap**. Ten jej koupil roku 1635 od **Lorence Flyčera** za 230 kop.⁵³⁵ Urbář z roku 1659 uvádí v Opatově tři mlýny. Na prvním mlýně o jednom složení hospodařil **Merten Hanousek** a na druhém **Jiří Miller**. Na třetím větším mlýně o dvou složeních byl mlynářem **Jiří Fischer**.⁵³⁶ K roku 1704 bylo ve vsi již pět mlýnů, tři o jednom a dva o dvou složeních. Na malých mlýnech, ze kterých šlo do důchodu 5-7 strychů obilí, mlynařili **Lorentz Miller**, **Joachim Fischer** a **Martin Hanousek**. Ze dvou větších mlýnů se odevzdávalo 12 strychů obilí a provozovaly na nich svou živnost mlynáři **Lorentz Letscher** a **Mattes Brýdl**.⁵³⁷ Mlýn Joachima Fischera s jednou stoupou a olejnou převzal **Jiří Fischer**, který jej před rokem 1772 prodal **Mattesu Puškovi**.⁵³⁸

Opatovec⁵³⁹

V Opatovci uvádí Tereziánský katastr jeden mlýn, bohužel z dostupných pramenů se mi nepodařilo zjistit jméno mlynáře ani jeho následovníků.

Mlýny na Dětrichovském potoce

Dětrichov

K roku 1659 mlynařil v Dětrichově mlynář **Václav Miller**. Mlýn byl součástí selského gruntu se 45 strychy polí, loukami pod 2 věrtele a 1 strychem lesa. Mlynář platil svatojiřský a svatohavelský úrok ve výši 24 gr, na sv. Jana a sv. Martina odevzdával 38 gr do zámku a

⁵³⁵ POZK, inv.č. 2, fol. 263.

⁵³⁶ VsL, Inv.č. 3041, fol. 446ab, 465b, 466a, 470b, 471a.

⁵³⁷ NAP, sign. S-2-17.

⁵³⁸ VsL, inv.č. 3066, Opatov.

⁵³⁹ Obec Opatovec sice neleží na toku Třebovky, ale pokud bych jej měla v této práci někam začlenit, je to právě povodí Třebovky. V okolí obce je dodnes několik velkých rybníků. Pod stavidly jednoho z nich patrně stál hledaný mlýn v lokalitě obce Opatovec.

z mlýna šly ročně do důchodu 4 strychy obilí.⁵⁴⁰ V roce 1704 hospodařil v dětřichovském mlýně mlynář **Martin Preys**.⁵⁴¹

Mlýny na Semanínském potoce

Semanín

Roku 1708 koupil mlýn o jednom složení ve vsi Semaníně **Pawel Žitko**. Cena mlýna, který měl předešlý mlynář v nájmu, byla 200 kop. Pavel splácel mlýn ještě roku 1717. O dva roky později jej koupil **Mathias Khuml** a v roce 1720 **Jiří Prap**. Cena mlýna byla 105 kop. Roku 1725 platil mlynář vodní daň 6 kop a 2 kopy do důchodu. Mlýn měl zcela zaplacen, a tak jeho syn **Josef**, který se mlýna ujal roku 1744, splácel tržní cenu mlýna právě svému otci Jiřímu. V roce 1766 Josef zemřel a mlýn přešel na jeho syna **Jana Prapa**. Ten byl mlynářem na Semanínském mlýně jistě ještě roku 1771.⁵⁴²

Další zmínka o semanínském mlýně⁵⁴³ pochází z roku 1790, kdy jej koupili manželé **Antonín a Kateřina Němcovi**. Mlýn měl čtyři mlýnská složení a hodnotu 2150 zlatých. O deset let později převzal mlýn syn **Josef**. Tržní cena mlýna spolu s krupárnou, špejcharem a maštalí byla stanovena na 3000 zlatých. 1000 zlatých mu však rodiče odpouštějí jako jeho dědičný podíl, ale dalších 1000 zlatých je povinen rodičům na požádání vyplatit. V kupní smlouvě se uvádějí i další povinnosti nového mlynáře. Majitel mlýna je povinen žádat vrchnost o dovození při plánování stavebních úprav, „...*nejen pro vysoce vrchnostenské Consumo, a hospodářských auředníkův a služebníkův potřebě, ale i k Litomyšlskému Pivovaru za potřebný slady přede všema jinýma zemlíti a šrotovati, a to na věčné časy dodržeti, by na panskou sladovni vždy zdostek slady bylo...*“. Majitel mlýna je povinen také jakékoli změny ohledně majitele mlýna, ať už převod na potomka či prodej, dát na vědomí úředníkům panství. Oproti těmto povinnostem je mlýn pod vrchnostenskou ochranou. Při šrotování sladu pro Litomyšlský pivovar bude z každé várky dostávat mlynář půl vědra piva a jednou do roka půl sudu piva bez jakéhokoliv platu. Vrchnost jednou do roka dokonale vyčistí strouhu, dohlédne na stav tarasu a splavu a dodá potřebná stavební dřeva. Kupující dostane

⁵⁴⁰ VsL, inv.č. 3041, fol. 480.

⁵⁴¹ NAP, sign. S-2-17.

⁵⁴² POZK, inv.č. 2108, fol. 82a-83b.

⁵⁴³ I přes jasný název lokality v gruntovní knize, kde jsem tento zápis objevila, jsem tak trochu nejistá v tom, zda se opravdu jednalo o semanínský mlýn. Gruntovnice uvádí, že se jedná o mlýn v Schirmdorfu -Semaníně. S tím je však v rozporu označení mlýna jako „*mlýn blíž města Litomyšle ležící*“. Pokud se jedná opravdu o mlýn v Semaníně, měl vůči panskému pivovaru, vrchnosti a jejím úředníkům značné povinnosti.

z vrchnostenského důchodu 130 zlatých na dva mlýnské kameny a za dovoz i dříví všech druhů a použití.⁵⁴⁴

⁵⁴⁴ POZK, inv.č. 2108, fol. 101a-104b.

VII. 6. Mlýny na Řetovce

Potok Řetovka /Řetůvka nebo také Husí krk/ je, stejně jako řeka Třebovka, přítokem Tiché Orlice. V údolí Řetůvky se nacházejí tři obce – Řetůvka, Řetová a Přívrat.

Mlýn v Přívratu

V letech 1714-1738 byl mlynářem na přívratském mlýně **Jakub Wašiček**. Tento mlýn na svůj náklad a s povolením vrchnosti vystavěl **Jakub Waha**. Ten jej prodal **Janovi Gabrielovi**, „...*když ten však se ženou a dětmi z panství zběhl...*“, připadl mlýn vrchnosti. Cena mlýna byla v roce 1714 80 kop a závdavek 5 kop. Mlynář musel splatit dlužné nájemné za pronajatou roli 2 zl 30 kr a do důchodu 3 zl 20 kr. Ročně bude platit po 2 kopách a z meliva úrok 4 strychy žita do počtu obilního. K mlýnu připadá na mletí celá obec Přívratská. V roce 1738, kdy mlýn koupil **Jiří Wašiček** byla jeho cena již 120 kop. Dalším majitelem se stal v roce 1770 **Jan Wašiček**.⁵⁴⁵

⁵⁴⁵ POZK, inv.č. 2108, fol. 87a-88b.

VII. 7. Mlýny na Svitavě

Řeka Svitava pramení v Javorníku a již po několika kilometrech opouští její tok hranice litomyšlského panství.

Mlýn v Javorníku

Roku 1650 koupil mlýn v Javorníku **Václav Šrámek Hrušovský**. Mlýn zůstal bez mlynáře po smrti jeho bratra **Jana Velebného**. Mlýn za 150 kop měl Václav Šrámek především uchovat pro své synovce a neprodávat jej nikomu jinému než těmto dědicům.⁵⁴⁶ V roce 1659 mlynařil na tomto mlýně **Merten Miller**. Mlynář platil svatojiřský a svatohavelský úrok ve výši 2 grošů, na sv. Jana a sv. Martina odevzdával 12 grošů a z mlýna šly ročně 4 strychy obilí.⁵⁴⁷ K roku 1704 byl na mlýně v Javorníku mlynářem **Jiří Daněk**.⁵⁴⁸ V druhé polovině 18. století byly v Javorníku dva mlýny. Kdo hospodařil na tomto Daňkově mlýně se mi nepodařilo zjistit. Ale druhým mlýnem ve vsi byla živnost **Václava Wahy**. Ten vystavěl roku 1753 s povolením vrchnosti mlýn v hodnotě 110 kop. Na stavbu si však musel vypůjčit 74 kop 34 gr 2 dr a ty byl povinen splatit Janovi Plchovi - papírníku hrušovskému a Mikulášovi Krauzovi.⁵⁴⁹ Roku 1760 se mlýna po zemřelém otci ujal syn **Jakub Waha** a platil dluhy do Hrušové i Krausovi na předměstí Záhrad'.⁵⁵⁰ Dalším mlynářem z rodu Wahu na tomto mlýně byl roku 1769 **Wáclav Waha**, který koupil mlýn od svého otce za 200 kop. Ze závdavku ve výši 180 kop musel zaplatit dluh za vypůjčené obilí v roce 1765 a 1768 do sirotčí kasy a ještě doplatit dluhy papírníkovi, Krausovi a otci. Mezi přídatky k mlýnu byly i náradí a konve na hašení vody. Bratru Jakobovi byl Václav povinen dát 10 kop za odstoupení a pomoci mu na řemesle. Stejně jako sestřám Žofii a Maryaně i Jakobovi vydal mlynář svatební výbavu. Otec si při předání mlýna určil podmínky svého výminku s bytem nad chlívem a přiděly mouky a ovoce ze stromů podél mlýnské strouhy.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ POZK, inv.č. 3, fol. 912.

⁵⁴⁷ VsL, inv.č. 3041, fol. 307.

⁵⁴⁸ NAP, sign. S-2-17.

⁵⁴⁹ POZK, inv.č. 2108, fol. 141a.

⁵⁵⁰ POZK, inv.č. 2108, fol. 141b.

⁵⁵¹ POZK, inv.č. 2108, fol. 142ab.

VIII. Závěr

Během 16. století nastalo v českých zemích značné rozšíření vodních mlýnů. Stavby vodních obilních mlýnů, které zakládali především šlechtici při sídlech a měšťané, byly často rozšířeny o další výrobní zařízení. Mlýn byl také nezbytným vybavením výrobních center, jakými byly železárny, sklárny, těžební centra a výrobny. Od 16. století stavěli mlýny také poddaní a svobodníci nejen ve městech a vsích, ale i na samotách pod rybníky a na malých potocích. Rozvoj mlýnů a mlynářství pokračoval i v 17. a 18. století, kdy se mlýny staly svéráznou součástí venkovských sídel a české krajiny.

Také na Litomyšlském panství bylo mlynářství velmi rozšířeno.⁵⁵² Již roku 1650 mělo městske panství jedenáct a zámecké panství dokonce 44 mlýnů. Na sklonku 17. století přibýlo na panství mlynářů, kteří si mlýn koupili za část jeho tržní ceny a zbytek spláceli v ročních splátkách i dvacet až třicet let.⁵⁵³ K roku 1704 bylo na panství celkem 10 tzv. zakoupených mlýnů a většinou se jednalo o mlýny postavené u rybníků. Celkový počet mlýnů na území panství byl 59. Většina těchto mlynářských živností byla tvořena mlýny o jednom či dvou složeních. Největším mlýnem byl panský s 5ti mlýnskými složeními. Pražský mlýn měl 3 složení a stoupu a konšelský mlýn 4 mlýnská složení. Z větších vesnických mlýnů lze jmenovat mlýn v Tržku a v Cerekvici, oba o třech složeních.

Stálým trendem ve vývoji vlastnictví mlýnů bylo jejich vykupování za úroční peníze. V urbáři z roku 1772 je již mlýnů označených jako „eingekauft“, tedy zakoupených, celkem 33. Přitom pod vrchnostenskou správou panství spadalo více jak 60 mlýnů.⁵⁵⁴ Na městském panství se nacházelo 15 mlynářských živností.

Ceny mlýnů o jednom složení se v polovině 17. století pohybovaly od 100 - 540kop míšenských. K některým mlýnům však patřila i pila. O jedno složení větší mlýny se pořizovaly za 250 – 750 kop. Pořízení mlýna o třech složeních mohlo kolem roku 1650 přijít kupujícího jak na 550 kop tak i 1500 kop. Stejně rozdíly v cenách mlýnů nacházíme i o sto let později. Tržní hodnota mlynářské živnosti byla totiž ovlivněna i velikostí hospodářství příslušejícího k mlýnu. Značný cenový rozdíl byl mezi mlýnským zařízením přistavěným u

⁵⁵² Již ve 14.století se uvádějí mlýny v Tržku, Litomyšli, Nedošíně, Hrušové, Sloupnici, Němčicích, Opatově, Trstencích, Čisté, Pořící, v zaniklé vsi Rzi, v Desné, Újezdě, na Hraničkách, ve Ždáru a Osíku.

⁵⁵³ Usuzují tak z Gruntovní knihy zakoupených mlýnů, jejíž nejstarší zápisy začínají v mnoha případech rokem 1694. Rokem, kdy se stabilizoval poměr 1 tolar - 2 zlaté - 120 krejcarů. Snad i to bylo impulsem pro stanovení přesné prodejní ceny, která usnadnila prodej a převod mlýnů na nové majitele. Možností je také nedohledané rozhodnutí vrchnosti o odprodávání mlýnů právě od tohoto roku.

⁵⁵⁴ Již Tereziánský katastr z roku 1748 však jmenuje na panství mlýny, které se mi ani v porovnání s urbářem z roku 1772 nepodařilo dohledat. Mezi tyto mlýny patří např. mlýn v Zálší, Dětrichově, Opatovci, Javorníku, Dolní Sloupnici, Lubné, Pořící a Nedošíně. Jiné mlýny však Tereziánský katastr naoproti naprosto pominul. Číslo 60 tak zřejmě nejlépe vystihuje opravdový stav mlýnů na panství ve druhé polovině 18. století.

chalupy a mezi mlýnem u selského gruntu. K takovému patřily pole, louky a lesy a také odpovídající hospodářské vybavení a dobytek. Prodejní cenu těchto nemovitostí ovlivňovaly také dluhy, které ke každému gruntu skoro neodmyslitelně patřily a často uměle zvyšovaly jejich skutečnou hodnotu.⁵⁵⁵ Mlýn získal na ceně pokud byl rozšířen o další mlýnské složení, přistavěla se k němu pila nebo se přikoupily polnosti. Oproti tomu si mlýny často držely ustálenou výši prodejní ceny s ohledem na prodej mezi rodinnými příslušníky. Dědičné držení nemovitosti tak mělo své klady i zápory.

Mlynáři byli, až do zrušení poddanství v polovině 19. století, podřízeni vrchnosti, městu nebo obci. Ti, kteří byli poddanými vrchnosti, měli podle urbáře stanoveny stálé platy, dávky v naturáliích a robotní povinnosti. Zatímco v roce 1659 platili poddaní dávky na sv. Jiří, Havla, Jana a Martina, v roce 1772 přibyl ještě tzv. vánoční úrok. Výše peněžních i naturálních dávek se odvíjela od velikosti mlýna. Obvyklou taxou byl i plat za vykrmení vepře. Podle urbáře z roku 1772 byli mlynáři osvobozeni od robot, ale platili roční daň z mlýna. I tato částka se mlýn od mlýna velmi lišila a dosahovala od dvou do sta zlatých ročně. Někteří mlynáři místo této roční daně platili tzv. daň z vody 4 zl 40 kr.

Litomyšlské městské mlýny byly po celé sledované období nájemními mlýny, stejně tak i panský mlýn v Litomyšli. Usuzuji tak z častého střídání mlynářů a vysoké částky ročních platů z těchto mlýnů. Postavení mlynářů v městské společnosti bylo charakterizováno jejich cechovní organizací, která měla již krátce po svém vzniku v roce 1665 pevné místo mezi ostatními podstatně staršími řemeslnými cechy města Litomyšle.

Pokusila jsem se v této studii postihnout historický vývoj mlynářství na Litomyšlském panství a přitom nahlédnout do konkrétních osudů mlýnů a mlynářů. Právě tyto osobní dějiny by měly být hlavním přínosem práce pro regionální dějiny.

⁵⁵⁵ Pustit se v této situaci do zmapování vývoje cen mlýnů ve sledovaném období, navíc s nutností přepočtu mezi cenou v kopách míšenských a cenou vyjádřenou ve zlatých, přesahuje mé schopnosti. Ani po přepočtu bych, bez zohlednění inflace, nemohla dojít k prodejním cenám mlýnských živností, které by vypovídaly o tehdejších reálných hodnotách těchto nemovitostí.

IX. Resumé

Obsahem této diplomové práce je problematika mlynářství a rozšíření vodních mlýnů na Litomyšlském panství v letech 1650-1800. V úvodní kapitole se práce zabývá historickým vývojem mlynářství. Představuje mlynáře jako zpracovatele obilí, které bylo nezbytnou surovinou pro výrobu mouky, krup aj. Stejně jako byl chléb samozřejmou složkou stravy, bylo i mlynářství jedním ze základních a zároveň nepostradatelných potravních řemesel. Právě nepostradatelnost zajišťovala mlynářům jejich zvláštní, mnohde výsadní, postavení v městské i venkovské společnosti. Druhou stránkou mlynářského řemesla byla jeho vnitřní uzavřenost způsobená rodovou posloupností a vzájemnou soudržností.

Oproti tomu mlynářský cech byl jednou z nejotevřenějších řemeslných organizací. Vždyť do mlynářského cechu vstupovali i venkovští mlynáři a jejich synové. Postavení těchto mlynářů stojících pod ochranou cechu bylo sice pečlivě vymezeno, ale i tak jim zajišťovalo práva a výhody cechovního členství, stejně jako jeho povinnosti. Tato otevřenost cechu byla způsobena malým počtem mlynářů – měšťanů, kteří by byli členy jinak malého a tím i méně významného cechu. Mlynáři měli již od pradávna blízké vztahy s pekaři, o čemž svědčí i jejich společné cechy. Po osamostatnění obou řemesel však mezi nimi docházelo k častým sporům o kvalitu mleté mouky, její prodávání a pečení chleba. Ani litomyšlští mlynáři nevybočovali z těchto samou přirozeností daných nevraživostí.

Nepovšimnuta nezůstala ani technická stránka mlýnského stavení v 17. – 18. století. Vzhledem k tomu, že se ve většině případů jednalo o celodřevěné stavby, stávaly se mlýny často obětí požáru. I v tom se projevuje odvěká houževnatost mlynářských rodů. Po celých sledovaných sto padesát let jsem se setkala pouze s jedním zrušeným mlýnem. Příčinou zániku však nebyl oheň, ale nedostatek vody. Všechny pohořelé mlýny byly vždy znovu opraveny nebo z gruntu vystavěny a provoz živnosti byl v krátkém čase obnoven.

Druhá část studie předkládá osudy konkrétních mlýnů, v daném časovém období, na pozadí hospodářského vývoje Litomyšlského panství. Zámecké panství a jeho územní rozsah určily také region a povodí, kterým se tato práce věnovala. Zmapovány tak byly mlýny na rybnících na území panství a na povodí řek Loučná, Desinka, Třebovka, Svitava, Novohradka a řadě jejich přítoků a drobných vodotečí spadajících do vymezené oblasti.

Kolem roku 1650 mělo městské panství dva městské mlýny a osm dalších v poddanských vsích. Pod správu zámeckého panství spadalo 47 mlýnů. Zvláštní postavení měl panský mlýn ve městě a deset mlýnů vystavěných u vrchnostenských rybníků. V dalších letech se počet mlýnů zvyšoval a roku 1704 dosáhl počtu 60 mlýnů na sledovaném území.

Většina těchto mlýnů byla malými mlýnci o jednom či dvou složeních. Největším mlýnem na panství byl již jmenovaný panský mlýn v Litomyšli o pěti složeních. Městské mlýny měly pražský tři a koňelský čtyři složení. Po celé 18. století přecházely mlýny do dědičného držení mlynářských rodin. Na konci století bylo na území panství již více jak 60 mlýnů, z nichž 43 se nacházelo v dědičném držení. Město mělo pod svou správou celkem 15 mlýnů.

Cílem této studie bylo postihnout historický vývoj mlynářství na Litomyšlském panství a přitom nahlédnout do konkrétních osudů mlýnů a mlynářů. Právě tyto osobní dějiny by měly být hlavním přínosem práce pro regionální dějiny.

Summaries

Content of this thesis is the performance of the mill trade and the expansion of water mills of the Litomyšl estate in the years 1650-1800. The introductory chapter of the work deals with the historical development of the mill trade. It shows the miller as a processor of corn, which was an essential raw material for the production of flour, hail, etc. As well as the bread was commonplace component of the diet, the mill trade was one of the basic and essential food-producing crafts. The very indispensableness ensured to the millers their specific, often privileged, status in both urban and rural societies. Another aspect of the miller guild was its internal closeness of the family succession and the mutual solidarity.

In contrast, the miller guild was one of the most open craft organizations. For even rural millers and their children could enter the guild. This openness was caused by small number of millers-burghers – otherwise they would be members of a small and thus less significant guild. The status of village-millers standing under the protection of the guild was carefully defined, but also gave them the guild's rights and benefits of membership, as well as its obligations. Millers had since long ago close relations with bakers, as evidenced by their collective guilds. After the splitting of these guilds, there were frequent disputes between them about the quality of ground flour or about the baking and selling of bread. Not even the millers of Litomyšl did differ much from this natural grudge.

Attention was paid to the technical aspects of mills during the 17th and 18th century. Because of the wooden construction of the mills, they often burned down. And even that shows the traditional toughness of millers' families. During the whole monitored (hundred and fifty years long) period I have met with only one abandoned mill. The reason for termination, however, has not been a fire, but the lack of water. All burned mills have always been repaired or completely re-built and the operation of trade was restored in a short time.

The second part of this study represents the evolution of particular mills, in the observed period of time, against the background of economic development of the Litomyšl estate. The area of the Castle-estate determined the region and the drainage area monitored by this thesis. Recorded were pond-mills and river-mills of rivers Loučná, Desinka, Třebovka, Svitava, Novohradka and of a number of their tributaries and small brooks of the defined area.

Around 1650 the Town-estate had two urban mills and eight others in the liege villages. The Castle-estate administered 47 mills. A special status had the lord's mill in the

town and ten mills built by the lord's ponds. In the following years, the number of mills increased and in 1704 the number reached 60. Most of these mills were small with just one or two machineries. The largest mill of the estate was the already mentioned manorial mill in Litomyšl with five machineries. The municipal mills had three (the "Prague" mill) and four (the "Aldermanic" mill) machineries. Throughout the 18th century mills became estates of inheritance of the millers' houses. At the end of the century there were more than 60 mills in the estate, of which 43 were found in possession of inheritance. The town had under its administration a total of 15 mills.

The aim of this study was to show the historical development of the mill trade in the Litomyšl estate and the insight into the destiny of particular mills and millers. This personal history should be the major contribution of this thesis to the regional history.

X. Jmenný a místní rejstřík

X. 1. Místní rejstřík

A

Amerika.....10

Anglie.....11

Asie.....6

B

Balkán.....7

Benátky.....85, 86, 87

Betlem.....85

Bláhová Lhota.....12

Borová u Českých Heřmanic.....85, 90

Bradlecká Lhota.....12

Brandýs nad Orlicí.....42

Budislav.....17, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 95

C

Cerekvice nad Loučnou.....73, 85, 89, 110

Cikov.....95

Č

Čechy.....5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 21, 41

Česká Třebová.....105

České Heřmanice.....85

Českomoravská vysočina

Čína.....9

Čistá.....85, 86

Člupek.....20, 42, 85, 92

D

Desná.....27, 51, 53, 54, 63, 95

Dětřichov.....105

Dlouhá Luka.....18, 20, 95, 103

Dlouhá Třebová.....105

Dolní Sloupnice.....49, 51, 52, 53, 68, 69, 70, 71, 85

Dolní Újezd.....95, 99, 100

dvůr Člupský.....43

Desná.....43

Dolnoujezdský.....41, 42

Heřmanský.....43

Horkovský.....43

Hraběncin.....43

Jakubský.....41

Literbašský.....43

Litomyšlský.....43

Pernštejn.....41, 42, 43, 101

Sedlišťský.....43, 79, 80

Sloupnice.....43

Tisovský.....41, 42, 43

Trautmansdorfský.....43

Valdštejn.....44

Vlkov41, 42
 Volšinský41
 Wlkovský.....43
 Džbánov.....49
E
 Evropa.....7, 8, 9, 10, 11
F
 Francie6, 10, 11
 Franská říše.....7
G
H
 Heřmanice.....42, 49, 83
 Horky.....20, 25, 26, 42, 77, 83
 Horní město / Nové.....40
 Horní Sloupnice.....49, 53, 54, 65, 66, 67, 68, 69, 85
 Horní Újezd.....18, 95, 97, 98, 99
 Hradiště nad Jizerou.....8
 Hranička.....18, 95, 97
 Hrušová.....79, 81, 85, 90, 109
 Hylváty.....105
CH
 Chmelík.....85
 Chrudim.....44, 45
I
 Irsko.....7
J
 Janov.....85, 92
 Jarošov.....51, 53, 54, 55, 56, 95
 Javorník.....26, 109
 Jehnědí.....49
K
 Kaliště.....94
 Kamenné Sedliště.....18, 26, 95, 97
 Karle.....85
 Koclířov.....105
 Končiny Sloupenské.....49, 54, 85
 Kornice.....76, 79
 kraj Chrudimský.....44, 45
 Krásnoves.....95
 Krumlov.....24
 Kunětice.....5
L
 Lačnov.....41, 76
 Lanškroun.....45
 Lanšperk.....9
 Lány.....41, 85, 87
 Lhotka.....42
 Litomyšl.....2, 20, 24, 27, 28, 29, 30, 37, 38, 40, 41, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 61, 62, 74,
 81, 85, 87, 95, 111
 Litterbachy.....86

Lubná.....95
 Lubníček.....95
 Luže.....12
M
 Malá Asie.....5, 7
 Malé Sedliště.....42, 83
 Malé Žernoseky - Oparno.....5
 Mendryka.....85
 Mladočov.....95
 Morašice.....26, 42, 82, 102
 Morava.....7
N
 Nedošín.....41, 80, 85, 88, 89, 101
 Netřeby.....77
 Němčice.....18, 20, 85, 92, 93
 Nová Ves.....44
O
 Opatov.....84, 105
 Opatovec.....105
 Osík.....18, 36, 83, 95, 100, 101
 Oucmanice.....42
P
 pahorkatina Svitavská.....85
 Pardubice.....45
 Pelina.....76
 Persie.....9
 Podhrádek.....49
 Podrybník85
 Pohora.....94
 Polička44, 45
 Polsko.....7
 Porýní.....5
 Poříčí.....61, 95, 96, 97
 potok Betlemský.....85
 potok Desinka.....2, 18, 95, 103, 112
 potok Děřichovský.....105
 potok Jalový.....85, 94
 potok Končinský.....85, 92
 potok Lubenský.....95
 potok Morašický95
 potok Od Hájku.....85
 potok Řetovka /Řetůvka108
 potok Říkovický95
 potok Semanínský.....105, 106
 potok Sloupnický.....85, 90
 potok Zlatý pásek.....85
 Praha.....8, 9, 24, 27
 předměstí Benátky.....43, 50
 České.....50
 Dolní.....50

Horní.....	50
Choceňské.....	85
Lány.....	45, 50
Německé.....	50
Záhrad.....	109
Příluka.....	56
Přívrat.....	42, 108
R	
Rybník.....	105
rybník Dolní Heřmanský.....	85
Heřmánek.....	26, 83
Horecký.....	18, 26, 77
Hvězda.....	41, 82, 105
Chobot.....	85
Košíř.....	30, 80, 85
Lačnov.....	19, 83, 85
Němčický.....	78
Štít.....	26, 82
Šváb.....	18, 19, 25, 76
Velký Zálešský.....	85
Rusko.....	7
Ř	
řeka Loučná.....	2, 85, 87, 95, 103, 112
Novohradka.....	2, 55, 112
Svitava.....	2, 109, 112
Tichá Orlice.....	105, 108
Třebovka.....	2, 105, 108, 112
Vltava.....	8
Řestoky.....	12
Řetová.....	108
Řetůvka.....	108
Říkovice.....	101
S	
Sádek.....	38
Sebranice.....	85, 94
Semanín.....	106
Skandinávie.....	7
Slovensko.....	7
Sloupnice.....	81
Strahov.....	9
Strakov.....	85, 92
Strenitz.....	85
Stříbro.....	24
Sudislav.....	42
Svatá Kateřina.....	95
Svatý Jiří.....	42
Š	
Španělsko.....	7
Štýrsko.....	37

T

Tisová.....18, 19, 25, 41, 76, 85, 86, 91
Trstenice.....85
Tržek.....51, 79, 82, 85, 89, 95, 103, 110
Třebovice.....105
Třemošná.....94

U

Uhry.....7, 37
Unětice.....8
Ústí nad Orlicí.....105

V

Velvary.....12
Víska.....95, 99
Višňáry.....16, 95, 101
Virginie.....10
Vizmburk.....9
Vlčkov.....42
Voděradý.....49
Vracovice.....42, 83
Vranice.....55
vyšina Českomoravská.....95, 105
Vysoké Mýto.....12, 44, 45

Z

Zaháj.....50
Zálší.....77

Ž

Žaclěř.....11
Žatec.....8
Žemličkova Lhota.....12
Žumberk.....12

X. 2. Jmenný rejstřík

A

- Abštorfský Blažej.....50
Abraham Jakub.....26, 47, 82
 Josef.....82
Abrahamová Anna.....82
 Maryana.....79, 82
Arabové.....9

B

- Bauzanová Dorota.....36
Baydner Jan.....50
Bendl Mikuláš.....93
Biskupic Václav Haugvic z
Blažek Martin.....17, 58
 Tomáš.....17, 58
Boleslav II.8
Brachtl František.....101
 Jakub.....102
 Jiřík.....102
 Josef.....92
 Karel.....102
 Matěj.....92, 102
 Václav29, 50, 101, 102
Brachtlová Anna.....102
 Dorota.....102
 Kateřina81, 102
 Mariana.....92
 Rozárka.....102
Brauner Josef.....65
Brachtel Jakub.....102
Brechtl Václav.....101
Brechtlová vdova.....101
Brubr Kristián.....38
Brydl Franz.....83, 84
Brydlová Anna.....84
Brýdl Jan.....25, 26, 83
 Mattes105
Buchtele Augustin.....89
Buchta Jakub.....79, 80
 Jiřík.....79, 80
 Matěj.....79, 80
Buchtová Anna.....79, 80
 Dorota.....79
 Magdalena.....86
Bulva František.....61
Burdová Barbora.....94

C

- Cejp Pavel jinak Stehlík.....86
Cykanek Jan.....51
Czelvl Lorenz.....38

Cziczka Lorenc.....	65
Č	
Čermák Daniel.....	81, 82
Jan	81, 99, 100
Josef.....	89
Lukáš.....	30, 80, 81
Mikuláš.....	74, 99, 100
Šimon.....	99
Vojtěch.....	81
Václav.....	39, 80, 81, 102
Čermáková Anna.....	81
Johana.....	81
Kateřina.....	99, 100
Rozina.....	81, 100
Češková Kateřina.....	81
D	
Daněk Jiří.....	109
Dlouhý Jiří.....	67
Martin.....	67
Dubišar Matěj.....	97
Duchoslav Jiří.....	89
Duchoslavová Rozina.....	81
Terezie.....	89
Dvořák Matěj.....	66
Dvořáková Mariana.....	66
E	
Eliáš Jakub.....	25, 83
Ellicot Thomas.....	10
Evans Oliver.....	10
F	
Ferdinand I.	37
Fischer Jiří.....	105
Joachim.....	105
Fixa Martin.....	38
Flyčer Lorenc.....	105
Fracek Martin.....	92
Frycziar Urban.....	17, 58, 59
G	
Gabriel Jan.....	108
Gerlich Wentzl.....	84
H	
Hájek Jakub.....	53, 65
Jan.....	92
Josef.....	99
Mikuláš.....	65
Václav.....	65
Václav z Libočan.....	8
Hájková Magdalena.....	65
Halak.....	8
Hanousek Martin.....	105

Hanousek Merten.....	105
Hanoušek Matěj.....	81
Hanus Johann.....	70
Haugvic Václav z Biskupic.....	40
Havlík Matěj	69
Václav.....	69
Helerová Kateřina.....	74
Hladík František	58
Josef.....	58, 60
Hladíková Anna.....	58, 60
Hnátko Jan	48
Jiří.....	46, 48
Martin.....	48
Hnátková Anna.....	48
Hoffman Václav.....	102
Hoffmanová Salomena.....	102
Holoubek Jan.....	50
Holýho Tomáš.....	50
Horák Jiří.....	90
Martin.....	36
Matouš.....	77
Petr.....	90
Václav.....	90
Housenka Matěj.....	28, 39
Václav.....	50
Hrušovský Jiří.....	30
Huchs Mikuláš.....	71
J	
Jabrhel Jan.....	76
Jabrhelova Rozina.....	76
Jansa Jan.....	55
Ječminko Daniel.....	58, 59
František.....	59
Fridrich.....	60
Karel.....	58, 59, 60
Martin.....	17, 56, 58, 59, 60
Matěj.....	56
Lukáš.....	53, 58, 59
Šimon.....	53, 58, 59, 60
Tomáš.....	55, 59
Václav	53, 60
Ječminková Dorota.....	59
Krustyna.....	59
Markéta.....	55, 56
Maryana Marta.....	59
Jeník Jan.....	28, 29, 87
Josef.....	87
Mikuláš.....	52, 87
Pavel.....	87
Jetmar Jan.....	76

Jetmar Václav	81
Jetmarová Helena.....	79
Mariana.....	76
Jílek Vít.....	83
Jirša Jan.....	88, 89
Jiruška Ondřej.....	95
Josef II.	19
K	
Kalaš Jan.....	62
Jiří.....	27, 51
Kalašová Alžběta.....	51
Kárská Alžběta.....	97
Anna	97
Dorota.....	97
Magdalena.....	97
Kárský Jan	96, 97
Václav.....	97
Kašpar František.....	78
Josef	78
Matěj	78
Keltové.....	5
Keppert Jan	89, 103
Josef.....	89
Kryštof	89
Petr	103
Khol Johann.....	92
Khöbrle Jan.....	36
Klempera Josef.....	1
Klimeš Antonín.....	98
Klimešová Hana.....	1
Kolář Jakub.....	79, 80
Jan.....	80
Josef.....	80
Marek.....	58
Václav.....	80
Kolářová Kateřina.....	80, 82
Žofie.....	80
Koníček Matěj.....	101
Jan.....	39, 87, 101
Kopecká Anna.....	81
Maruše.....	86
Kopecký Jiří.....	86
Jan.....	86, 90
Martin.....	88
Kořínek Jan.....	90
Kostkové z Postupic.....	40
Košťal Jan.....	28, 50
Kozák Joseph.....	92
Lukáš.....	93
Mikuláš.....	92

Kozák Pavel.....	93
Kozel Martin.....	58
Mikuláš.....	99
Kprab Karel.....	76
Kprabová Dorota.....	76
Krajčová Dorota.....	82
Král Kašpar.....	100
Kristián.....	99
Pavel.....	99
Šimon.....	94
Václav.....	99
Kraus Antonín.....	82
Johann.....	82
Johann mladší.....	82
Mattes.....	93
Václav.....	93
Krauz Adam.....	93
Mikuláš.....	26, 109
Krčinský Jan.....	86
Krejčí Jan.....	60, 61
Kroulík Jakub.....	81, 103
Jan.....	88
Jiří.....	102, 103
Karel.....	88
Mikuláš.....	53, 69
Václav.....	103
Kroulíková Dorota.....	69
Křivanová Magda.....	1
Kuncz Jan.....	28
Kunst Jan.....	47
Kúrka Jan.....	25, 91
Václav.....	25, 91
Kysilka Alexandr.....	94
Baltazar.....	98
František.....	98
Jakub.....	98
Jan.....	97, 99
Jiřík.....	98, 99
Václav.....	17, 97, 98
Vít.....	17, 18
Kysilková Anna.....	98
Kysilko František.....	96
Jiří.....	96
Kysylka Josef.....	32
Kvapilová Anna.....	83
Johana.....	81
L	
Lana Jakub.....	93
Jiří.....	92, 93
Jiřík.....	79

Langer Christián.....	88
Jakub.....	47, 88
Jan.....	88
Jiřík Mikulecký.....	93
Lanova Anna.....	92
Lidmila.....	93
Rozina.....	93
Lanškrounský Marek.....	73
Lara Marie Manrique de	42
Letscher Lorentz.....	105
Ležák Matěj.....	97
Matouš.....	28, 87, 100
Ležáková Maryana.....	100
Lipavská Lidmila.....	50
Lipavský František.....	49, 50
Jan.....	49, 50
Lipchavský Jakub.....	45, 52
Jiřík.....	39
Martin.....	39, 50, 51
Liška Jan.....	81
Lobkovic Václav Eusebius z	42
Lokaj Jan.....	88
Longer Markus.....	89
Longerová Kristina.....	89
M	
Malý Pavel.....	36
Macháček Jakub.....	53, 67
Marie Terezie	44
Marišková Magdalena.....	86
Michálek Jiří.....	86
Mikulecká Lidmila.....	70
Veronika.....	68
Mikulecký František.....	68
Jakub.....	70
Jan.....	66, 70
Josef.....	70
Matěj.....	70
Mikuláš.....	66, 70
Václav.....	53, 54, 66, 69
Vojtěch.....	68
Miller František.....	50, 69
Jiří.....	105
Lorentz.....	105
Merten.....	109
Václav.....	105
Minář Johann.....	85
Mlad.....	8
Mlinář Václav.....	85
Mlynář Havel.....	86
Jan.....	86, 90

Mlynář Jiří.....	86, 87
Jiřík.....	86
Kryštof.....	89
Martin.....	50
Matěj.....	94
Michal.....	86
Pavel.....	55
Petr.....	85
Václav.....	85
Viktorín.....	89
Mlynářová Kateřina.....	55
Motyčka Jiří.....	28
Mrkvička Jan.....	38
Müller Václav.....	65
N	
Nechvíle Jan.....	94
Nepraš Jiřík.....	59
Němec Antonín.....	106
Václav.....	26, 77
Josef.....	106
Němcová Kateřina.....	106
Niemec Václav.....	77
Novák Tomáš.....	17, 58
P	
Papnar Václav.....	65
Pahr Petr.....	92
Pakosta Adam.....	97
Antonín.....	96
Daniel.....	96
Lukáš.....	97
Martin.....	87
Matěj.....	26, 96, 97
Ondřej.....	95
Vavřín.....	96
Pakostová Rozina.....	97
Pehelýk Václav.....	36
Pelikán Jan.....	28, 38, 50
Pernštejna Frebonie z	41
Pernštejna Vratislav z	40
Peřina Jiří.....	57
Petrů Anna.....	55, 56
Petrů František.....	55, 56, 57
Picha Jakub.....	92
Plch Jan.....	26, 109
Plöch.....	88
Pluhař Martin.....	93
Václav.....	93
Podhajský Antonín.....	28, 45, 46
Augustin.....	83
František.....	83

Podhajský Gabriel.....	83, 93
Ignatius.....	83
Jakub.....	87, 100, 101
Jan.....	90, 93, 94
Jiří.....	100
Jiřík.....	46, 89
Karel.....	19, 76, 83
Matěj.....	68, 92
Nykodým.....	100
Pavel.....	100
Řehoř.....	46, 52
Václav.....	101
Podhajská Anna.....	19
Dorota.....	46
Helena.....	45
Mariana.....	20, 92
Pospíšil Arnošt.....	1
Jan.....	66, 67
Jiří.....	66
Matěj.....	66, 67
Václav.....	53, 66
Prap Jakub.....	105
Jan.....	106
Jiří.....	106
Josef.....	106
Martin.....	50
Mates.....	92
Matěj.....	92
Preys Martin.....	106
Procházka Jiří.....	89
Procházková Maryana.....	89
Puška Mattes.....	84, 105
R	
Rejman Jan.....	61
Rob Matěj.....	39
Ř	
Řekové.....	6
Římané	6
S	
Sadecký Lukáš.....	50
Sebranský Jan.....	94
Václav.....	36, 94
Sedláčková Kateřina.....	79
Sejkora Matěj.....	17
Pavel.....	17
Semanská Zuzana.....	39
Semanský Jan.....	39, 46
Siedra Lorentz.....	66
Skolys Josef.....	28
Skrčený Adam.....	86

Skřivánek Milan.....	3
Slezák Jan.....	92
Slovák Jan	50
Smrček Václav.....	99
Sobola Jan.....	86
Soukupová Žofie.....	82
Strnad Jakub.....	91
Jan.....	19, 76, 91
Jan mladší.....	91
Jiří.....	38, 91, 93
Josef.....	77, 91
Karel.....	77, 78
Matouš.....	91
Ondřej.....	91
Václav.....	25, 26, 76, 77, 78
Strnadová Anna.....	78
Dorota.....	78, 83
Kateřina.....	19, 76, 91
Kristina.....	78
Žofie.....	83
Svach.....	8
Svoboda Jan.....	46
Syrový František.....	87, 103, 104
Jan.....	81, 103, 104
Johann.....	94
Josef.....	93
Kašpar.....	47
Martin.....	103, 104
Václav.....	91, 103
Syrová Lidmila	103
Š	
Šafář Pavel.....	93
Šebestián Kryštof.....	46
Šejbal Jakub.....	97
Martin.....	62
Šipka Matěj.....	90
Šlezinger Urban.....	103
Šlezingerova Kateřina.....	20, 103
Špaček Jan.....	89
Šrámek Václav Hrušovský.....	109
Šrut František.....	74
Jan.....	50, 73, 89
Václav	29, 50, 74
Šrutová Anna.....	20, 73
Maryana.....	73
Šteffr Jiří.....	92
Šternberka Ignác hrabě ze.....	43
Marie Eleonora Klára ze.....	43
Václav ze.....	43
Štěpán Luděk.....	1

Švihl Jiří.....30, 81
 Švihel Jindřich.....99
 Mikuláš.....99
 Ondřej.....99
T
 Thurn – Taxisové.....44
 Tiehlová Anna.....20, 90
 Tobolářovský Ondřej.....50
 Todel Jiří.....92
 Trautmansdorfové42, 51
 Trautmansdorfu František Václav z.....43
 Jan Fridrich z.....38, 42, 43
 Leopold z.....43
 Maxmilián z.....42
 Trnka Šimon.....89, 90
 Truhlářová Kateřina.....50
Ť
 Ťuhl Jan.....90
U
 Urbánek Radim.....1
V
 Valdštejna Emanuel z44
 Antonín z.....44
 František Josef hrabě z.....43
 Jiří z44
 Jiří Kristián z.....44
 Marie Josefa z.....43
 Velebný Jan.....109
 Veselík Daniel.....58, 59, 60
 František.....62
 Jan58, 60
 Jiří.....50, 62
 Petr.....53, 63
 Václav.....62
 Veselíková Anna.....58, 60
 Vitruvius.....9
 Vranický Petr.....55
 Vojíček Jan.....50
W
 Wacek Jan.....28
 Waha Jakub.....108, 109
 Václav.....26, 65, 109
 Wahová Maryana.....109
 Žofie.....109
 Wašíček Jakub.....108
 Jan.....108
 Jiří.....108
 Waydner Jan.....50, 51
 Jakub.....102
 Johann.....87

Waydner Mikoláš.....16, 101, 102
 Waydnerová Kateřina.....102
 Lidmila.....102
 Majdalena.....102
 Wawra Jan.....93
 Wečetka František.....83
 Wegnar Jan.....87
 Welzl Karel89
 Winter Jakub.....73, 74
 Matouš.....74
 Zikmund.....27
 Wintrová Anna.....20, 74
 Kateřina.....73
 Wíšek Jan.....57
 Josef.....54, 55, 57
 Matěj.....55, 56, 57
 Václav.....55, 56, 57, 63
 Wíšková Anna.....55, 56
 Lidmila.....57
 Wocelka František.....19, 76, 77
 Wočetka Václav.....25, 76
 Wodehnal Jakub.....28
 Wondra Tobiáš.....93
Z
 Zakrněný Adam.....86
 Zavřel Jakub.....50, 71
 Jan.....68, 71
 Mikuláš.....71
 Zavřelová Helena.....71
 Kateřina.....71
 Zbyhněv.....8
 Zeman Matěj.....66
 Zemánek Jakub.....71
Ž
 Žďára Jiří63, 94
 Jiřík55, 56
 Johann.....94
 Josef.....63, 64
 Karel.....63
 Václav.....53, 55, 56
 Žďárová Anna.....63
 Žitka Jan.....79
 Josef.....79
 Žitko Fridrich.....100
 Jan.....79, 81, 100
 Karel.....100
 Ondřej.....100
 Pavel.....78, 106
 Václav.....64, 100
 Žitková Anna.....79

Žitková Alžběta.....	79
Dorota.....	100
Lidmila.....	100

XI. Seznam použitých zkratk

AML – Archiv města Litomyšl
CMKL – Cech mlynářů a krupařů Litomyšl
č.p. – číslo popisné
dr – denár
fol. - folio
fr – florén
gr – groš
gr. č. – grošů českých
ha - hektar
inv.č. – inventární číslo
kgm – kopa grošů míšenských
kn – kniha
kr – krejcar
kart.- karton
L - listina
míš. – míšenký
NAP – Národní archiv Praha
n.l. – našeho letopočtu
POZK – Pozemkové knihy Okresního soudu
př.n.l. – před naším letopočtem
R – rukopis
RML – Regionální muzeum v Litomyšli
s. - strana
sign.- signatura
SOBA – Státní oblastní archiv
SOKA – Státní okresní archiv Svitavy
sv. – svatý
VsL – Velkostatek Litomyšl
zl – zlatý

XII. Prameny a literatura

XII. 1. Prameny

Národní archiv Praha. Soupis mlýnů z roku 1704.

Nová manipulace, sign. S-2-17, Chrudimský kraj, Panství Litomyšl 1704.

Nová manipulace, sign. S-2-17, Chrudimský kraj, Město Litomyšl 1704.

Státní oblastní archiv Zámorsk. Fond Velkostatek Litomyšl.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 3041, Urbář č. 123, Litomyšl panství 1659.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 3066, Urbář č. 124, Litomyšl panství 1772-1773,

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 12588-12600, sign. BVI/1, Hospodářské inventáře 1730 – 1752.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 16146, sign. VI/2, kart. 460, Pře poddaných mezi sebou 1701-1811.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 16170, sign. VII/3, kart. 478, Mlýny, papírna 1756-1814.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 16187, sign. VIII/9 – VIII/13, kart. 483, Hospodářská správa 1731 – 1819

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 16486, kart. 665, Správa panství – hospodářské výkazy 1580-1733.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 16487, kart. 666, Správa panství – obilní výkazy 1650 – 1730.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 16662, kart. č. 738 – 739, Město Litomyšl cechy 1515 – 1796.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 17396, Kniha smluv ze vsí 1551- 1675.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 17404, Kšaftovní knihy 1634 – 1720.

SOBA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 17405, Pozůstalostní kniha 1719.

Státní oblastní archiv Zámorsk. Fond Pozemkové knihy okresního soudu Litomyšl.

Knihy velkostatku Litomyšl

SOBA Zámorsk, POZK L, inv.č.1, Gruntovní kniha panství 1626 – 1708.

SOBA Zámorsk, POZK L, inv.č.2, Gruntovní kniha panství 1635 – 1672.

SOBA Zámorsk, POZK L, inv.č. 3, Gruntovní kniha panství 1593 – 1680.

SOBA Zámorsk, POZK L, inv.č. 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852.

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli. Fond Archiv města Litomyšli.

Knihy do roku 1790

Kn 24 Purkmistrovský manuál sporný a obnovování rady 1657 – 1708

Kn 26 Sporné záležitosti 1679 – 1683

Kn 27 Sporné a trestní záležitosti 1683 – 1688

Kn 38 Zasedání městské rady v hospodářských věcech 1737

Kn 40 Zasedání městské rady v hospodářských věcech 1738 - 1739

Kn 43 Zasedání městské rady v hospodářských věcech 1740 – 1741

Kn 45 Zasedání městské rady v hospodářských věcech 1743 – 1744,
vloženy listy pro leta 1745 a 1746

Kn 46 Zasedání městské rady v hospodářských věcech 1748

Kn 86 Gruntovní kniha městských vsí 1572 – 1746

Kn 91 Městská gruntovní kniha 1622 – 1702

Kn 92 Kniha regální nová městská 1688 – 1764

Kn 93 Městská gruntovní kniha červená 1735 - 1794

Kn 112 Kniha poručenství a kšaftů 1620 – 1725

Kn 113 Kniha testamentů 1711 – 1772

Kn 135 Gruntovní kniha Budislav 1733 – 1878

Kn 136 Gruntovní kniha Desná 1735 - 1885

Kn 137 Gruntovní kniha Dolní Sloupnice selská 1737 - 1874

Kn 138 Gruntovní kniha Dolní Sloupnice na chalupy 1727 - 1874

Kn 139 Gruntovní kniha Horní Sloupnice selská 1733 – 1882

Kn 141 Gruntovní kniha Jarošov 1738 – 1879

Kn 148 Kniha testamentů 1688 – 1741

Kn 334 Revisitace berní ruly 1672

Kn 344 Rozvrh daně z hlavy s přílohami 1746

Kn 345 Rozvrh obyvatel z poddaných vsí k dani z hlavy 1746

Kn 346 Rozvrh svatojiřského úroku poddanského pro Desnou 1747

Kn 347 Seznam mlýnů 1747

**Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli. Fond Cech pekařů a perníkářů
Litomyšl 1347 – 1859**

Kn 3 Kniha synů cechovních mistrů 1646-1827

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli. Fond Cech mlynářů a krupařů

Litomyšl 1665 - 1894

Sign. L 2, Artikule čeledi mlynářské města Litomyšle 5. 12. 1665.

Sign. L 3, Artikule cechu mlynářského města Litomyšle 5.12.1665.

Sign. L 5, Artikule cechu mlynářského města Litomyšle 20. 7. 1676.

Inv.č. 3203 – 3570, kart. 2, Mistrovské a výuční listy 1784 – 1860.

XII. 2. Literatura

BŮŽEK, Václav et al. *Věk urozených: Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha-Litomyšl, 2002. ISBN 80-7185-417-4.

CIBULKOVÁ, Věra. *Hospodářství a správa na velkostatku Litomyšl v 2. polovině 18. století*. Diplomová práce 1964, s. 2. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli. Sběrka vědeckých a liturgických rukopisů. R 19.

ELZNIC, Václav. Soupisy mlýnů v Čechách z r. 1704. In *Listy Genealogické a heraldické společnosti* 2, 1972, č. 17, s.10-11.

HOVORKA, Karel. *Sebranice a obce přifařené*. Polička, 1892.

HUSA, Václav – PETRÁŇ, Josef – ŠUBRTOVÁ, Alena. *Homo faber: Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha, 1967. ISBN nevedeno.

JANOTKA, Miloslav – LINHART, Karel. *Zapomenutá řemesla: Vyprávění o lidech a věcech*. Praha, 1984. ISBN nevedeno.

KARAS, J. *Historický vývoj mlynářství*. Praha, 1919.

KLEMPERA, Josef. *Vodní mlýny v Čechách*. díl VI. Praha, 2003. ISBN 80-7277-146-9.

KŘIVANOVÁ, Magda. Mlýny a mlynářství v historických pramenech. In *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny*. Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě, 2002.

KŘIVKA, Josef. *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů: Příspěvek k dějinám českého velkostatku 16. – 17. století*. Praha, 1959.

MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie(1500-1700)*. Praha 2004. ISBN 80-7106-312-6.

MATUŠÍKOVÁ, Lenka – PAZDEROVÁ, Alena. *Soupis poddaných podle víry 1651: Chrudimsko 2*. Praha, 2001. ISBN 80-85475-74-X.

MUSIL, Jiří et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. 2. vydání. Praha 1998. ISBN 80-204-0720-0.

POSPÍŠIL, Arnošt. *Mlýny a mlynáři ve staletích: na povodí vodních toků Moštěnky.Juhyně. Bystřičky.Rusavy.Mojeny. Dřevnice*. Holešov, 2003. ISBN nevedeno.

RADIMSKÝ, J. - TRANTÍREK, M.: *Tereziánský katastr: rustikál (kraje A-CH)*. Praha 1964.

REICHERTOVÁ, Květa. *Litomyšl*. Praha, 1977.

RŮŽIČKA, Jindřich et al. *Okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli: Průvodce po archivních fondech a sbírkách*. Hradec Králové, 1973.

RŮŽIČKA, Jindřich. *Nárys hospodářského a společenského vývoje litomyšlského okresu*. In *Vlastivědný sborník Pardubický kraj. 700 let Litomyšle*. Pardubice, 1959.

SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. Praha, 1882.

SKŘIVÁNEK, Milan. *Hospodářství města Litomyšle od konce 30leté války do 3/4 18. století*. Litomyšl, 1981. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli. Sbírka vědeckých a liturgických rukopisů. R 198.

SKŘIVÁNEK, Milan - VOPÁLKA, Pavel. *Litomyšl: Starobylé město*. Praha, 2002. ISBN 80-85192-77-2.

ŠTĚPÁN, Luděk – KŘIVANOVÁ, Magda. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000. ISBN 80-7203-254-2.

ŠTĚPÁN, Luděk – URBÁNEK, Radim – KLIMEŠOVÁ, Hana et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*. Praha, 2008. ISBN 978-80-257-0015-0.

WINTER, Zikmund. *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha, 1913.

WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526-1620)*. Praha, 1909.

WINTER, Zikmund. *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*. Praha 1906.

URL <<http://www.fortunecity.com/victorian/durer/23/histal/cz>>

URL <<http://www.rodokmeny.kvalitne.cz/mlynarstvi.htm>>

XIII. Seznam příloh

- Příloha č. 1 Mletí obilí na ručních žernovech. Ukázka z cyklu nástěnných maleb na schodišti ke kapli Sv. Kříže na Karlštejně z doby kolem r. 1360.
Svatý Václav mele obilí. Ilustrace z Liber depictus, kolem r. 1350.
- Příloha č. 2 Model starého českého mlýna s kolem na vrchní vodu na příkladu pravětického mlýna ze sbírek Jihočeského muzea v Českých Budějovicích.
- Příloha č. 3 Mlýnská hranice (část s lehčením) moravského mlýna datovaná rokem 1825, zdobená zubořezem a sloupky střapci.
- Příloha č. 4 Cechovní truhlice litomyšlských mlynářů z roku 1790 ze sbírky Regionálního muzea v Litomyšli, inv. č. 11A-106.
- Příloha č. 5 Artikule mlynářského cechu v Litomyšli z 5.12.1665.
- Příloha č. 6 Artikule tovaryšů mlynářského cechu v Litomyšli z 5.12.1665.
- Příloha č. 7 Zápis z Gruntovní knihy zakoupených mlýnů na mlýn u Sedlišťského dvora r. 1694. Uložena v SOBA Zámorsk, fond POZK Litomyšl, inv. č. 2108.
- Příloha č. 8 Tabulka mlýnů pro městské panství v letech 1654 – 1747.
- Příloha č. 9 Tabulka mlýnů pro zámecké panství v letech 1626 – 1659.
- Příloha č. 10 Tabulka mlýnů pro zámecké panství roku 1704.
- Příloha č. 11 Tabulka mlýnů pro zámecké panství v letech 1700 – 1800.
- Příloha č. 12 Stav mlýnů ve městech Chrudimského kraje k roku 1704.
- Příloha č. 13 Stav mlýnů na panstvích Chrudimského kraje k roku 1704.
- Příloha č. 14 Stav mlýnů na Litomyšlském panství dle počtu složení kolem roku 1659.
- Příloha č. 15 Stav mlýnů na Litomyšlském panství dle počtu složení kolem roku 1704.
- Příloha č. 16 Stav mlýnů na Litomyšlském panství dle počtu složení kolem roku 1772.
- Příloha č. 17 Litomyšlské panství na Müllerově mapě Čech z roku 1720. Stav mlýnů k roku 1704.
- Příloha č. 18 Mapa Litomyšlského panství z roku 1836 (?). Stav mlýnů ve 2. pol. 18. století.

Příloha č. 1 Mletí obilí na ručních žernovech. Ukázka z cyklu nástěnných maleb na schodišti ke kapli Sv. Kříže na Karlštejně z doby kolem r. 1360. Svatý Václav mele obilí. Ilustrace z Liber depictus, kolem r. 1350.

Příloha č. 2 Model starého českého mlýna s kolem na vrchní vodu na příkladu pravětického mlýna ze sbírek Jihočeského muzea v Českých Budějovicích.

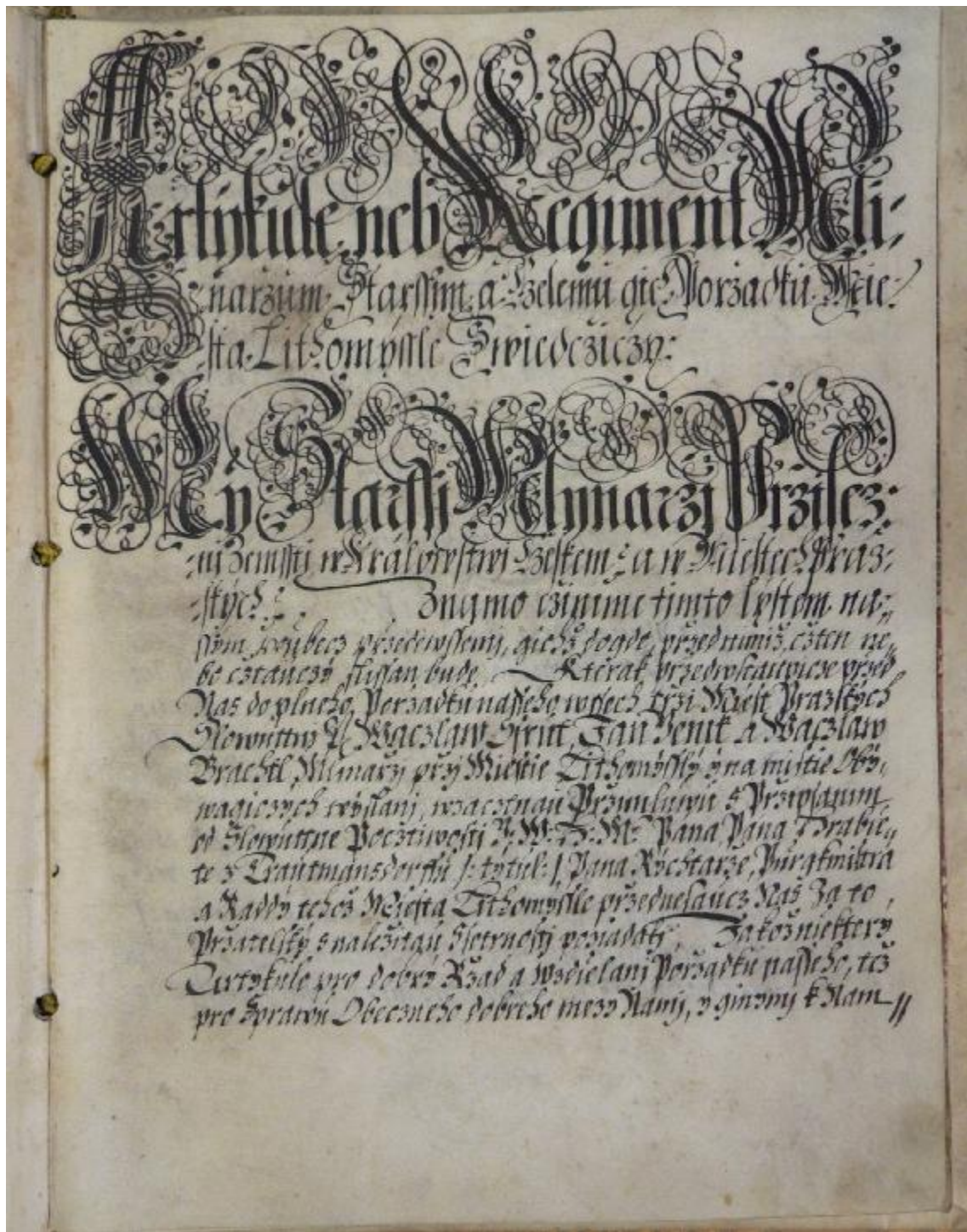

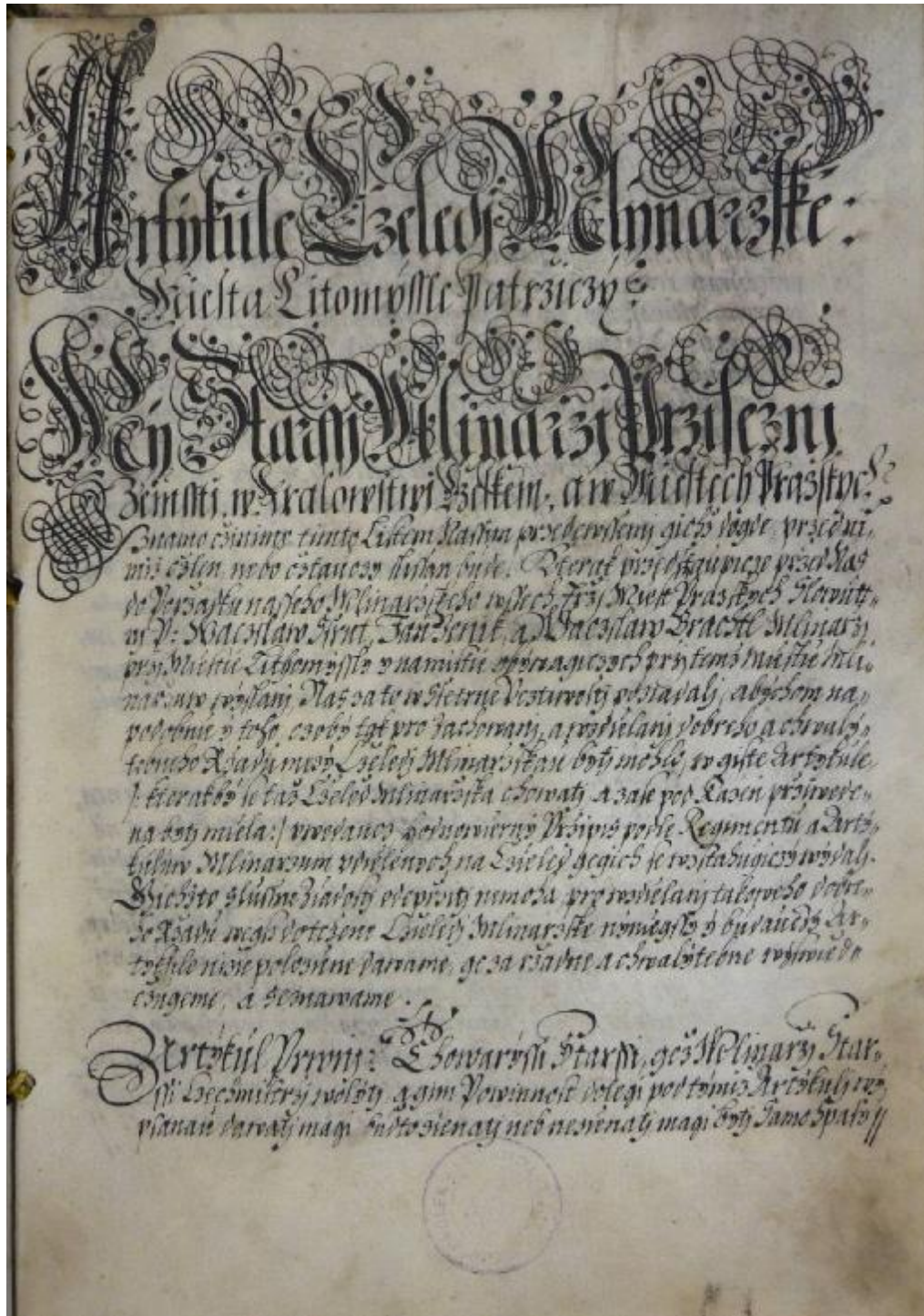
Příloha č. 3 Mlýnská hranice (část s lehčením) moravického mlýna datovaná rokem 1825, zdobená zubořezem a sloupky střapci.

Příloha č. 4 Cechovní truhlice litomyšlských mlynářů z roku 1790 ze sbírky RML, inv. č. 11A-106.

Příloha č. 8 Tabulka mlýnů pro městské panství v letech 1654 – 1747.

Město Litomyšl	Mlynář 1654	Mlynář 1674	Mlynář 1704	Mlynář 1747
Pražský 3+1	1615 Jan Straka 1644 Jan Pražský mlynář 1654 Martin Lipchavský	Jakub Lipchavský /1674 Ondřej Tobolářovský/	1736 Antonín Podhajský 1736 Helena Podhajská	1741 Antonín Podhajský 1745
Konšelský /Šosovní/ Mlýn zvaný Hospital Mühl 4	1624 Jiřík Podhajský	Řehoř Podhajský 1679 Dorota Podhajská 1685 Jan Svoboda 1687 Jan Semanský	1736 Jiřík Hnátko - 1748	1748-1752 vdova Hnátková 1752 - 63 Jan Hnátko 1763 Martin Hnátko
Končinský	-	-	-	1734-1782 František Lipawský 1782 Jan Lipawský 1807 František Lipavský
Horní Sloupnice 1	Wentzl Papnar	Lorentz Cziczka	Jakob Hagek	Jakub Hagek
1	Martin Dlouhý	Georg Dlouhý	Jakob Machaček	Adalberth Mikuleczký
1	Georg Pospíšil	Georg Pospíšil	Wentzl Pospíšil	Wentzl Pospíšil
1	Lorentz Siedra	Lorentz Siedra	Wentzl Mikuleajský	Wentzl Mikuleczký
Dolní Sloupnice	Jakob Zemanek	Jakob Zemanek	Mikuláš Huchs	Jacob Zavřel
1	Johann Hanus	Johann Hanus	Johann Hanus	Jacob Mikulecký
	-	-	Mikuláš Kroulík	Wentzl Havlík
Desná 2	Johann Kaloš	Martin Šejbal	Petr Weselík	Frantz Weselík
	-	-	-	Václav Wíšek
Budislav 1	Šimon Gečminko	Šimon Gečminko	Lukáš Gečminko	Tobias Regmann
1	-	-	Wentzl Gečminko	Martin Gečminko
Jarošov 1	1655 Pavel Mlynář Thomass Gečminko	Od 1696 Tomaš Ječminko	Wentzl Ždiara	Mlýn potvrzen beze jména

Příloha č. 9 Tabulka mlýnů pro zámecké panství v letech 1626 – 1659.

Pojmenování mlýna	mlynář	počet složení	roční nájem kop gr	cena mlýna	Urbář 1659
PANSKÝ MLÝN	1631 Jan Šrut 1649 Jakub Wyndter 1652 Matouš Winter				1673 Václav Šrut 1674 Jan Šrut
Košířský mlýn	Wenzl Tschermak	2	44 20		
Dlouhý Louky	Petter Keppert	2	17 30		
Tisovský	Ondřej Strnad	1	15 10		
Pod rybníkem Švábem	Wenzl Wečetka	1	9 20		
Horky	Wenzl Němec	2	24 30		
Němčice	Paul Žitko	1	9 20		
Člupek	Hans Podhejský	1			
Višňáry	Nikolaus Bryner	1	11 40		
Malé Sedliště	Jiří Buchta	1	7		
Kamenné Sedliště	Andres Jiruška	1	9 20		
Benátky 1	1640 Jan Kopecký 1651 Jan Krčinský jinak Kopecký 1670 Jan Kopecký	2		300kop 250kop	Pavel Stehlík
	1637 Jakub Cejp jinak Stehlík 1651 Martin Mlynář	3		610kop	
	1646 Pavel Jeník 1648 Jan Jeník			1000kop	Jan Jeník
Lautterbach 2	1640 Jan Sobola 1650 Havel Mlynář	2		190kop	Havel Mlynář
	1644 Jiřík Michálek	1		300kop	Jiří Michálek
Strenitz 2	Wenzl Mühler				
Sebranitz 1	Václav Sebranský	1			Pavel Mlynář

Pojmenování mlýna	mlynář	počet složení	roční nájem kop gr	cena mlýna	Urbář 1659
	Šimon Král	1			Jan Nechvíle
Poříčí 1	1652 Jan Karský	1		410kop	Jan Mlynář
Horní Újezd 3	1640 Jakub Šejbal 1650 Matěj Ležák	1		540kop	Václav Mlynář
	1650 Jan Kysilko	1		380kop	Jiřík Kysilko
	1636 Bartoš Pakosta 1651 Viktorin Pakosta	1		270kop	Pavel Král
Dolní Újezd 3	1651 Jan Čermak	2		700kop	Lidmila vdova
	1650 Kašpar Král /Cvoch/	2		1050kop	Kašpar Král
	1649 Mikuláš Schwihel	2		520kop	Mikuláš Švihel
Osík 3	1651 Martin Prap	1		500kop	Jackel Brachtl
	1626 Nykodým Podhajský 1650 Jakub Podhajský	2	1sl u Sorg Mühl?	780kop	Jackel Podhajský
	Mattes Konitschek	1+pila			Mattes Koníček
Předměstí Lány	Christián Langer	2	14		Jan Wegnar
Nedošín 2					
Morašitz 1	Georg Kroulík	1			Georg Kroulík
Javorník 2	Georg Daněk	1			Merten Miller
Hrušová 1	1650 Jan Kořínek	3		1500kop	Jan Miller
Cerekvice	1653 Šimon Trnka	3		550kop	Šimon Mlynář
Tržek 1	1644 Kristina vdova po Markusu	3		1070kop	1659 Kryštof Keppert

Pojmenování mlýna	mlynář	počet složení	roční nájem kop gr	cena mlýna	Urbář 1659
	Langerovi 1652 Kryštof Keppert				
Němčice 3	1645 Adam Krauz Rychtář Němčický 1652 Jiřík Langer Mikulecký			600kop	Jiřík Langer Mikulecký
	1650 Mikuláš Bendl	1		454kop	Mikuláš Miller
	Mattes Kraus	1			Margeta Krauzin
	Pavel Šafář /Dolní/	1			Paul Dolení
				600kop	Jan Podhajský
Janov 2	1644 Mattes Prap	1		230kop	Mattes Drechsler
Absdorf /Opatov/ 3	1638 Jakub Prap			230kop	Jiří Mlynář 1
	Joachim Fischer	1			Jiří Fischer 2
	Lorentz Letscher	2			
	Mattes Brýdl	2			
	Martin Hanousek	1			Merten Hanousek
Dittersdorf /Dětrichov/ 1	Martin Preys	1			Václav Miller 1

Příloha č. 10 Tabulka mlýnů pro zámecké panství roku 1704.

Pojmenování mlýna či vsi	Jméno mlynáře 1704	počet složení	roční nájem		Naturálie	
			zl	kr	pšenice str	obilí str
PANSKÝ MLÝN	Nikolaus Tschermak	4	70		20	100
Koširský mlýn	Wenzl Tschermak	2	44	20		
Na Dlouhých Lukách	Petter Keppert	2	17	30		
Tisová	Andres Strnad	1	15	10		
Pod rybníkem Švábem	Wenzl Wocetka/Wocelka	1	9	20		
Horky	Wentzl Němec/Václav Strnad	2	24	30		
Němčice	Paul Zidko	1	9	20		
Člupek	Hans Podhejský	1				4
Višňáry	Nikolaus Bryner	1	11	40		
Mlýn u dvora Sedlišťského	Jiří Buchta	1	7			
Předměstí Zäyll/Lány	Christián Langer	2	14		5	40
Němčice	Martin Pluhař	1			2	10
	Mattes Brechtl	1			2	10
	Mattes Kraus	1			2	10
	Pavel Šafář	1			2	10
	Hans Podhejský	1			2	3
Benátky	Nikolaus Genik	2	14		6	20
	Hans Genik	1			2	6
	Jakob Podhejský	2			3	10
Čistá	Georg Kopecký	1	7		2	5
	Adam Skrčený	1			2	14
Trstenice	Wenzl Mühler	1			3	10
Sebranice	Georg Žďára	1			1	4
	Šimon Král	1			1	3
Kamenné Sedliště	Andres Jiruška	1	9	20		
Poříčí	Hans Karský	1				4
Horní Újezd	Kristián Král	1				6
	Wenzl Kysilko	1				10
	Adam Pakosta	1				5
Dolní Újezd	Nikolaus Tschermak	2	7			7 2
	Andres Zidko	2			3	11 2
	Heindrich Schwihel	2				6
Osík	Georg Podhejský	2	7		2	15

Pojmenování mlýna či vsi	Jméno mlynáře 1704	počet složení	roční nájem		Naturálie	
			zl	kr	pšenice str	obilí str
	Wittib Brechtlu	1	7		2	10
	Mattes Konitschek	1				8
	Wittib Brechtlu	1	7		2	10
	Mattes Konitschek	1				8
Morašitz	Georg Kroulík	1			2	6
Tržek	Hans Keppert	3	14		6	60
Cerekvice	Hans Ťuhel	3	14			5
Hrušová	Hans Kopecký	2			6	26
Janov	Jakub Picha	1				1 2
Javorník	Georg Daněk	1				4
Opatov	Lorentz Mlynář	1				5
Opatov	Joachim Fischer	1				7
	Lorentz Letscher	2				12
	Mattes Brydl	2				12
	Martin Hanousek	1				7
Dětřichov	Martin Preys	1				4

Příloha č. 11 Tabulka mlýnů pro zámecké panství v letech 1700 – 1800.

Pojmenování mlýna	Rok 1700	Zakoupené mlýny po r. 1750	počet složení	cena mlýna	roční nájem	rajon
PANSKÝ MLÝN	Nikolaus Tschermak	1772 potvrzen beze jména	4 /5	3000zl		Litomyšl ?
KOŠÍŘSKÝ MLÝN	1702 Václav Čermák	1767 Jan Syrový	3 + pila	876kop		Nedošín?
Na Dlouhých Lukách	1695 Petter Keppert	1768 Martin Syrový	3 + pastor ek	540kop / 600kop		Chlumeck ?
TISOVÁ 2	1694 Ondřej Strnad	1752 Jan Strnad mladší		400kop		Tisová
		1760 Václav Kúrka	1	208kop 34gr 2dr		
Pod rybníkem Němčickým	1694 Pavel Žitko	1771 Jan Žitko	2 + pila	200kop		Němčice ?
Pod rybníkem Švábem u vsi Horky/Podšvábí	1694 Václav Strnad	1763 Josef Strnad	1 + pila	400kop		Obec Horecká a Worlovs ká
Pod rybníkem Štítem u Tržku	1720 Jakub Abraham	1750 Josef Abraham		500kop		Tržek?
Mlýn u rybníka Horeckého/ Podhorecký	1694 Václav Němec	1768 Karel Strnad	3	485kop 42gr		Heřmanice Netřeby
Mlýn u rybníka Heřmanka pod Horkama	1740 Jan Brýdl	1762 Franz Brýdl		300kop		Heřmanice? Horky?
Pod rybníkem Lačnovem	František Podhajský	1768 Augustin Podhajský		300kop		Ves Vracov
Mlýn u dvora Sedlišťského pod rybníkem	1694 Jiří Buchta	1756 Václav Kolář	1	200kop		
Kamenné Sedliště	1694 Ondřej Pakosta	1759 Frantz Kysilko	1 + pila	300kop		Poříčí? Budislav ?
	1729 Matěj Pakosta	1767 Antonín Pakosta		270kop		Budislav ?
Kozderkovský	1707 Václav Čermák	Pouze chalupa	1	150kop		Mlýn v Nedošíně
LÁNY 1	Johann Waydner	Johann Langer	1		38zl2kr	
NEDOŠÍN 4 + STOUPA, PAPIRNA	Jiří Duchoslav	1766 Augustin Buchtele		800 zl		

Pojmenování mlýna	Rok 1700	Zakoupené mlýny po r. 1750	počet složení	cena mlýna	roční nájem	rajon
	1708 Jan Lokaj/1764 Jan Jirša	1797 Jan Čermák				
BENÁTKY 3 Č.p.56	Nikolaus Genik	1798 Frantz Syrový	2		34zl48kr	
49	Hans Genik	Joseph Jenik	1		2zl12kr	
54	Jakob Podhejský/ Martin Pakosta	Johann Konitshek	2		16zl42kr	
ČISTÁ 2 na nest. vodě	Georg Kopecký		1			
	Adam Skočený		1			
TRSTENICE 1na nest. vodě	Wenzl Mühler	Jiří Mlynář	1		16zl43kr	
SEBRANICE 3	Matěj Mlynářů	Jakub Hertík	1		25zl3kr	
	Jan Sebranský	Johann Žďára	1		13zl12kr	
POŘÍČÍ 2	Hans Karský		1			
LUBNÁ 1						
HORNÍ ÚJEZD 3	Kristián Král/Pavel Král	Václav Král	1		8zl45kr	
	Wenzl Kysilko/Jiří Kysilko	Václav Kysilko	1		8zl45kr	
	Adam Pakosta	Matěj Pakosta	1+pila		14zl45kr	
DOLNÍ ÚJEZD 3	Nikolaus Tschermak/Jan Čermák	Johann Čermák	2+pila	7	6zl36kr	
	Andres Zidko	Johann Žitko	2		26zl54kr	
	Heindrich Schwihel/Mikuláš Kozhel	Ondřej Schwihel	2+pila		19zl7kr	
OSÍK 3 + 1 stoupa a 2 pily	Georg Podhejský/ Jakub Podhajský	Václav Podhajský	2 +pila	7	23zl32kr	
	Wittib Brechtlu/Franz Brachtl	Václav Brachtl	1+pila	7	15zl24kr	
	Mattes Konitschek	Johann Koníček	1+ stoupa		21zl46kr	
VIŠŇÁRY 1	1694 Mikoláš Waydner	1759/70 Jiřík Brachtl		200kop		U Říkovice?
ZÁLŠÍ 1						
NETŘEBY 1	1709 Václav Strnad					
DOLNÍ						

Pojmenování mlýna	Rok 1700	Zakoupené mlýny po r. 1750	počet složení	cena mlýna	roční nájem	rajon
SLOUPNICE 1						
SEDLÍŠŤKA 2 a pila	U rybníka	U rybníka				
MORAŠICE 1	Georg Kroulík	Jiří Kroulík	1		100zl30kr	
JAVORNÍK 2	1753 Václav Waha	1769 Václav Waha		200kop		Javorník?
HRUŠOVÁ 1 papírna	Hans Kopecký		2			
TRŽEK 1+ stoupa	Hans Keppert/Kryštof Keppert	Josef Keppert	3	14	15zl51kr	
CEREKVICE 1	Hans Ťuhel	1749 Anna Tiehlová	3			
NĚMČICE 5	Martin Pluhař	Jiří Strnad	1		29zl15kr	
	Mattes Brechtel	Tobiáš Wondra	1		33zl12kr	
	Mattes Kraus	Gabriel Podhajský	1		18zl15kr	
	Pavel Šafář	Josef Syrový	1		25zl3kr	
	Hans Podhejský	Johann Syrový	1		10zl45kr	
ČLUPEK 2	Matěj Podhajský	1748 Jakub Lana		700kop		Člupek?
SEMANÍN 1	1708 Pavel Žitko	1766 Johann Prap 1800 Josef Němec	1	105kop 3000zl		Semanín?
JANOV 2	Jakub Picha/Jiří Steffer	Johann Khol	1		4zl51kr	
	Jan Hájek	Petr Pahr	1		2zl	
STRAKOV 1 / pod Pazuchou	1724 od Martina Fracka	1747 Jan Slezák	1	170kop		Strakov? Pazucha?
OPATOVEC 1						
OPATOV 3+1stoupa a lolejna	Mattes Puška	1767 Wentzel Gerlich	U rybníka	411kop 25gr 5dr		Opatov?
	Joachim Fischer/Gregor Fischer	Mattes Puschka	1+stoupa+olejna		64zl51kr	
	Lorentz Letscher		2			
	Mattes Brýdl	Johann Frioll	2		13zl51kr	
	Martin Hanousek		1			
DĚTRICHOV 2						
HVĚZDA 1 + pila Stern Teuchter	1710 Johan Kraus	1740 Johan Kraus	2	300kop		

Pojmenování mlýna	Rok 1700	Zakoupené mlýny po r. 1750	počet složení	cena mlýna	roční nájem	rajon
Mahlmühl						
Stern Teuchter Brettmühl	1710 Johan Kraus	1740 Antoni Kraus	1	50zl		
PŘÍVRAT 1	Jakub Waha	1770 Jan Vašíček	1	120kop		

Legenda k tabulce

Červeně – postavil mlýn

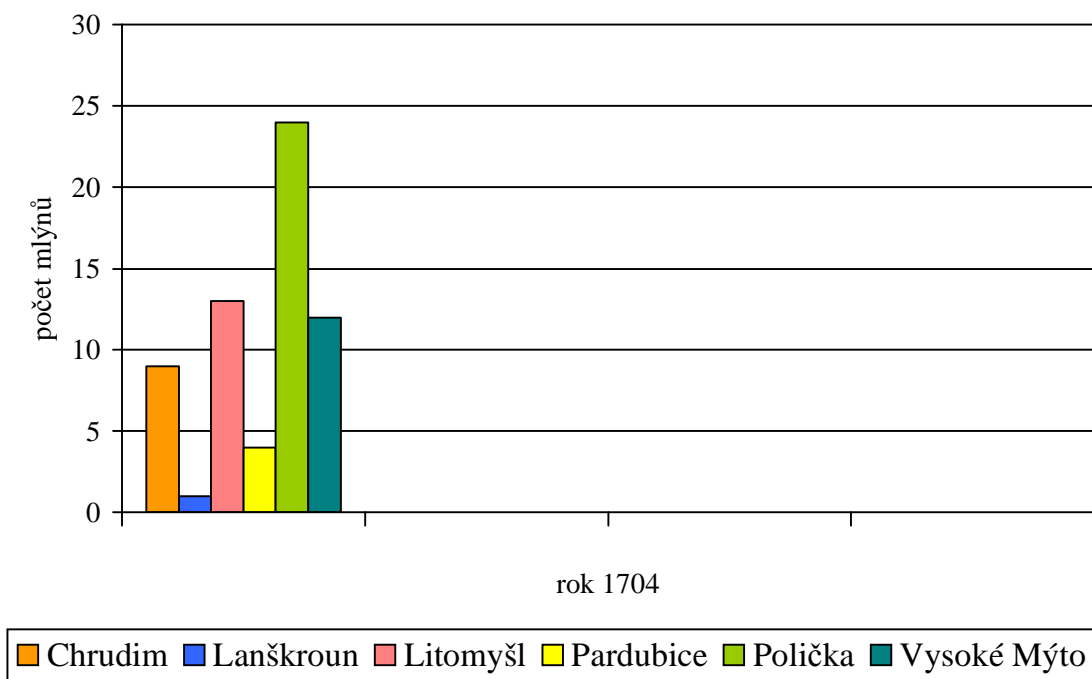
Zeleně – zakoupené mlýny

Modře – urbář 1772

Mlýny v Dětrichově, Opatovci, Člupku, Nedošíně, Javorníku, Zálší, Dolní Sloupnici, Sebranicích, Lubné, Poříčí zůstaly nedohledány. I přesto, že je jmenuje Tereziánský katastr, ostatní prameny se o nich nezmiňují. Použité prameny: SOA Zámorsk, Velkostatek Litomyšl, inv.č. 3066, Urbář č. 124, Litomyšl panství 1772-1773, SOA Zámorsk, POZK L 2108, Gruntovní kniha zakoupených mlýnů 1664 – 1852.

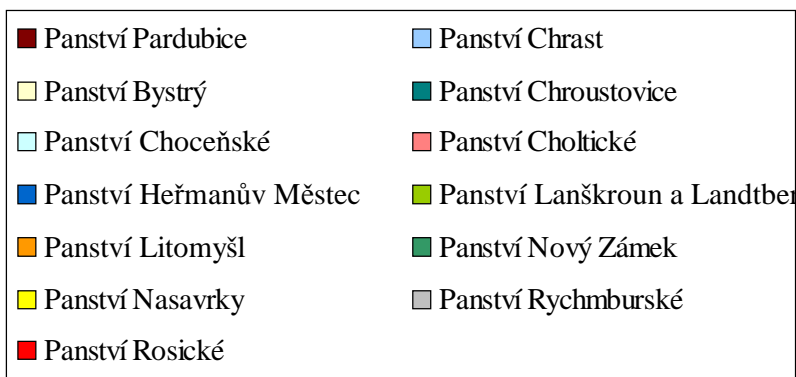
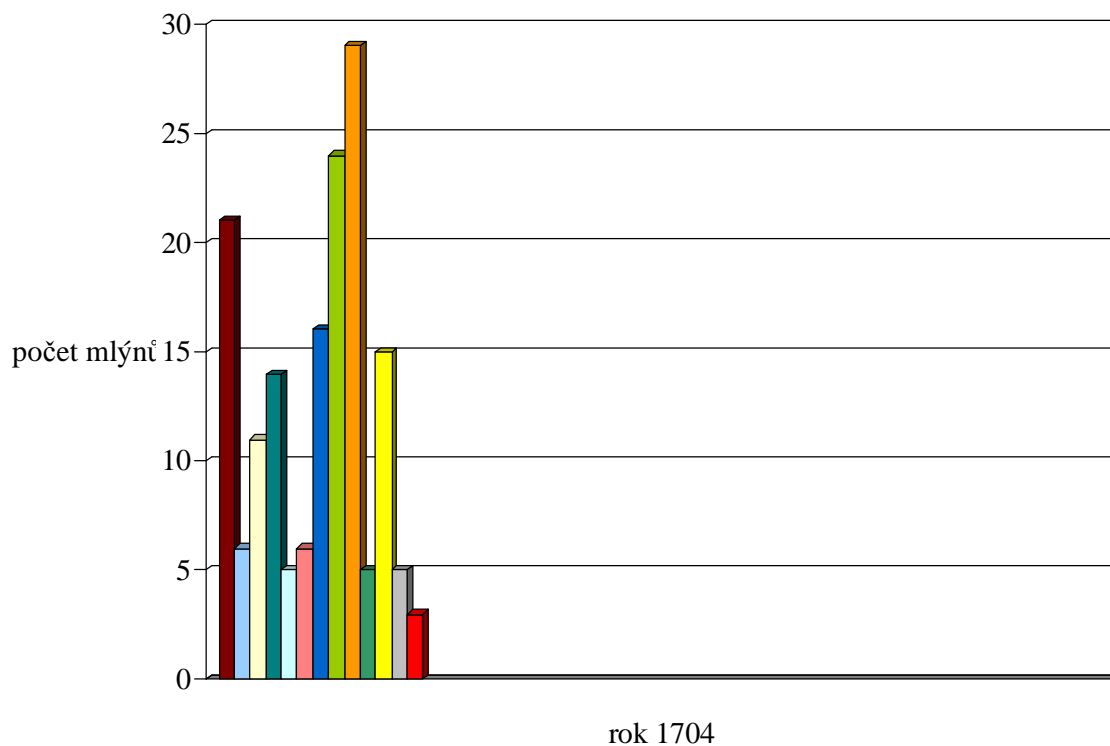
Příloha č. 12

Stav mlýnů v městech Chrudimského kraje k roku 1704

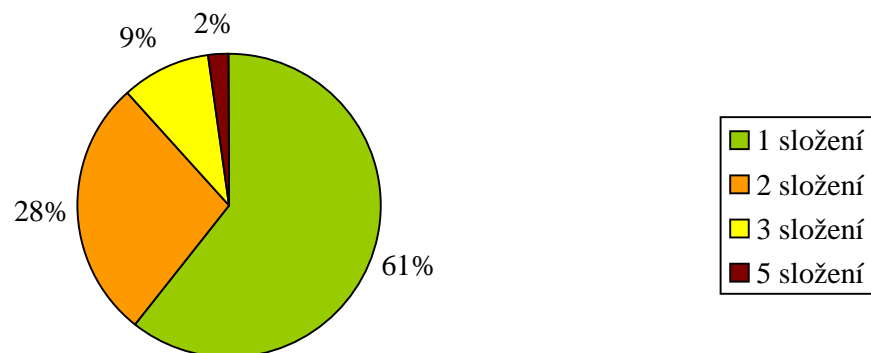
Příloha č. 13

Stav mlýnů na panstvích Chrudimského kraje roku 1704

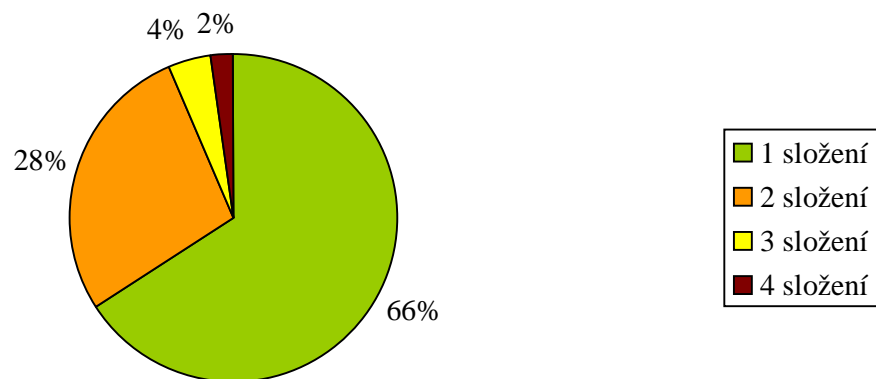
Příloha č. 14

Stav mlýnů na panství dle jejich kapacity roku 1659

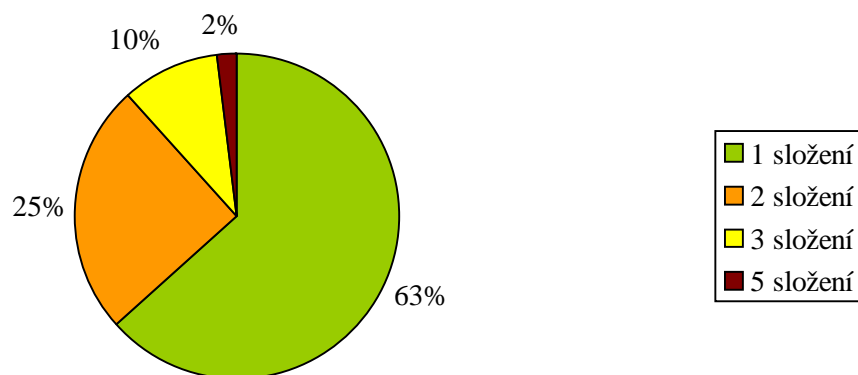
Příloha č. 15

Stav mlýnů na panství dle jejich kapacity roku 1704

Příloha č. 16

Stav mlýnů na panství dle jejich kapacity k roku 1772

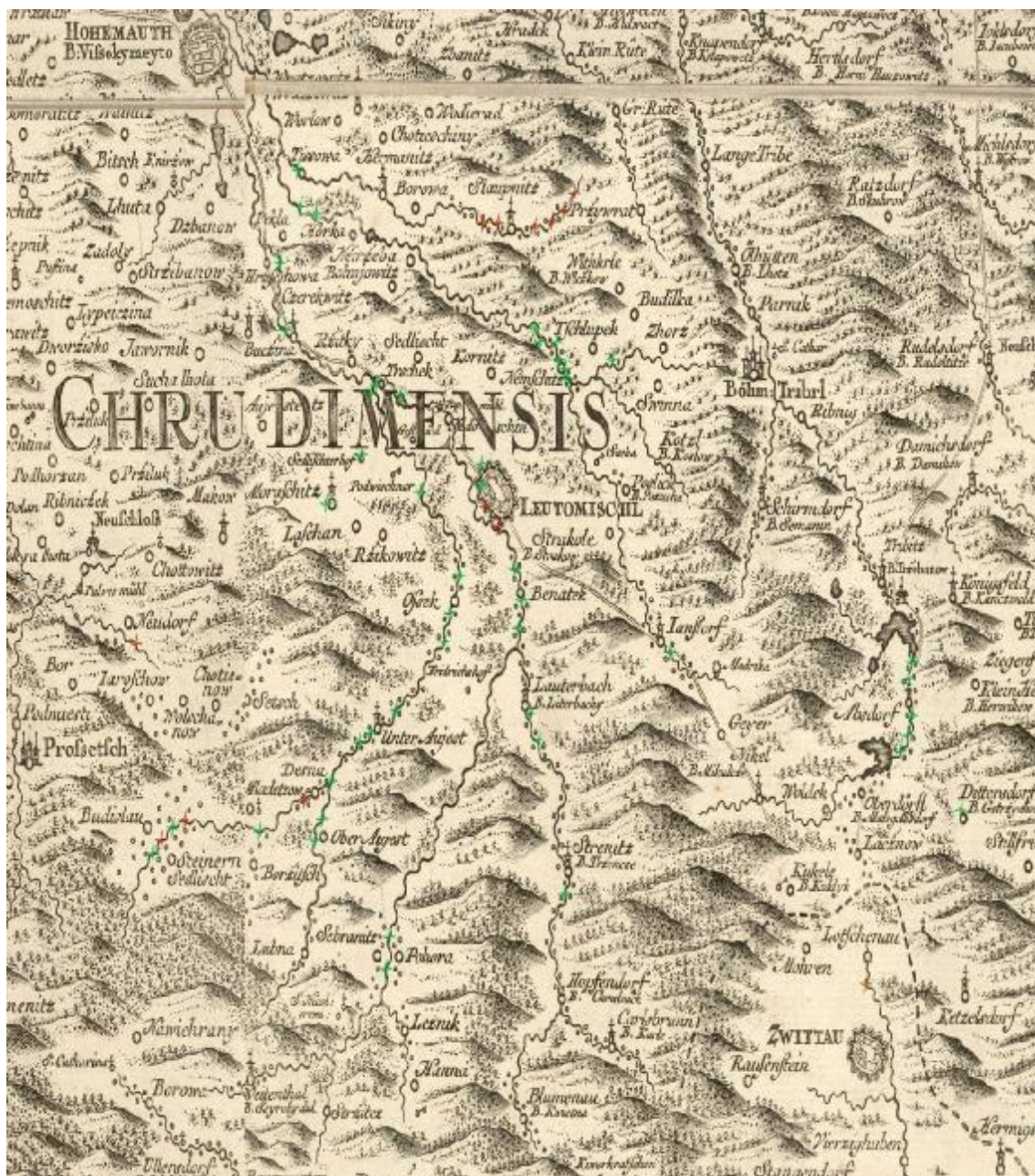

Příloha č. 17 Litomyšlské panství na Müllerově mapě z roku 1720.

Stav mlýnů k roku 1704

legenda: zeleně – mlýny zámeckého panství

hnědá – mlýny městského panství

Příloha č. 18

Územní rozsah Litomyšlského panství /1836 ?/

Stav mlýnů ve druhé polovině 18. století.

